

תוכן החוברת

יהודה עמיחי

דת ופוליטיקה

- העורך - התשובה לחרדה, להתחרדות ולחרדים..... 2
- עירד מלכין - הסכנה: שינוי אופיה היהודי של המדינה... 3
- שוניא בנדור - היהדות ההומניסטית ומלחמת התרבות בישראל..... 4
- דן מלר - כנסת או בית כנסת - יומנו של הילוני גא... 6

חינוך

- פליקס פוזן - איך לחנך חילונים ליהדות..... 9
- אורי בן צבי - 3 שאלות לשר החינוך החדש..... 10
- נורית אלטוביה - מחלוקות ומשמעויות ביישום המלצות ועדת שנהר..... 12
- נעמי מעודד - פרויקט הומניסטי בבי"ס "משה הס"..... 17
- שניאור עינים - מן הרעיון אל המוצר המוגמר..... 18
- שניאור עינים - שלשה מעגלי זהות יהודית חילונית..... 19

שירה

- יעקב מלכין - עמיחי כמשורר לאומי..... 21
- יהודה עמיחי - ראיון - "פשוט נולדתי להיות חלק מאירועי דורנו"..... 21

הגות

- יעקב כהן - מרדכי קפלן - מבוא קצר להגותו..... 27
- עינת רמון - חשיבותה של משנת מרדכי קפלן..... 28
- מרדכי קפלן - דת ישראל המסורתית זרה למחשבותינו..... 28
- מרדכי רימור - מניפסט הומניסטי..... 32
- מנחם רגב - קורצ'אק והקונפליקט היהודי - ערבי..... 35

מנוחה נכונה

- הופר הסטטוס קוו - בית עלמין חילוני ייפתח בקרוב..... 41
- אסף גוטסמן - כיצד יראה בית-העלמין העתידי?..... 42
- דן מלר - קדיש..... 43
- אברהם גל - אזהרה להגשמת החזון..... 44
- בן ציון הוכשטדט - הפרידה מן החיים..... 45

העורך: יעקב מלכין
 עורך ומביא לדפוס: אורי בן צבי
 מערכת: עמירה הגני, אברהם וולפנון, דן מלר,
 צופיה מלר, אורי רפ
 איורים: פיליס פזנר - מלכין
 המערכת: רח' גדעון 15, ירושלים,
 טל. 02-711185; פקס. 02-738299
 עיצוב הפקה ודפוס: אלטן תקשורת בע"מ,
 טל. 02-661892
 ISSN 0793-1379

כתב עת זה נערך בתרומות מתנדבין.
 בעבודתה החינוכית נתמכת תחיליה ע"י הקרן החדשה
 לישראל, ומשרדי החינוך והקליטה.

התשובה לחרדה, להתחרדות ולחרדים

היעד: ישיבה חילונית

כשתלמידים חילוניים ליהדות יתחילו לקבל משכורת עבור לימודיהם - כמו שמקבלים תלמידי הישיבות החרדיות, תלמידי ישיבות אורתודוקסיות - ליברליות (כמו במכון הרטמן) או תלמידי בית המדרש הקונסרבטיבי - יהיה סיכוי טוב למציאת תלמידים מוכשרים גם לישיבות חילוניות.

בהעדר כתי ספר ליהדות חופשית, בהעדר כתי מדרש למורים ליהדות כתרבות לאומית-פלורליסטית וכמקצוע לימודים אינטגרטיבי, בהעדר ישיבות-הסדר חילוניות המאפשרות לצעירים להתנסות בלימודי היהדות גם במסגרת צבאית - אין סכוי ליצירת מוקדי כוח חינוכיים, אשר יוכלו להתמודד עם ההתחרדות והחרדה הפוליטית המופצת על ידי החרדים.

החרדה מוליכה לאגרסיביות או לפסיביות. הפחד מפני ההתחרדות והרכאון לנוכח הכשלון הפוליטי גורמים לשיחוק הרצון בקרב חילוניים רבים. אין ציבור פסיבי יותר מהציבור החילוני, ככל מה שנוגע לחינוך ילדיו ולהגנה על זכויותיו. להנות ממשאבים וכלים קהילתיים ותרבותיים, הניתנים על ידי המדינה לרתיים, פסיביות זו נגרמת לא רק על ידי הפחד המשתק מההתחרדות ובדידתה עם האומנות, הוא נובע גם מההרגשה כי היהודיות החילונית נקנית בחינם, ללא מאמץ, ואינה כרוכה בהכרח בפעילות או ארגון כלשהו. אם אינך דתי - אתה "ממילא" יהודי חילוני. אם אינך לאומן - אתה "ממילא" הומניסט. "ממילא" ילדיך ילכו בדרכך. ואם הם חובשים כיפה בשעורי תנ"ך - זה לא מוזק לראשם.

טעות. זה מוזק לראש. כיון שילדים החובשים כיפה בשעורי תנ"ך מזהים אותו עם הדת הודה להם ולא עם הספרות הקלאסית היהודית, שהיא בסיס תרבותם העברית. זיהוי היהדות עם הדת מרחיק אותם גם מהיהדות. התרחקות מהיהדות והיעדר כל בסיס תרבותי של עם אחר בחינוכם - גורם לרדידות תרבותית אישית ומשפחתית. רדידות כזאת גורמת להם להיות פחות רגישים למתרחש בחברה ובחינוך הישראלי - וכשכאבות הכחירות הם מופתעים מקצב ההתחרדות ונתקפים בחרדה, וחוזר חלילה.

התוצאה החשובה ביותר של ההכרעה הדמוקרטית כ-29 במאי 1996 היא: התחלפות התקווה בחרדה, ההתעצמות הפוליטית של החרדים והחלשות הסיכוי של היהדות הומניסטית להשפיע על החברה הישראלית.

החינוך הוא המפתח לעליית כוחם של החרדים בחברה ובפוליטיקה הישראלית. בזכות מערכות החינוך הדתיות, התגייסו אלפי תלמידים מקבלי שכר מהמדינה, להפיץ סיסמאות גזעניות בראש חוצות, בזכות מערכת החינוך דתית-איריאולוגית ופוליטית נהייתה ש"ס למפלגה השלישית בגודלה במדינה. בזכות מערכת חינוך ענפה וישיבות הסדר אורתודוקסיות, גדל כוחה של המפר"ל והתחזק כוחו של גוש אמונים, להשפיע על החברה והפוליטיקה הישראלית.

חינוך ללא יהדות הומניזם וציונות

החרדה גדולה כממדי הכשלון הפוליטי והחברתי של הרוב החילוני בישראל ובתפוצה. מקורותיו וגורמיו של הכשלון, נעוצים בכישלון רב השנים של החינוך היהודי-הומניסטי-ציוני, שהחל מביטול זרם העובדים, מסירת המגופול על החינוך האיריאולוגי והחינוך ליהדות לרתיים, הזנחת ציבור התלמידים החילוניים בחינוך ה"כללי", ואי-נקיטת עמדה כלפי היהדות, כלפי ערכי הומניזם והציונות האנטי משיחית. "החינוך הכללי" לא הגדיר את עצמו כדום, אלא כ"לא-זרם, והירשה לזרמים של החרדים והרתיים - ציונים להנהיג חינוך איריאולוגי ללא אומנות, לזכות הכיבוש והשליטה בעמים אחרים ולעליונות ההלכה על הדמוקרטיה.

החילוניים בישראל הוניחו את החינוך הרוחני של ילדיהם ומנעו מעורבות של מורים בפוליטיקה ובהפצת עיקרי היהדות-החופשית-ההומניסטית המתבססת על ערכי מוסר, על מקורות התרבות היהודית, והמחייבת כל אדם לאחריות למדיניות החברתית והבינלאומית של מדינתו.

הדתיים, מאידך, השכילו להשקיע כל מאמציהם בחינוך. הם הפנו את רוב המשאבים שהמדינה נתנה להם, לחינוך, לפי עיקרי אמונתם והאיריאולוגיה הפוליטית הלאומנית שפיתחו מאז מלחמת ששת הימים.

התוצאה: רשתות החינוך הדתי, הישיבות וישיבות הסדר, הכינו למחנה הלאומני צבא תלמידים נאמן ונלהב, המאמין כי חברי הרב חשובים מרובי הרוב, ביניהם כאלה המאמינים כי יש דין ודוף ודין מוסר, המתירים דמם של מתנגדים. רבים מהמורים האורתודוקסים מלמדים בבתי ספר חילוניים ומוזים את היהדות עם הדת, ער שמחלקות היהדות באוניברסיטאות החילונית התרוקנו מתלמידיהם. "אל המעיין" הפך למשענת גדולה וגדלה של ש"ס. החינוך הממלכתי של המפר"ל הפך למקור הכוח של גוש אמונים וההולכים בדרכו. החינוך ה"עצמאי" של החרדים האנטי-ציונים, האשכנזים, הפך למקור של כוח של מפלגות החסיים והליטאים. הזרמים הדתיים-פוליטיים של המפר"ל, ש"ס, אגודה וחב"ד, יצרו את הבסיס הפוליטי האיתן לדור ההמשך של מפלגות פוליטיות אלה. מפלגות היהדות החופשית נשארו ללא משענת וללא בסיס. לחילוניים אין בת-ספר ליהדות חילונית-הומניסטית, אין תנועות נוער, אין מערכת חינוך, לא פורמלי, כמו "אל המעיין", אין בתי מדרש ומכללות מורים ללימודי יהדות-הומניסטית-חופשית - על כן אין להם מקורות כוח, ועל אף מספרם הגדול באוכלוסיה יורד כוחם החברתי והפוליטי.

חינוך להתמודדות עם ההתחרדות - "תל"י" חילוני

הרתיים הקונסרבטיבים, יצרו כבר מוקדי כוח חינוכיים לתפארת, וזכותם הם הולכים ומתחזקים בחברה הישראלית. רשת "תל"י" - תגבור לימודי היהדות, מתבססת על עיקרי הפצת יהדות, כמסורת הדת היהודית, בגירסתה הקונסרבטיבית, היא ראשיתה של תנועה חינוכית גדולה המאירה את היהדות באור האיריאולוגיה הדתית שלה. בית המדרש הדתי-קונסרבטיבי, הוא היחיד המעניק תואר M.A. ביהדות (ולא כבאוניברסיטאות - באתר מהתמחויות האקדמיות ביהדות). בוגריו הם המאגר הטבעי למורי יהדות ברשת תל"י ובכל בית ספר המעוניין במורה דתי ליהדות.

על החילוניים ללמוד מהקונסרבטיבים. לצד בתי ספר "תל"י" (רתיים-קונסרבטיביים) יש להקים בתי ספר תל"י-חילוניים-הומניסטיים, שכיוון ששניהם מאמינים בפלורליזם, ייתכן שיתוף פעולה ביניהם. על החילוניים להקים בתי מדרש ליהדות פלורליסטית וחופשית מתכתיבי דת ומפרשנות דתיות - מכללות ישיבה חילונית, אשר יקבלו אותן הזכויות, המשאבים והכלים שהמדינה נותנת לישיבות הסדר ולישיבות החרדיות.

העורך

הסכנה: שינוי אופיה היהודי של המדינה

עירד מלכין

לעתים אני מוצא עצמי תוהה על גודלו של אחיה הארוך של סבתי הציונית והחילונית. ב-1934 כשעלתה לארץ ישראל אסר עליו הרבי להצטרף אליה; הוא טען שאין להזיק את הקץ בטרם בוא הגאולה. האיסור, שהיה היה אסון (רודי הגדול נהרג על ידי הגרמנים בפולין), גילם את הפרדוקס הציוני-יהודי: מצד אחד ניצבה היהדות הרחוקה, הרתית, הא-טריטוריאלית במהותה, ולעומתה ניצבה הציונות החילונית. שורשי הציונות, יש לזכור, נעוצים במרחק כנגד הגישה הרתית שהעלתה את הגלות למדרגת ערך. פרט לתנועה דתית-ציונית אחת (שירשתה היא המפד"ל), המפלגות החרדיות בישראל הן אנטי ציוניות במוצהר. בראשית שנות החמישים עיקר מעיניהן הפוליטיים היה השגת יתרונות סקטוריאליים: כעת, במיוחד לאור ההישג הניכר בבחירות 1996, הן חותרות להפוך את הגדרתה הציונית-הפשית של היהדות. הצלחתם הפוליטית של הדתיים עשויה לשנות לבלי הכר את פרצופה של ישראל, את יחסיה עם הערבים, ואת הערך אותו מעניקה החברה הישראלית להיבטים הטריטוריאליים של מדינת ישראל, הריהו "מדינת היהודים" (ולא "מדינת היהדות") כלשונו של הרצל.

שני קטבים של זהות

התקשורת, במיוחד זו המתכוננת בישראל מבחוץ, מתמקדת בזווית הצרה של "חדשות-אירועים", ומחמיצה את הזרמים העמוקים של שינויי גישה והשקפה. במשך קרוב לחמישים שנות קיומה של ישראל כמדינה, ובמיוחד בשלשת העשורים מאז 1967, נתונה החברה הישראלית במאבק מקוטב על דמותה ואפיונה היהודי. המאבק נע בין שני קטבים: בראשון, מושגתת הזהות היהודית על תפיסה "אתנית", הרואה ביהדות גיבוש ותולדה של הוויה היסטורית ותרבותית (אשר לדת יש בה תפקיד היסטורי חשוב ביותר, אף שאיננה תנאי ליהדותו של אדם). בקוטב השני מתמצה הגדרת יהדותו של אדם בהיבטים דתיים ובנוסחה "יותר דת - יותר יהדות".

הסכנה: שינוי אופיה היהודי של המדינה

היזנוק כוחם של המפלגות הדתיות בבחירות האחרונות הינו דרמטי ומדאיג. הראגה מובפלת בגלל תהליך נוסף העובר על היהדות הרתית: לעומת יהדותו הא-טריטוריאלית של הרב של רודי הגדול בפולין, הרי שהיהדות הרתית והחרדית עוברת בעצמה משמורפוזה. ערכי היהדות הולכים ונעשים זרים עם קדושת הטריטוריה. אולי לא צריך היה להתפלא כל כך שמכלול הגוש הדתי התייצב,

עוד טרם הבחירות, למען מועמד הימין ה"טוב ליהודים". לזכותה של הציונות, הן זו משמאל והן זו מימין, יש לזקוף את יצירת מדינת ישראל, את תחית השפה העברית, ואת נצחונות המדינה במלחמותיה. ברם, האנרגיה העצומה שהשקעה בכניין האומה והמדינה הותירה זמן קלוש ומועט ליהדות החילונית (ה"חופשית") להשקיע בתכנים התרבותיים של הגדרתה המתחרשת. "ערכי היהדות" הפקרו בידי התנועות הרתיות שהשקיעו השקעה תרבותית מסיבית (שניונה בעיקר מבספי משלם המיסים החילוני) כשכנוע בנוסחה "יהדות-דת". האירוניה היא שלאחר שהשקיעו כה מעט הון רם (פרט לתנועת ה"מזרחי"), בכניין המדינה, נמצאות כעת התנועות הרתיות, (במיוחד אחרי הבחירות), בעמדה מצויינת לקרב הגדול כאמת: שינוי אופיה היהודי של ישראל בהתאם להגדרתם-הם את היהדות.

ביטול החפיפה בין ההגדרה האתנית והדתית

מהו אותו אופי? הייחוד ההיסטורי היהודי, שבו היתה קיימת עד לעת החדשה חפיפה בין ההגדרה האתנית לזו הרתית של היהדות, היא היוצרת בילבול ניכר עד עצם היום הזה. קל להעלות על הרעת, למשל, אנגלי פרוטסטנטי, קתולי, או מוסלמי: ה"אנגליות" שלו איננה נפגמת כהוא-זה מזהותו הרתית. אולם גם ליהודי חופשי כמוני, קשה להעלות על הרעת יהודי המתאסלם, למשל, והשומר על זהותו היהודית. הניתוק מהחפיפה הרתית-אתנית, ניתוק שהחל במאתיים השנים האחרונות, עדיין לא הופנם על ידי מרבית הישראלים, והתנועות הרתיות מנצלות את התעייה הטיפושה הרך בכשרון רב.

טריטוריאליזם במקום "יהדות חחנית"

מעולם לא השתי חיבה גדולה לעמדותיה של האורתודוכסיה הרתית, אולם יכולתי להבין, ואף להעריך, את העמדה הרואה ב"מדינה" מכשיר בלבד. ההיבטים החרדיים בישראל נתפסים על ידה כהיי כל קהילה יהודית באשר היא. אולם ישראל איננה אנגליה ורווקא הסקטורים החרדיים, הרואים בהתבדלות מעלה, הם העוברים תהליכי חלחול תרבותי (אקולטורציה). המציאות הישראלית (והאיריאולוגיה הימנית) משייפת לפירושים כמה מעיקרי האמונה החברתיים של האורתודוכסיה הישראלית. רווקא ביהדות החרדית חלה תמורה מעמיקה, כאשר "קדושת ארץ ישראל" מקבלת תוכן פוליטי. האיסור "לטייל בארץ", אותו הטילו מספר רבנים מודאגים על תלמידי הישיבות, הינו סימפטומטי למורעותם לתהליכים אלה. הבחירות האחרונות הוכיחו ש"מקום" וטריטוריה רבנו לבלי הכר ב"יהדות הרחוקה". הפרדוקס הוא שהרבנים

הקשישים, עם כל שמחתם בנצחונם בבחירות, כוראי מודאגים מאד משינויי ההשקפה והרגש העוברים על צאן מרעיתם.

מדינה בתוך ארץ ישראל או שלטון על כל ארץ ישראל

לכל זאת יש השלכה פוליטית משמעותית. עתידה של ישראל ויכלתה להתנתק משלטון והתנחלות על ובקרב הפלסטינים, נעשים בני ערובה של "התוכן היהודי" של "ארץ ישראל". יש לזכור שיהדות ימנית ורתית הינה במהותה איריאולוגית (= "תובעת שטחים מסיבות היסטוריות ואיריאולוגיות"). בניגוד לכך, עד 1967, הזרמים המרכזיים בציונות (פרט לרביזיוניסטים) חתרו למציאת פתרון בתוך ארץ ישראל ולא לשלטון על ארץ ישראל כולה. הציונות הובילה את המהגרים היהודים לארץ ישראל ררך הנמלים היים תיכוניים שלה ויישבה את מרבית האוכלוסיה היהודית באיזור החוף היים תיכוני. בעת העתיקה האמינו יהודים שהגיעו לארץ ישראל מהמזרח אל הים; הציונות המודרנית הפכה את היוצרות. למרות שאיריאולוגיה השיבה היתה "לארץ אבות", למעשה, התיישבו מרבית היהודים, בעיקר במה שהיה בעת העתיקה פלשת ופניקיה (איזור החוף). הציונות יצרה מציאות יהודית-ישראלית ים-תיכונית, כפי שמעולם לא היתה בתולדות עם ישראל.

היזרו סף השלום מהפסגה?

כיצד מתקשר פרדוקס ים-תיכוני זה לדת, יהדות, הבחירות והעתידי? בהכרח, למעשה, במציאות היים-תיכונית של ישראל, ממשלות רבין ופרס ויתרו בפועל על שאיפות איריאולוגיות. ההישג האיריאולוגי המשמעותי ביותר שנבע מהסכמי אוסלו היה הויתור הרשמי, בפעם הראשונה בתולדות מדינת ישראל, על תביעה טריטוריאלית-מדינית על "עזה, יהודה ושומרון", נחלת האבות (פרט לעזה הפלישתית) הקדומה. הסכמי אוסלו ב' כמעט שהגשימו זאת. אולם האם יתכן עוד מיצוי התהליך לאחר המהפך בבחירות?

נצחון הימין, הקשור בטבורו במפלגות הרתיות, מצביע על כך שעקרן האיריאולוגיות, התביעה המובנית לנחלת האבות, שוב מועלה על נס. עקרן זה ניוון משני תהליכים עליהם עמדתי: (א) מספר הולך ומצטבר של ישראלים נחשפים (ומשתכנעים) להגדרה הרתית-חרדית של יהדותם; (ב) מספר הולך ומצטבר של יהודים דתיים וחרדים תופס את היהדות ככרוכה ותלויה בזיקה לארמה קדושה.

שמעון פרס טען כנגד איריאולוגיות ולמען השלום, כעמל כביר סחבה מדינותו את סלע השלום של ישראל כמעט עד לראש החר. האם ידרדר אתרונות? בכתיבי שורות אלה לבי כבד עלי כאבן של סזיפוס.

היהדות ההומניסטית ומלחמת התרבות בישראל

שוניא בנדור

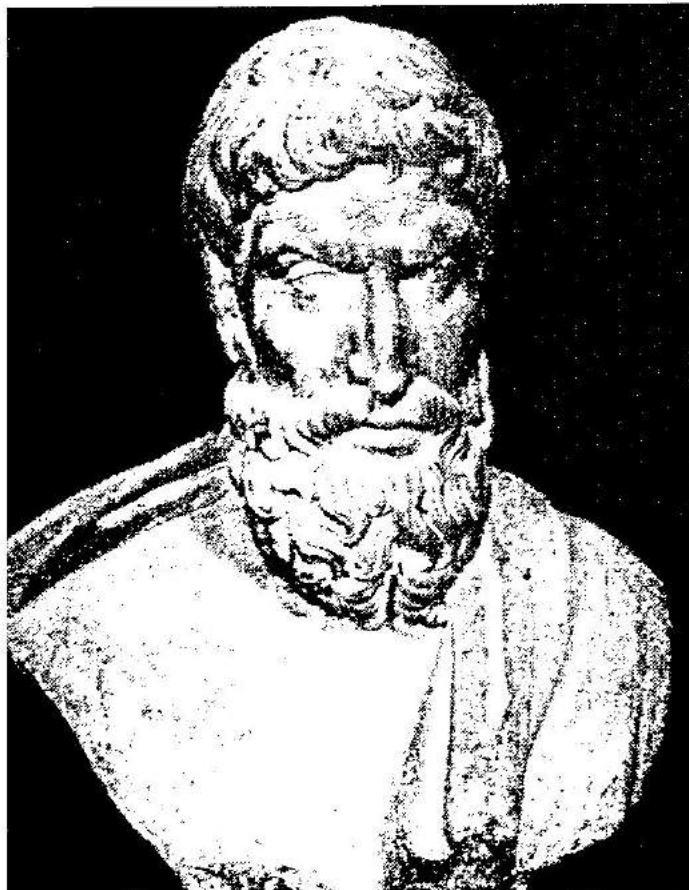
קבר, אמיתי או מדומה, של קדמונים, דורשים אל המתים על כל גבעה רמה ותחת כל עץ רענן, וייסלח לי על הבטוי – "עוברים עבודה וזה". שליחתה התרבותית של היהדות ההומניסטית היא בהמשכת המורשת, תוך התמודדות עם נתוני הסביבה והתנאים בזמן הזה. לא-מעט יש לנו ללמוד מדרך התמודדות של חז"ל עם העולם ההלניסטי ועם בעיות הקיום היהודי האנושי בזמן ההוא. (1) "בוה ראה וחרש" – כך אמרנו. התחדשות זו, בתנאי הזמן הזה, היא ייעודו של הזרם ההומניסטי ביהדות, ואם נקרא בשל זה בכינוי "אפיקורסים" – נתכבד בו, ולוואי ונהיה ראויים לו, ע"פ מקום-הכבוד שניתן ל"אפיקורס" בשלילתו ע"י חז"ל. (2)

נראה לי, שניתן לאפיין דרך-התחדשות זו בשני מונחים, שטבע מקס קדושיץ (ראה אברהם הולק, בעולם המחשבה של חז"ל, בעקבות משנתו של מ' קדושיץ, ספרית פועלים, 1987). האחד מגדיר את השיטה שנהגו חז"ל והבאים אחריהם, והיא "התפתחות אורגנית" של המורשת; השני הוא "מושג-ערך", המהווה כעין אריח בהתפתחות זו של המורשה מן המקרא, התפתחות התלויה באדם "הבוחר בחירה". (3) מימוש-פיתוחו של מושג-ערך הוא אקט רצוני, המתבטא בציבור המודרך ע"י רבותיו. "לא בשמים היא", האמירה המתוקת את ידי הרוב במחלוקת עם רבי אליעזר, היא דרש על פסוק (ר' דברים ל', 11-14), שלא היתה זו כוונתו כלל. אבל זו דרכה של ההתמודדות האורגנית הנסמכת על הפשט (המוביל לעניין עצמו ולהגיון שבנו), ועל הדרש, שהוא יצירתי, בהיותו "על-היסטורי". מושג-ערך אלה, חלקם אינם רלוונטיים לגבינו, כיהודים הופשיים, וחלקם ראויים גם ראויים לנו, לפיתוח מודרני.

תפקיד הזרם ההומניסטי: התחדשות יצירתית

התחדשות יצירתית זאת, שהתמודדות גדולה כרוכה בה – זה תפקידו של הזרם ההומניסטי ביהדות. לעומת זאת, במציאותנו היום, במקום במתקפת שליחות נתונים אנו בהתנגנות, כסימן "תנו גם לנו לחיות". אצל חברים רבים רווחת הרגשת נחיתות (אלה "הנוסעים בעגלה הריקה, לעומת עגלתם המלאה של האדוקים"). מצב זה מנייז יש הסבורים, שנחיתות זו "מגיעה

שבצעד ובהווה (בתפוצות), משולבים באוצר התרבותי של ההווה ושל הדורות הרבים לפנינו (כולל תרבות-החולין של היהודים זה כמעט מאתיים שנה), ומתבטאים בלשון העברית, כחג ומועד, במנהגים וסמלים, בפולקלור, ובתחומי היצירה למיניה. יסוד זה, האתני-היסטורי-תרבותי, הוא שעשוי להעמיק שורשים בכל שכבות העם, ולכלכל את החינוך היהודי ואת הויקה הצינונית. יסוד זה יצליח להטביע חותמו בתהליך התגבשותה של הזהות היהודית הקולקטיבית, רק אם יתלווה וישתרג בו יתרון פתיחותו לאופק האוניברסלי,

אפיקורס: אבטיפוס של החילוני הכופר

להומניות, ובתנאי שיישמר אופייה האורחי-החילוני של מדינת ישראל. אחר הנושאים הציבוריים של מגמה זו היא התנועה ליהדות הומניסטית (הייתי מעדיף את הכינוי "זרם" היהדות ההומניסטית).

ללמוד מהתמודדות חז"ל עם ההלניזם

מובנת מאליה התנגדותה של תנועה זו לכל צורה של כפייה דתית במדינה, וביחוד למיסטיות הפונדמנטליסטית, שקנאי המשיחים מקדשים כל

בעיית הזהות התרבותית הקולקטיבית של היהודים עלתה במאה ה-19, עם ההשכלה, האמנסיפציה והצינות, ולא סרה מעל סדר-היום הלאומי גם לאחר השואה וקום המדינה. אנו דנים בה עכשיו, בהיותנו נתונים בתוך מערכולת והתגוששות של זרמי תרבות, בתוך צמיחה אדירה של תרבות מקורית מזה, ושטפון של תקינות ורדידות הנועה מסחרית מסחררת – מזה; פתיחות פוריה אל האוניברסלי – מזה, והסתגרות דתית קנאית או פונדמנטליסטית צרת-אופק – מזה. וכל זאת בתנאים של מדינה הנאבקת על קיומה בשלום, קולטת עלייה, שוקרת על התפתחותה ועל הווייתה כחברה אורחית, דמוקרטית ונאורה, בה היום ויוצרים, איש-איש וציבור-ציבור, בדרכם, למן אפיקורסים גמורים ועד יראי שמים.

מגמות בעיצוב הזהות היהודית

בדרכים לגיבוש הזהות הקולקטיבית יש להבחין במגמות שונות: אחת מהן היא המגמה לגבש זהות זו מסביב להלכה (או על פיה). מגמה זו, שאינה חרשה כלל ושורשים עמוקים לה, צוברת תאוצה בימינו אלה, ואף מקצינה בלחצה התברתיים והפוליטיים. אבל אין לה שום סיכוי להצליח בגיבוש הזהות הקולקטיבית של העם היהודי. אדרבא, היא נרונה לכשולן במפגש היהודים עם העולם המודרני הסובב, על זמיו השונים בתרבות ובתקשורת, כמדעים ובטכנולוגיה. ולא זאת בלבד – היא מהווה גורם מובחן של מחלוקת ופלגנות בקרב העם, בארץ ובתפוצות.

מגמה אחרת לגיבוש הזהות היהודית הקולקטיבית, שראשיתה בתחייה הצינונית, שמה יתבה על האלמנט המוסרי שביהדות (אחד העם). מגמה זו אמנם הרימה תרומה מסוימת בתולדותיה של הצינות ובתרבות העברית המתחדשת, אבל כשלה עם התפתחות "החיים הנורמליים" (שכיחות "הגנב העברי" או "הזונה העבריה") בישוב העברי מאז ועד עתה, וכוחה לא עמד לה אפילו בתנאים שלווים, כמידה שהורמנו כאלה.

מגמה שניתן לייחס לה תפקיד חיובי וסיכוי לזהות תרבותית בר-קיימא בהתגבשות הזהות הקולקטיבית מתמקדת בגורם התרבותי-היסטורי: הויכוח ההיסטורי הקרוב והרחוק. תודעת הסכנות

לכניית עולמנו הרוחני, ונהיה מוכשרים יותר במילוי הלקנו בניבוס הוהות היהודית הקולקטיבית של הזמן הזה – תוך דיאלוג מתמשך עם אנשי הורמים האחרים.

ואחרים. נקרא לה דרך של "תקבולת רואליסטית". אני חושש, שאפילו נטה אותה יותר לטובת "יהדות", ונשפר אותה דידקטית – לא נשיג את ההפנמה הערכית הנדרשת.

דרך אחרת היא ללמוד וללמד תחומים אלה כשהם משולבים זה בזה ומעומתים זה עם זה באופן התרבותי-היסטורי, מתוך היבטים ספרותיים, חברתיים, פילוסופיים ורתיים, ובמבחנו של קני-מידה מוסריים. נקרא לדרך זו "הוליסטית". נלמד כסכימה של שני היצגים נגדיים הרדיים כשכל אחד מהם משמש ציר-ביקורת למשנהו. (וננהג כדברי ג')

העדות:

1) כדברי אכשלוס אליצור, בכתב-העת של תחילה, אוגוסט 1991: "ח"ל הלכו לא כדרך הצדקים בנישחם המתבוללת ולא כדרך האיסיים באריקותם, אלא כדרך הפרושים שניבשה דרך-חיים, תורת חיים. ההתמודדות עם ההלניזם היתה קשה יותר מו שהיתה עם האלילות המורחית. בהתמודדותם הם דרשו את הביטוי "בצלם אלוהים ברא אותנו", כהאצלה רוחנית של הברוא על בראו. בדרך-חיים זו נתגבשה ההלכה כלי להתכחש ל"יצר האדם", וגרסה שאין גורין גזירה על הציבור אלא אם כן חוב הציבור ימליך לעמוד בה" (בבא קמא, עט, עמ' ב). אליצור מכנה דרך-התמודדות זו כ"הומניסטית", החיינו – האל מבין כביכול חולשת אנשי. כך בהלכה, ובמדרש לא כל שכן. התמודדות כזאת נתקיימה גם לאחר מכן, עד לקפאון שחל בעת החדשה.

2) לפי סנהדרין י', מישנה א', "אלו שאין להם חלק בעולם הבא: האומר אין תחיית המתים, אין תורה משמים ואפיקורס". במסכת אבות ב', מישנה יד, כתוב: "דבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שישב לאפיקורס, ודע לפני מי אתה עומד". ובסנהדרין צט, עמוד ב', נמסר מפי רב רב חנינא שאמר, כי אפיקורס הוא זה "המבזה תלמיד חכם... מגלה פנים בתורה שלא כהלכה". הוזה אומר, כשהתנגשו יהודים כשרים באפיקורסים היו צריכים לדעת מה להשיב להם, כי בקאים היו בתורה ולא היו בהם דופי מוסרי. לא זה המוסר לברר מה איפיון את אפיקורס עצמו, ומה איפיון את כיתות הנהוגים אחריו (משך 600 שנה). די שנאמר כאן, כי קנה-המידה של אפיקורס היה כמו זה של פרוטגורס – קנה-המידה לכל הדברים הוא האדם.

ארמוס: אני הפילוסופיה ההומניסטית

3) הסתירה שבין "בחירה חופשית" לבין מעורבותו וכוה הכרעתו של האל, לא נפתרה במקרא, וגם ח"ל לא פתרה. הגדרת רבי עקיבא "הכל צפוי וחרשות נתונה", עם כל החוכמה העמוקה שבה, רק מעלה את הסתירה לרמה (פילוסופית) גבוהה יותר. גם האמירה "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" אינה יותר מהשתמשות מוצלחת. הציטוט המובא מ-דברים ל' 19, "זבחרת בחיים", אינו גורס "בחירה חופשית". מעניינת הפרשנות מסביב ל-"לא תוכל" שכרברים כב, 1-3: "לא תוכל להתעלם" – תוכל פיזית, אבל לא מוסרית (ולומר, מתוך "בחירה").

4) שיחה עם ארי אלון, "הארץ", 3.12.95.

ורדי המנות, "לא כעכביש, ולא כנמלה, אלא כדבורה המערכת את הנומר שאספה בכוהות עצמה". והכל מנקודת המוצא של רלוונטיות לזמננו. כך נשיג מידה גדולה יותר של התעמקות והפנמה רוחנית.

נלמד לא רק "הומר" אלא גם שיטת-ריון ומהלוקת. כך נמצא ממשיכי תרבות המחלוקת של ח"ל. כמו הקדמונים – נלמד מקור, נבינו ונפרש אותו כפשוטו (ה"פשט"), כמותם "נדרוש" אותו לפי רוחנו וזמננו ועל פי ערכינו שלנו. נבחר מתוכו בחירה של טעם ודעת כיהודים חופשיים, "דיבונים", כשהמקורות הקדומים הם לנו מקור-השראה ולא מקור של סמכות. כך נוכל להפיק מן האוצר הגדול חומר ולבנים

לנו" בשל "חולשת האמונה", כי חסרים אנו אמונה. לאמור: המאמין, וכיחוד "המאמין באמונה שלמה", עומד איתו, אחוז בעוגן בטוח, ואם מתעורר בו ערעור כלשהו, הריחו שואב נטחון מציבור המאמינים ורבניו. אכן, אמונתו של ההומניסט אינה אלא באדם, האדם שיכול להיטיב (את עצמו ועם זולתו). ואכן, אין כהומניסט המכיר מעצם ידיעתו את עצמו, כמה גדולה חולשת האדם לעומת גודל הבחירה שבידו. אף על פי כן, אין תקווה ואין משענת אחרת. ובעצם, הרי המאמין הדתי נאלץ לצפות גם הוא לבחירה שיבחר האדם בטיב – "ובחרת בחיים". בצדק אומר ס. יזהר (בגליון

תחילה, 1991): "מי עוד מאמין באמונה שלמה? רק זה אני יודע: שאשרי אדם מחפש, אדם לא-משלים שאינו נכנע לשום 'זה מה יש' (המכופף אנשים להשלים עם הכול). אשרי מי שעדיין נושא נפשו אל יותר ממה שיש, מי שלא הובס, ומוכן עוד היום לקום ולצאת לחפש עוד... שיהיה יותר...". לא, "חולשת האמונה" של ההומניסטים אינה חולשה כלל, ולא בה יש לחפש את מקורה של הרגשת הנחיתות בציבורנו.

מקור רגשי הנחיתות בקרב החילונים

לי נראה, שמקורה של הרגשת נחיתות זו היא בעובדה, שרבים בציבור החילוני-ההומניסטי חלשים בהשכלתם בתחומי המורשה היהודית, ובהרגשה הרווחת ביניהם, שכביכול בכך שמטנו את זכותנו על הנכסים התרבותיים של עמנו, כדברי ארי אלון: "הציבור היהודי הריבוני" הפקיר את נכסי התרבות "בידי הציבור היהודי הרבני".

אם אמנם כאן מקור החולשה, כאן גם הסיכוי הגדול להתגבר עליה, ושוב, כדברי ארי אלון, עלינו לעשות בנכסים הללו "כבתוך שלנו", כלומר: ליטול מעולם הנכסים

הללו חומר ולבנים לעולמנו הרוחני שלנו. תנאי לכך הוא לדעת יותר, ללמוד וללמד יותר וטוב יותר, לעורר יתר עניין ואהבה לתחומים הללו, כמובן – בלי לקפח את קניית הדעת בתחומים ההומניסטיים האוניברסליים. הוזה אומר: "אפיקורסות ולא עמ-ארצות". מה שנדרש מאיתנו הוא, איפוא, מאמץ השכלתי-חינוכי רחב-היקף.

שילוב ואינטגרציה של יהדות והומניזם

כאן לפנינו שתי דרכים, השונות עקרונית זו מזו. האחת היא ללמוד וללמד בחיפזים ובאפנים השובים ביותר בשני התחומים, זה בצד זה, "יהדות" ו"הומניסטיקה". זו דרך שהלכנו בה עד כה, אנו

כנסת או בית הכנסת

יומנו של חילוני גא

דן מלר

הפוליטיקה הדתית והחרדית איננה דמוקרטית. פעיליה אימצו את משחק הדמוקרטיה לנתיחתם, ומנסים להשליט גם עלינו את אהליהם. כשאין הדבר פוגע בהלכתם – הם מתחפשים לדמוקרטים, וכאשר חייבים הם לשמור על הלכתם – הם חוזרים להיות אשר הם באמת – טוטליטריים, שכן ההלכה היהודית איננה דמוקרטית, וברגע שתחרל מלהיות מה שהיא – היא לא תהיה עוד הלכה יהודית.

”צביון יהודי” או - חכמים, הזהרו ממלכודת פתאים

ההוגנים שבהם חושפים בפנינו ביושר את כוונותיהם: “נבטל את הישגי החילונים שנעשו בארבע השנים שחלפו”, או – “את הכנסת נהפוך לבית הכנסת”. מאלו אין אנו צריכים להתירא, שפיהם ולבם שורים, ואת שהם מתאווים, אכן ינסו לבצע, הצבועים שבהם מרגיעים: “אל תפחד, אורה חילוני קטן, אנחנו לא נכנס לביתך. לא נתערב בצלחתך. אנחנו אך ורק מבקשים לשמור על צביון יהודי, רק נקנה מעט ‘חינוך יהודי’ לילדיך”. וכולנו זוכרים לאיזה שפל הידרדר החינוך בימים של בעל ההבטחות הללו.

רבים מאתנו התרווחו בכורסתם, שאפו מלוא ריאליהם איר צה, ונרגעו: כמה נפלא! חשבו, הם לא יעשו לנו כל רע, הם רק מבקשים לשמור על צביון יהודי! (שלהם! שהרי איש לא הגדיר לנו מהו צביון יהודי בכלל, ומהו אותו צביון יהודי שהם מכתיבים לשמור). הצביון היהודי לגירסתם, יחייב שינויים מרחיקי-לכת במערכת הלימודים בבתי הספר, בתכנים בספרי הלימוד, בציוורים ובאיורים שמלווים כל סיפור וסיפור בספרי הלימוד. הצביון היהודי שיכפו עלינו (בנועם! רק בדרכי נועם! שמעתם?) ימנע כל שבריר של רעיון להגיע לנישואים וגירושים – למי שרוצה, כמובן – ללא דבנות וללא רבנים. צביון יהודי, לטעמם, הוא סגור מוחלט בשבתות ומועדים בכל הנוגע לבתי קפה, מסעדות, ובתי שעשועים, תרבות ונופש ועוצר גמור מפני כל תחבורה בשבת. ויש עוד כמה רעיונות שכולם הכרחיים למען צביון יהודי, לגירסתם של אלה. כלום אין הוא נפלא ומתוק, אפוא, הצביון היהודי? טוב יעשה כל אחר מאתנו אם יהוד מהנהמרים שבהם, שכן מהרשעים נרע להזהר בעצמנו.

פרסום ב"הארץ", 16/96

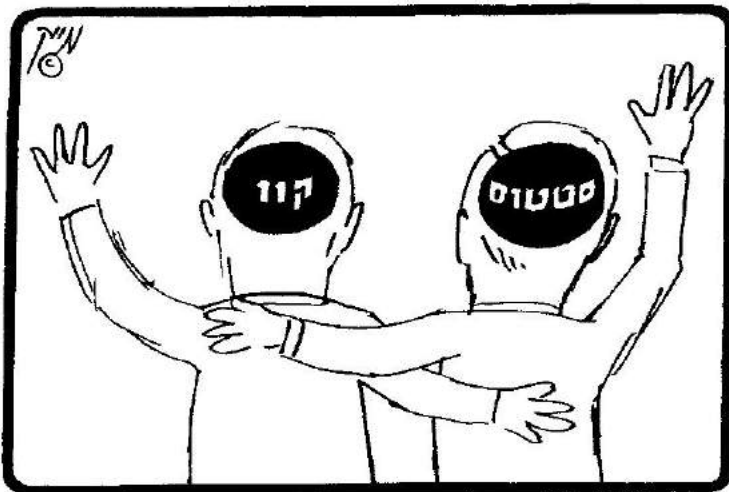
אשרי, קדוש אני!

המאמר הש"סניקי עמר על הבימה, מול אלפי המריעים לנצחונה של ש"ס, וקרא בקול: זהו נצחון לתורתנו הקדושה הנצחון הוא הודות לרב עובדיה יוסף הקרושי הנצחון הוא הודות לכולכם, קהל קדוש!

ואני הקטן, שעמדתי היום ביניהם באותו אולם, שכל כך מלאתי יראת כבוד ורוממות הרוח לקרושה ולקרושים, שכל חיי היפשתי קדושה וקראתי דברי קדוש, ששתיתי מים קדושים, שנישקתי מוונות וירי באבות, בין אם נקיות היו ובין אם מטונפות, לבי התרחב בקרבי אשרי, קדוש אני.

ספורט דמוקרטי

הבחירות מאחורינו. כמו בספורט כן גם כאן, ועתה, יש ללקק את הפצעים, לחייך כלפי הויץ – גם אם בפנים כואב, כואב מאד – ומיד להמשיך: לחשוב ולתכנן איך, כיצד, עם מי, מתי והיכן ננצח בפעם הבאה, בעוד ארבע שנים. הארץ – שלנו היא. ועמה – המורשת, התרבות, הידע, היכולת, העוצמה, ובייחוד העתיד. אנחנו איננו אורזים מזוודות, ואיננו מתחפפים לשום מקום. עלינו רק להבין – בייחוד אלה מבינינו שריברו בכפל לשון, ושהתייחסו משום טעות בסיסית בהבנת הנושא, בכובד ראש או לפחות בסלחנות ובהבנה למושגי פולחן דתיים: אלו שרואים ביהדות דת ולא תרבות בעלת ערכים אוניברסליים חברתיים ולאומיים – שאין לנו, היהודים החפשיים מכבלי הפולחן, החופשיים לחשוב ולפעול על פי שיקול דעתם ולא על פי “צו אלוהי”, אלא שפה אחת ועתיר אהר: עם יהודי חופשי בדעותיו, בהשקפותיו, בהתנהגותו בבית ומהוצה לו, בחייו הפרטיים כבחיי המשפחה, במאכליו, ומלבושיו, בספריו ובתיאטרונים, בימות חול כבימים של חג, בכל מקום, תמיד. נצחון בעוד ארבע שנים מחייב כבר היום את כולנו – פשוטי החיילים כבכירי הקצונה – לעמידה על עקרונותינו, ללא ויתור, ללא התגמרות, ללא כניעה, בפני שום איש ובפני שום נסיון כפייה כוחני. לנו אין, וגם אין לנו צורך, בעובדיה יוסף, בשך, בכדורי וברומיהם, שב"צ אלוקי" מרימים רובד אוכלוסיה שלם לעשות בצייתנות עיוורת את רצון רבם. לנו חייב להיות הכוח הפנימי, האיש, הבטחון בלב, והנאמנות החברתית והרעיונית לעצמנו, ובייחוד לדורות הבאים אחרינו, לחיים אותם נקבע בעוד ארבע שנים אנחנו, כמו ידינו, כפי שקבענו גם עתה, במתדלדלו.

משחקים דמוקרטיה

”זה לא דמוקרטי! הם לא נבחרו בבחירות!” טען חבר כנסת ישן-חדש של מפלגה חרדית, בתכנית טלביזיונית לאחר הבחירות, בהתייחסו לשופטי בית המשפט העליון, כשנבלו הוא טוהה תכניות נרחבות לחקיקה, שתבטל את השפעת בית המשפט העליון, ככלי לשמירת זכויות האדם והדמוקרטיה. מי ממנהיגיו, קובעי הלכותיו, כן נבחר בבחירות דמוקרטיות? כלום עובדיה יוסף, מר כדורי, מר שך, כמו כל האדמוריים למיניהם, האם הם הגיעו למעמדם ולכוחם בבחירות דמוקרטיות? אם ירושת אדמורות מאב לבן או לאחייך דמוקרטיה היא, אם מינוי חברי כנסת למפלגה דתית בכוח מועצת גדולי תורה, שהגיעה למעמדה מכוח מינוי, ולא בבחירות חופשיות דמוקרטיות היא – או אז, אכן, הפוליטיקה הדתית-חרדית היא סמל לדמוקרטיה.

הוועה שעברה עליה, לא התחשבות בפגיעה הגופנית והנפשית הנוראה שנפגעו. רק ההיתר ההלכתי לקיום יחסי מין עמה - הפגועות, הסובלות, המעוגות, עניין אותם:

וַיִּרְדֹּף מִשָּׁם וּבָאתְךָ אֶל-חוֹךְ הַמִּרְתָּפִים הָאֲפֵלִים.
מְקוֹם גִּטְמָאוּ בְּנוֹת עֲמֹף הַפְּשָׁרוֹת בֵּין הַכְּלִים,
אִשָּׁה אִשָּׁה אַחַת תַּחַת שְׁבַעָה שְׁבַעָה עֲרָלִים.
הַבַּת לְעִינֵי אִמָּהּ וְהָאִם לְעִינֵי בָתָהּ,
לְפָנֵי שְׁחִיטָהּ וּבִשְׁעַת שְׁחִיטָהּ וְלֵאחֶר שְׁחִיטָהּ;
וּכְדֹדֶךָ תִּמְשַׁשׁ אֶת-הַכֶּסֶת הַמְּטַנְנֶת וְאֶת-הַכָּר הַמְּאָרֵם.
מִרְבֵּץ חֲזִירֵי יַעַר וּמִרְבַּעַת סוּסֵי אָדָם.
עִם-קֶרֶדֶם מִסְפָּטָף דָּם רוֹתַח בְּיָדָם.
וְרֵאָה גַם-רָאָה: בְּאֶפְסַלֹת אוֹתָהּ זָוִית,
פַּחַת מְדוּכַת מִצָּה זוּ וּמֵאֲחוּרֵי אוֹתָהּ חֲבִית,
שָׁכְבוּ בְעָלִים, חֲתָנִים, אֲחִים, הַצִּיצֵי מִן-הַחֲחֹרִים
בְּפֶרֶךְ גִּוִּיֹת קְדוֹשֹׁת תַּחַת בֶּשֶׂר הַמְּזוּרִים,
נֶחֱנָקִית בְּטִמְאָתָן וּמַעֲלֵעוֹת דָּם צְוֹאֵרָן,
וּכְחֶלֶק אִישׁ פַּת-בָּגוּ חֶלֶק מֵתַעֵב נָזִי בְּשָׂרָן -
שָׁכְבוּ בְּבִשְׁתָּם וַיִּרְאוּ - וְלֹא נָעוּ וְלֹא זָעוּ,
וְאֶת-עֵינֵיהֶם לֹא-נִקְרוּ וּמִדַּעְתָּם לֹא-יָצְאוּ -
וְאִילֵי גַם-אִישׁ לְנַפְשׁוֹ אִזּוֹ הַתְּפַלֵּל בְּלִבָּבוֹ:
רְבוּנוּ שֶׁל-עוֹלָם, עֲשֵׂה נִס - וְאִלֵי הַרְעָה לֹא-תִבָּא.
וְאֵלֶּה אֲשֶׁר חָיו מִסְמָאָתָן וְהִקְצִיזוּ מִדָּמָן -
וְהִנֵּה שִׁקְצִי כָל-חַיֵּיהֶן וְנִטְמָא אֹר עוֹלָמָן
שִׁקְצִי עוֹלָם, טִמְאַת גּוֹף וְנַפְשׁוֹ, מִבְּחוּץ וּמִבְּפָנִים -
וְהִנֵּיחוּ בְעֲלֵיהֶן מַחֲוָרָם וְרָצִי בֵּית-אֱלֹהִים
וּבְרַכּוּ עַל-הַנְּפִסִּים שֶׁם אֵל יִשְׁעָם וּמִשְׁגָּבָם;
וְהִזְכִּירָם שֶׁבָּהֶם יָצְאוּ וַיִּשְׁאַלּוּ אֶת-רַבָּם:
„רַבֵּי! אֲשֶׁתִּי מָה הִיא? מְתֵרֶת אוֹ אֶסְוֶרָה?“ -
וְהִכֵּל לְשׁוֹב לְמִנְהַגָּו, וְהִפְלִי יַחֲזֹר לְשׁוֹרָהּ.

חנ. ביאליק; "בעיר ההריגה"

אנחנו איננו מתחפפים לשום מקום

מי שחושב עצמו למנהיג, או לפחות לאשת מנהיג, גם אם נרצה בעלה בידו בן עוולה, חובה שיוזכר שמנהיג הוא, או לפחות אשת מנהיג. מי שדורש ומקבל מהמדינה לישבה הממוינת מכספי הציבור, גם אם הוא רק אשת מנהיג שנרצה, חובה שיוזכר שמנהיג הוא, או לפחות אשת מנהיג.

אנחנו איננו מתחפפים לשום מקום! הפסד בבחירות איננו סוף העולם! היכולת להפסיד נכבד הוא ערך בסיסי בסדר הדמוקרטי, שביקשנו לקבל על עצמנו מרצון! אצלנו אין באבא קפריזי מכתוב, ואין צו אלוהי שיוזר משמים! ובדמוקרטיה - כמו בדמוקרטיה - יום אחר אתה מנצח ורעך בוכה, ויום שני רעך מנצח ואתה בוכה. בוכה אבל לא מתחפף לשום מקום! לשום מקום! את הנחת הזו, שיזכו לבדם בארצנו, עליה נתנו את דמנו ואת חיינו - את הנחת הזו לא נגרום להם!

באבא אסיה והמיסטיקה ככח משיכה

הערון הראשון הולידנו ב-14.4.96 למהרורה חרדית של מיסטיקה במזרח אסיה. צעירים וישראלים, השוהים שנים אחדות במזרח הרחוק, ו"מחפשים" את "הזותם" מתלהבים כמוצאי שלל רב ממטיפים חרדיים, שהצטרפו גם שם למיסיפי הכנות המיסטיות למיניקה, ומבלים בחיקם את "ליל הסדר". ההיבור המודר של נוודי ישראל עם "ליל הסדר" החרדי תמוה. אם, אכן, כה חסרו להם פולחניו, כיצד זה ומדוע העדיפו על פניו מלכתחילה שנים של נוודות בערבות אסיה ובהררי דרום אמריקה?

אלא שאין תימה בכך, שהמסיף החרדי מתקבל בהתלהבות, ולפחות באהרה - ע"י צעירינו. הוא, העברית שבפיו, הבריחות ה"סחבניות" שלו, ה"ישראליות" בהתנהגותו והבסיס הפולחני של חייו מוכרים לצעיר היהודי. וכבר למרנו מעקרונות הפירסום היוואלי, שמבין ההיצעים הרבים המצויים על מדפי המרכול, המוצר המוכר מתקבל כטוב, כאמין, כעדיף. גם אם לא נוטה בפועל, או הישווה לזולתו, גם אם בסיסו שגוי, גם אם אין תוכנו תואם את הפיתוי שבצעיתו.

כל נטעה. לא רת יהודית מחפש הצעיר במזרח הרחוק, גם לא את הזותו, כביכול, אלא מיסטיקה. מיסטיקה הוא שם המשחק, וכל המרכה הרי זה משובת. למיסטיקה אין הגיון ואין הסבר, ואין קשר מחייב בינה לבין רת כלשהי. גם הילונים נגזרים נתפסים לאמונות מיסטיות. ראה את החתול השחור, את יד החאמסה ואת המזוזה שעל הסף. אלא שלהשקפת העולם החילוני אין יעד מיסיונרי, ואין היא מבססת את קיומה בעולם על אמונת הכל. שונה מואת היא הדת, כל דת, שבבסיסה האמונה העיוורת, המוחלטת והבלתי ניתנת לערעור בהתגלות אלוהית לנביא של אותה דת, הדת, ביחוד הכת הרתית היהודית המתכנה "חזרה בתשובה", משבצת את רבדיה במיסטיקות לאין סוף, שחוזרות על ההוכחות הנדרשות, השכם והערב, להצדקת קיומה ב"ראיות" ל"אמיתות" הבסיס, הכביכול מדעי, של קיומה. המזרח הרחוק עשיר במיסטיקה, כולו מיסטיקה, והצעיר הישראלי אפוף שם במיסטיקה - הורית, בודויסטיה, שינטואיסטיה, ומה לא. והנה מצטרפת אל כל אלו מיסטיקה מוכרת, משום מה - מיסטיקה יהודית. כמה טוב! כמה נפלא! כמה מתוק! כמה מהמם את הלב! זה שלנו, כולו "תוצרת כחול-לבן". למסיף החרדי לא נותר אלא לעשות "קליק" בהינף אצבעו, והטרף בפיו.

בעיר ההריגה

אין זו פעם ראשונה שלנוכח מצוקה לאומית נסכה תשומת הלב החרדית לקוצה של יוד הלכתית, לזוטות שבשולי השוליים של החשיבות החברתית והלאומית. וזאת - במקום להתרומם, כנדרש במצבים כאלו, לפיסגתה של הדרה לאומית, ולתת יד, לב ונפש לנפגעי המצוקה בלא כל הברזל לדתם, מינם ולאומיותם. כבר ביאליק, בשנת 1904, הגיב לבזיון שבהתנהגותם זו של החרדים, לנוכח פרעות קייסינוב. בפרעות אלו נרצחו ונפגעו יהודים רבים, ביניהם נשים, שעונו ונאנסו באכזריות אין קץ. כל שעניין את בעליהן אותה עת היה, האם לאחור האונס האכזרי מותר להם על פי ההלכה לקיים עמהן יחסי מין. זה מה שרץ אותה שעה במרחם המעוות: לא נשים כבנות-אדם, לא השתתפות בסבלן, לא הדרה עם

גיוור כהלכה

במסגרת מרדף המשפחה, קראנו ידיעה שהופיעה ב"הארץ" ביום 17.4.96, המספרת על צו על תנאי שהוצא לבקשת הווי 13 תינוקות כנגד משרד הפנים, שיסביר מדוע לא יכיר בגיוורם של התינוקות, שנעשה בידי התנועה הקונסרבטיבית, בגיוור כהלכה.

"התינוקות נולדו בחוץ לארץ", הסברתי לנכדי, שתיחקר אותי לפשר הבעיה, כשלעניות דעתו הילדותית (נאיבית) אין קיימת כלל בעיה. גיוור, כך על פי השכל הישר, הוא תהליך מסוים שעל האדם שגולד כלא-יהודי, להפוך בסופו של התהליך ליהודי, הסברתי לנכד עד כמה שיכולתי. האתנתאט שהשתררה בשיחתנו וארשת פניו המרצינה הבהירו לי, שהרהורים עמוקים חולפים במוחו.

- סבא, אמר לבסוף, נכון שבגיוור האדם חייב ללמוד את התנ"ך ואת התלמוד ולהבחין על כך על מנת שיוכר כיהודי?

- נכון, עניתי לו. אמנם אין הוא חייב ללמוד הכל, אבל את עיקרי המצוות של מינהגי הדת היהודית הוא חייב לדעת.

- אבל תינוק קטן איננו יכול ללמוד, המשיך הנכד, "או איך עושים לו את הגיוור?"

- אכן, ילד נכון. אין גיוור מבוגר כגיוורו של תינוק.

- אז מה כן עושים לו בגיוור הזה? המשיך ולהץ.

- עושים לו ברית מילה, השבתי, ובלבי חשבתי - איזה ילד יהודי מצליח להמלט מהאקט הבארבארי הזה?

- אז מה הבעיה בעתונן? שאל הנכד, אם כל הילדים היהודים עוברים ברית מילה, מדוע לא מכירים בגיוור של התינוקות האלו? אולי הבולבול שלהם שונה? אולי הוא עקום?

- לא, חס וחלילה, עניתי, הכל בסדר עם הבולבול שלהם ואין שום בעיה. אבל צריך גם לטבול אותם.

- לטבול? שאל הילד בפליאה גלויה, במי? כמו שטבלו את וואצלאב בכנסיה ביפו?

- כן ולא, עניתי בנושט פנים, כאן אין מדובר בטבילה נוצרית אלא בטבילה יהודית.

- אז מה ההבדל? המשיך והיקשה, האם היהודים משתמשים במים אחרים? האם המים של היהודים טובים יותר וקרובים יותר מהמים של הנוצרים? והאם המים של היהודים האורתודוקסים שונים מהמים של היהודים הקונסרבטיביים? האם הברז של היהודים הקונסרבטיביים איננו כשר? או אולי המים שלהם זה מהירקון ולא מהירדן, והירקון עדיין מלוכלך? תסביר לי, סבא, אני פשוט לא מבין.

נסתתמו כל טענות ההגנה שהצלחתי לגייס לטובת היהודים על פליגהם הרתיים, אלא שהילד לא חדל מתיחקור:

- תראה, סבא: התינוקות אינם יכולים ללמוד לגיוור, נכון? וברית מילה שעושים להם זה כמו לכל ילד אחר, נכון? ולטבול במים זה אותם המים, ואין הבדל אם זה מים של יהודים קונסרבטיביים או של יהודים אורתודוקסים - אז מה הבעיה, סבא? מדוע באמת לא מכירים בגיוור הזה? שלמה מהבית ספר שלי אומר, שזה הכל התחיל בגלל שהקונסרבטיביים לוקחים פחות כסף. אבל אני לא מאמין לו כל כך.

מי מוכן לענות על שאלות וכדי?

מי מכם, שמוכן להשיב לנכדי - אנא, שיעשה זאת במטותא ממנו. לי לא הייתה תשובה לשאלותיו. ביחד לאחר שחקרתי ודרשתי וביררתי אצל מהררין שבמהררין מחצרו של אדמו"ר מפורסם, שגם כצל צילו של ספק אין לחשוש מאי-ידיעתו את ההלכה החרדית. מפיו של אותו מוציא ומביא התברר לי, שנושא הטבילה כאקט של גיוור איננו מוכר באותה חברה חרדית. לדברי אותו ידען, ביהרות החרדית רק נשים מחויבות בטבילה, וזאת למטרת טהרה במיקוה, ואין לכך שום קשר לגיוור. גיוורם של תינוקות נעשה על ידי ברית מילה בלבד, ותו לא. כל היתר כבר שייך לפוליטיקה.

בולשיט

"לנו יש 365 ימי שואה בשנה"

"הכינוס השנתי של אגודת ישראל נפתח בדיוק ביום השואה" (הארץ, 12.4.96). לא מצאו להם חרדי האגודה יום נוח אחר לקיים את כינוסם אלא את יום השואה דווקא. כאשר ח"כ רב שילנסקי רדש מהם לשנות את המועד, בטענה, כי הוא "מתקשה להאמין" שאכן קבעו את כינוסם ליום זה, ענה לו מר משה זאב פלדמן, שזוהי הדרך ההולמת לסמל את תקומת היהדות. "החילונים רומסים ברגל גאווה את כל הערכים שעליהם מסרו קרושי ישראל את נשמתם", אמר פלדמן (הארץ 17.4.96), "דק יום אחד בשנה הם עושים איזה טקסים. לנו יש 365 ימי שואה בשנה. מי שאומר 'קדיש' שלוש פעמים ביום - הוא המכבד את זכר הנספים בשואה".

שלוש פעמים ביום "קדיש"? 365 יום בשנה? כל שנות חייו של אדם? איזה חול אתה זורה בעינינו, אדון פלדמן? באיזה טיח אתה מטייח את הכוזב עליו אתה משתית את דבריך? לא זו בלבד שה"קדיש" שלך איננו "מכבד את זכר הנספים", כטענתך, אלא שהוא לא מכבד זכר מת כלשהו, זכר אדם כלשהו. ה"קדיש" כולו איננו אלא שיר הלל בלערי לאל בו מאמינים מאמיניו, שגשיאת דברי קלס ושבה ופאר ורוממות לשמן, ותו לא.

בולשיט, אמר לי הילד. זיבולי-שכל הם כל השלוש מאות ששים וחמישה ימי שואה שיש להם. לא רובים ולא יער. זה בגדי המלך החדשים. אם את היום האחד והיחיד, הזה הם הועידו לכנס פוליטי שלהם - אז גם את המעט שבמעט, את האחד מתוך השלוש מאות ששים וחמישה, אין להם. גם את זיכרם של חללי צה"ל הם פוטרם עצמם מלכבד, כנראה על חשבון אותם שלוש מאות ששים וחמישה ימים כפול שלוש פעמים ביום של דברי שבה וקלס לאלוהיהם.

איך לחנך חילונים ליהדות

לקראת הקמת ישיבה חילונית

פליקס פוזן

הנוגעות לרוב החילוני של העם היהודי – המורכב מיהודים שאינם שומרי מצוות, בחלקם מאוכזבים, בחלקם מנותקים, בחלקם נבוכים. עובדה היא, כי הציבור הדתי יודע לשמור על המשכיות יהודית (על אף הרבים העוזבים את מחנותיו ועוברים למחנה החילוני), ואילו הציבור החילוני אינו יודע לעשות זאת.

יהדות, שירה יהודית היא יהדות, מנהגים יהודיים הם יהדות, אוכל יהודי הוא יהדות, בדיחות יהודיות הן יהדות, כשם שדת יהודית היא יהדות. אך תהא זאת טעות אם נזהה יהדות עם אמונות דתיות של יהודים; ראשית – מפני שאמונות אלה הן שונות, ולעיתים מנוגדות אלה לאלה, ושנית – מפני שדת היתה והינה רק אספקט אחד של קיום יהודי; מבחינתם של יהודים רבים בימינו אין הדת היהודית אספקט של יהדותם. יהדות היא, אם כן, כל מה שהעם היהודי יצר בהיסטוריה הארוכה שלו. יהדות היא ציוויליזציה יהודית, יהדות היא תרבות יהודית. אחד הגורמים המסבירים דתיות מנהגי שמירת המצוות, המסורות והאמונות באלוהים, נעוץ בתנועת ההשכלה שהתפשטה בקרב היהודים עם הפילוסופיה הרציונלית, המחקר המדעי, ומיגוון הלימודים ורמתם. בשתי המאות שעברו נפרץ הסקפטיציזם החילוני בקרב רוב היהודים, והוא מושרש בהם בימינו כמו האדיקות הדתית בעידנים קודמים. מבחינתם של יהודים רבים איבדו החיים הדתיים את הרלוונטיות שלהם.

תוצאות תהליך החילון בעם היהודי

במאמר זה לא אעסוק בהסבר לתופעת החילון ביהדות. אני מבקש להתרכז רק בעובדות, בתופעות ובמציאות שנוצרה בגינן. אחת התופעות הברורות, הגלויה בפנינו בודאות בוטה, היא העובדה, כי למעלה מחמישים אחוז מיהודי העולם – בעיקר במרכזים הגדולים בארצות הברית, ישראל ואירופה – הם יהודים חילוניים. חילוניים כמובן: יהודים אשר האמונה באלוהים ושמירת המצוות אינם נחשבים עוד בעיניהם לאופציה בחייהם. אך רוב היהודים החילוניים האלה רואים את עצמם, רגשית ותרבותית, כיהודים. לעתים הם מזהים, באופן שטחי או מעמיק, עם מסורת או עם ארגונים, ומרגישים את יהודיותם לעומקה.

וזהו החטיבה הגרולה ביותר בעם היהודי, ורוב (אם כי לא כל) נישואי התערובת מתחוללים בקירבה. ואף על פי כן, רווקא חטיבה זו זוכה לתשומת הלב המעטה ולמיזער האמצעים והמאמצים לעניינה, או לחדש התעניינותה, ביהדות באופן משמעותי. נראה לי כי היהודים המייבכים ומזהירים מפני האיום על קיום האומה ומנבאים לה את סופה, היו משכילים לעשות לו ריכוז מאמציהם, תבונתם וכספם, בהתירה ליצירת מערכת חינוך מיוחדת לחטיבה חילונית ענקית זו שבעם היהודי. אם כך יעשו, אפשר יהיה לראות תוצאות של ממש כעבור עשרות שנים מעטות. ואמנם יש קהילות, בייחוד בצפון אמריקה ובישראל, המכוונות עתה מאמציהן לתכלית זו.

ברור לי כי תופעות ותהליכים בקרב החטיבות הדתיות ביהדות אינם פחות חשובים מתופעות

לאחרונה אנו מוצפים בספרים ומאמרים הטוענים, כי "היהודים אבודים" או כי "התפוצה בעלמת" הרושם הוא, כי משהו מסוכן מאד מתרחש בחיינו, תהליך המאיים על עצם החיים וההמשכיות של העם היהודי.

אינני מסכים עם פסימיזם זה. אמנם וראי לי כי בימינו עלינו להתמודד עם אתגרים חדשים ומסוכנים, אך העם היהודי התמודד כבר בעבר עם אתגרים קשים מאלה שאיימו עוד יותר על עצם קיומו. האם יש לראות את מצבנו כיום מסוכן יותר לקיומנו מהמצב בו היינו נתונים כעבדים במצרים, או מסוכן יותר מהמצב ששרד אחרי חורבן בית ראשון ושני, או אחרי המפולת וההרס בעקבות מרד בר כוכבא, האינקוויזיציה ותנועת הפוגרומים, ויותר מכולם – השואה?

תמיד היו גורמים וסיבות להעלמם של יהודים מהעם היהודי, לעזיבתם את הדת או לאימוצם אותה מחדש, ליציאתם מתחומי האורתודוקסיה או לכניסתם אליה. כיום אנו עומדים בפני שתי תופעות חדשות:

א. תנועה המונית של נישואי יהודים ללא יהודים.
ב. לרוב היהודים נותרו אמצעים מעטים לשמר את זהותם כיהודים, בגלל צירוף של חוסר דתיות, חוסר השכלה, והעידר קהילה.

ריבוי היהודיות-תנאי לאחדות

זהו, כמובן אתגר רציני, אך מספקני אם זה יגרום לסוף העם או אפילו לירידה משמעותית במספר היהודים בעולם. במאה הראשונה לספירה היתה לנו תנועה המונית של נישואי יהודים עם לא-יהודים, והרבר לא הניק לעם היהודי-לא מבחינה המוגרפתית ולא מבחינת כוחה והתפתחותה של התרבות היהודית.

בכל תולדותינו כעם לא היתה יהדות בלעדית אחת, לא היתה צורה בלעדית אחת לאורתודוקסיה, לתסירות, לרפורמה, לכל מגמה או תופעה הקשורה ביהדות. ביהודים התמוזנו תמיד ריבוי ובמהלוקת. ייתכן שהריבוי שבתרבותנו הוא התנאי ל"אחדות" המאופיינת ביהדות יותר בחוסר אחדות מאשר באחדות. למעשה, אחת המסורות החשובות ביותר בתרבותנו היא מסורת האיפכא-מסתברא, חוסר ההסתגלות למוסכמות, ומאפיין זה הוא, לדעתי, יתרון חשוב וקובע ביצירתיות.

יהדות היא תרבות - לא דת

פרופ. יהודה באואר, היסטוריון יהודי נודע מהאוניברסיטה העברית בירושלים, מתאר יהדות במילים: "תנ"ך הוא יהדות, תלמוד הוא יהדות, חיי וימים של יהודים הם יהדות, היסטוריה יהודית היא

פרופ. יהדות היא כל מה שאנחנו עושים מצונו החופשי

הגדרה של יהודים חילוניים ומשמעותה

ההגדרה של יהודים חילוניים, "כלא-שומרי-מצוות", היא ברורה. הקונטציה שלה אינה בהירה. לפי מילון אוקספורד "סקולרי" הוא המעוניין ועוסק בענייני העולם ולא בענייני רוח וקודש. הקונטציה כוללת את ההרגשה כי "סקולרי" או "חילוני" הוא אנטי דתי (ולראבון לב, זה לפעמים נכון). בתרבויות מסוימות נחשבים חילונים או סקולרים ליהודים רעים, נוצרים רעים ומוסלמים רעים. בארצות מסוימות מערבים את המושג בהגדרת מדינה, כגון תורכיה הקודמת לעצמה מדינה חילונית אף שרוב המוסלמים שבה ממשיכים להצהיר על אמונתם בקוראן ובאללה (המושג "סקולרי" מעורב בתורכיה כמושג פולדליים, כיוון שהמדינה מאפשרת ומרשה כל דת ופולחניה).

העוינות והאויבות בין דתיים לחילוניים בעם היהודי הן שרגיה בלתי נחוצה. רוב היהודים

שמילא התנ"ך כהתפתחות התרבות והספרות היהודית. לימודי יצירות ידועות מנקודות מבט חדשות, כגון: "הגביאים כגיבורי יצירות סיפוריות", והארות חדשות של יצירות בתלמוד, במדרשים, בספרות ימי הביניים ובזמן החדש.

דמות אלוהים תילמד כיצירה אנושית המסמלת חירות ולא צדק, אלוהים יראה כגיבור ספרותי, כטענת אחד ממורי היהדות החופשית: "ניטשה טעה, אלוהים לא מת. הוא חי כאותו אופן שבו חיים בעולמנו המלט ואנה קרנינה".

כדי לאפשר לימודים כאלה יש צורך במורים הבקאים בגישה ובשיטה החדשה. לשם כך קמה תנועה בישראל, לייסוד והפעלה של מכללת ישיבה חילונית, אשר תכשיר סגל מורים בעל ידע ויכולת להורות את תרבותנו ואת מורשת היהדות בבתי הספר החילוניים בישראל, בתקווה כי לפחות חלק מתלמידיהם ילמדו להעריך כראוי.

יעברו עשרות שנים עד שאפשר יהיה לדעת אם מפעל יצירת מערכת החינוך של יהדות חופשית ליהודים חילוניים אמנם הצליח במשימתו. אך בכל מקרה תועיל פעילותו של מפעל כזה בהתמודדות עם הבעיה והתופעה, אשר היהדות הבינלאומית נרתעת מלטפל בה.

• יעקב מלכין "אלוהים כגיבור ספרותי", יהדות חופשית, כרך א'.

1. שמירת מצוות הדת – דרך שאינה פתוחה בפני מי שדחה את שמירת מצוות ההלכה, או מגדיר את עצמו כיהודי חילוני.

2. השתייכות לקהילה יהודית – הצעה לא מעשית אם אין איש או האשה שייכים לבית כנסת, או למרכז קהילתי, יהודי או לארגון דומה.

3. חינוך והשכלה – לימוד אצרות הספרות היהודית הגדולה, המודשת וההיסטוריה היהודית, השפה, המנהגים והמסורות היהודיות.

הבעיה הכרוכה בדרך שלישית זו, היא האופן שבו מלמדים יהדות, על מנת שיהודים חילוניים יוכלו לראותה בתרבותם, יוכלו להעריך את היופי והעמקות של יצירותיה. רק לעתים נדירות מצליחים משכילים רתיים, מאמינים, להעניק את התחושה של גדולת המורשת היהודית לחילוניים. הבעיה היא הלשון השונה שבה הם משתמשים.

תנ"ך כספרות ב"מכללת הישיבה החילונית"

אם אכן כך הרבר, שומה עלינו להכשיר מורים שיכולו ללמד מורשת תרבות עם ישראל והמסורות ההיסטוריות, בשפה מקובלת ומונבת על ידי יהודים חילוניים. לשם כך דרושה מערכת הוראה והחינוך יהודית שתכוון להשגת מטרה זו.

יהיה על המורים ללמד לקרוא את התנ"ך כיצירות ספרות יפה בפרוזה ובשירה, כיצירות הגות וכנושאי לימודי דקדוק. יהיה עליהם ללמד את התפקיד

החילוניים ארישים לאמונותיהם של אחרים כהאמינם כי יש להניח לכולם לחיות כאמונתם כרצונם. אמונה דתית או אמונה באלוהות היא לדעתם עניין אישי וברשות הפרט בלבד. זה עיקרו של הפלורליזם. אני מתנגד לחילוניים שהם אנטי רתיים, כמו לרתיים הבונים לכל מי שאיננו דתי. יש להתייחס בכבוד לכל אדם הגון, יאה חילוני או דתי. החיים בתרבות דתית אינם מאלצים יהודים להאמין באלוהים לפי הגדרה מסוימת של הבת או התפקיד האלוהי. באותו אופן, אין החיים בתרבות חילונית מהייבים אי-אמונה כנוכחות אלוהית, בעולם הזה או באי-סוף שמעברו. בשני המקרים, הגורם הקובע הוא אורה החיים ולא תוכן האמונה.

זרכו של החילוני ליהדות

קיימת בעיה להמשכיות והעברה של תרבות יהודית בקרב יהודים מנותקים מן היהדות, יהודים שאינם מכירים את ההיסטוריה והתרבות של עמם. מה שמבחין אנגלי מצרפתי מספרדי, מגרמני – הם השפה, הספרות, המנהגים והתרבות. רוב היהודים החילוניים אינם לומדים עוד דבר על שפתם, ספרותם, מנהגיהם, מסורותיהם ותרבותם. ההשתתפות בטקס בר מצווה, למשל, הופכת סמל בלתי רלוונטי לחייו של היהודי המבוגר, אם לטקס אין המשך משמעותי בתחום החינוך ו/או קהילה. אנשים נבונים הסכימו מכבר, כי אם אינך יודע מנין באת – אתה משול לברברי חסר תרבות. יהודי חילוני המתכוון להמשיך להודות עם העם והתרבות היהודית, חייב לבחור באחת משלוש הרכיבים האפשריות:

3 שאלות לשר החינוך החדש

1. כמערכת הלימודים? האם מורשתם של שפינוזה, מנדלסון, אחר העם, ברנה, בובר – היא, כדברך, "נחלתם של חוגים קטנים בעם"?

2. בראיון שנתת בעבר, אמרת: "אני חולק להגביר את החינוך היהודי והציוני בלי בושה. ליהדות יש תשובות, לא צריך לחפש רחוק". ראינו לדבקה קניק, חיים השישי" (90)

הנחת היסוד בדברך מקובלת עלינו. אין חולק על כך שיש ללמד יהדות וציוניות. השאלה איננה מה ללמד, אלא איך ועל-ידי מי? הורים, שהם בעלי השקפה כללית, אינם מתנגדים שילדיהם שילמדו מקרא ותלמוד, במקור התרבות שלנו, אבל על פי איזה מתודת? האם לפי השיטה האורתודוקסית? מורים ומפקחים דתיים, מטבע אמונתם, לא יכולים להיות קשובים לביקורת ומתקור. הם לא יוכלו להתמודד בכנות, עם סגייית האלוהים ומקור הסמכות. הם לא יעזו להציג משוואה בין סיפור עקידת יצחק לסיפור על מלך מאוב המקריב את בנו. יש כאן פער תפיסתי, והוא אינו ניתן לאיחוי או טשטוש. מי אם כן רשאי ללמד יהדות בבית ספר חילוני?

3. בראיונות נוספים שנתת, ביקשת להדוף התקפות על נישותך ואמרת: "בהתאם לתפיסת עולמי, עורדתי בתי ספר ממלכתיים לחיפתה ללימודי יהדות. מורשת ישראל היתה עד כה פגורה בפניהם, ואני רוצה שתדחה להם אופציה אינמליגנטית..." (ראיון לאביבה לודי, מעריב, 10.7.92).

כשנתיים האחרונות נפל דבר במערכת החינוך. בשנה שעברה פורסמו המלצות דו"ח ועדת שנהר (שאתה מינית), שקבעו נחרצות, שיש להטיל את לימודי היהדות, בבתי הספר הכלליים, על מורים חילוניים, וכי יש לפתח תוכניות וגישות חדשות להוראת לימודי היהדות.

תנועת תחילה והמכון ליהדות פלורליסטית, הפועל לצידה, פיתחו בשנים האחרונות שורה של תוכניות, רב-תחומיות, במיגוון של נושאים הקשורים להסטוריה ולמורשת היהודית.

האם תיפתח בפנינו את שערי בתי הספר הכלליים? האם, כמו קודמך בתפקיד, תהיה מוכן להקצות תקציבים ליישום התוכניות? האם תהיה מוכן להענות לעשרות פניות שקיבלנו ממנהלי בתי ספר מכל הארץ, ולסייע בהפעלת פרויקטים ללימוד יהדות בנוסח הומניסטי-חילוני? האם תהיה מוכן להרחיב את מסגרת תל"י (שאתה יזמת), כדי לכלול בה גם תפיסה יהודית-הומניסטית, בנוסח שלנו? האם תדחה גם שר החינוך שלנו?

אורי בן צבי

1. בראיון שנתת בעבר, אמרת: "אני חולק להגביר את החינוך היהודי והציוני בלי בושה. ליהדות יש תשובות, לא צריך לחפש רחוק". ראינו לדבקה קניק, חיים השישי" (90)

הנחת היסוד בדברך מקובלת עלינו. אין חולק על כך שיש ללמד יהדות וציוניות. השאלה איננה מה ללמד, אלא איך ועל-ידי מי? הורים, שהם בעלי השקפה כללית, אינם מתנגדים שילדיהם שילמדו מקרא ותלמוד, במקור התרבות שלנו, אבל על פי איזה מתודת? האם לפי השיטה האורתודוקסית? מורים ומפקחים דתיים, מטבע אמונתם, לא יכולים להיות קשובים לביקורת ומתקור. הם לא יוכלו להתמודד בכנות, עם סגייית האלוהים ומקור הסמכות. הם לא יעזו להציג משוואה בין סיפור עקידת יצחק לסיפור על מלך מאוב המקריב את בנו. יש כאן פער תפיסתי, והוא אינו ניתן לאיחוי או טשטוש. מי אם כן רשאי ללמד יהדות בבית ספר חילוני?

2. בראיון אחר, התייחסת לתוכן שיש לצקת בתוכניות הלימודים: "אני חולק על הרוח המשבליית, האנטי-דתית, של המאות ה-18-19, שהיא עדיין נחלת חוגים קטנים בעם, המונעים כל ידע ביהדות מהמוני העם. מי שרוצה להתבשר לעם שלנו, בעיני הוא טועה". (ראיון להילה טוב, חדשות, 15.5.92).

התרבות הישראלית במאה השנים האחרונות שואבת חלק גדול מהשראתה מן התרבות היהודית והכללית שהתפתחו, למן תקופת ההשכלה. האם ניתן להבין את הסוכב אותנו ללא לימוד והתמצאות בקורות 200 השנים האחרונות? האם העובדה שרוב רובו של העם היהודי הפנה גבו למסורת האורתודוקסית ובחר לצקת נוסח חדש, מודרני, להוויתו היהודית, איננה ראוייה למצוא ביטוי הולם

באוקטובר 1996 תתחיל בפעולתה המכללה ליהדות פלורליסטית

מסלול לימודי מ.א. (תואר שני) ביהדות כתרבות עם ישראל

קהל היערי: סטודנטים בעלי תואר ראשון, מורים, מדריכים ללימודים אינטגרטיביים ביהדות. -

יערי הלימודים - לימודים לשמם ולימודי הכשרה לתפקידי רכזי לימודי יהדות בבית ספר או בשכבת גיל בבית ספר.

הרכב הלימודים: הלימודים במסלול זה יכללו לפחות 12 סימנירים סימסטריאליים כולל:

(1) יהדות בתרבות עם ישראל והיצירות המייצגות אותה - בהגות, בספרות, באמנות, במחקר.

- תרבות ישראל במאה העשרים וראייתה החדשה את תרבויות העם בעבר וזיקתם לתרבויות העמים:

- תרבות ישראל בעידן התנ"ך; - בעידן ההלניסטי; - בעידן ימי הביניים

- בעידן הרנסאנס וההשכלה.

(2). 7 סימנירים על נושאים נבחרים כשיטה אינטרדיסציפלינרית,

(3) לימודי שיטות הוראה והפעלה של תלמידים במיגוון אמצעים מסורתיים וחדשים - לימודי חבורה, דיון בספרים וטקסטים מן המדיה, יצירת טקסטים חדשים, שימוש במחשבים

אינטראקטיביים, טלביזיה וקולנוע.

פרוייקטים בית ספריים

דוגמה: פרוייקטים בית ספריים על "חגי ישראל כשנבים ליהדות כתרבות העם". כל פרוייקט מוקדש לאחד החגים ובמשך שנת לימודים אחת מנהל הפרוייקט בארבעה שלבים:

שלב א. מורי בית הספר (מכל המקצועות) לומדים במסגרת סימנר מטעם בית הספר והמכללה ליהדות פלורליסטית. הלימודים מוקדשים לחג, מקורותיו, תולדותיו, אופני החג בימינו בקהילות רחוקות וחילוניות.

שלב ב. מורי בית הספר, בהרכבת מרצה מטעם המכללה, מכינים תוכניות לימודים מיוחדות לכיתותיהם בנושא החג ובנושאים שנלמדו בסימנר. מורים וחורים מוזמנים לערבי שיהיה עם מרצים מטעם המכללה שלנו על נושאי הפרוייקט.

שלב ג. תוכניות הלימודים החדשות מיושמות בכתות במשך שבועות מספר לקראת החג.

שלב ד. כל תלמידי בית הספר משתתפים ביצירת תערוכה של עבודות גמר של התלמידים וערב הצגה לסיומו של הפרוייקט.

(בבית הספר "משה הס" בתל-אביב בוצע הפרוייקט לפי התוכנית הנ"ל, בשנת הלימודים 1995-1996 ותאורו פורסם בגליון 9 של "יהדות תופשית" (בהוצרת סיכום).

הכוללים סימניריון לכל מורי בית הספר; מפגשים עם מורים, הורים ותלמידים;

- המכללה תסייע בהפעלת רשת "תלמי" - תגבור לימודי יהדות - בורם החינוך החילוני-הדומניסטי.

מיקום המכללה ואופני הלימוד

"המכללה ליהדות פלורליסטית" היא מכללה ללא קמפוס, אשר מרכזת בירושלים, והיא מתארגנת לפי מודל "אמפייר סטייט קולג" של אוניברסיטת מדינת ניו יורק, אשר לימודיה מתנהלים ממרכזי לימוד במדינת ניו יורק, בירושלים, אתונה, ניוקסית, לוגאנו ומוסקבה, ומנהלים מסאראטוגה שבארזה"ב.

מיגוון אופני לימוד ומסגרות לימודיות, מלימודי תברותה וסימניריון אקדמי ועד לימודים אינדיבידואליים לפי תוכניות ייחודיות המעובדות ומיושמות בסיוע מנחים מטעם המכללה (טיוטורים ומנטורים). כפוף לאישורי המרכז האקדמי של המכללה. במרכז האקדמי מתמנים המרצים והמנחים, נברקות עבודות הסיום והמבחנים וניתנות תעודות הגמר.

שיתוף עם מכללות, ספריות אוניברסיטאיות וציבוריות, מכוני מחקר ומוסדות השכלה אחרים מאפשר ללומדים להשתמש באמצעי מוסדות אלה בנוסף ללימודיהם במסגרות המכללה.

הנהלת המכללה

המכללה ליהדות פלורליסטית נוסדה על ידי תחיל"ה - תנועה חילונית ישראלית ליהדות הומניסטית - אשר הפעילה תוכניות לימוד במסגרות הישיבה החילונית ובית המדרש ליהדות פלורליסטית בקרב ישראלים ועולים.

עמותת אנשי ציבור ואקדמיה - מייסדי המכללה - תנהל, באמצעות מנהל המכללה ומנגנונו, את פעילות המכללה מבחינה ארגונית וכספית, לפי תקנון שיעובד על ידה בשיתוף עם "מייסדי המכללה" בהנהלה האקדמית שלה.

ההנהלה האקדמית, שתורכב ממרצי אוניברסיטה ומחנכים, תנהל את המרכז האקדמי של המכללה לפי התקנון שיקבע על ידי העמותה, ובאמצעות מנהלי המכללה ויחידות הלימוד.

המכללה תנהל יחד עם מוסדות השכלה אחרים מסלולי לימוד והשתלמות בהנהלה משותפת. כגון: פרוייקטים בית-ספריים, השתלמויות מורים, מסלול לימודים לתואר אקדמי וכד'.

מנהלי המכללה ומרציה ימונו לפי סדרים, ועל ידי גופים שיקבעו בתקנון. במשך השנה הראשונה ועד מינויים של המנהלים והמרצים בהתאם לתקנון, ישמשו בתפקידים אלה הממונים על ידי מייסדיה הנוכחיים של המכללה - היוזמים והתורמים פליקס פוזן ויעקב מלכין, באישור הנהלת תחיל"ה.

התחמה שאפשרה את הפעלת המכללה

בימים אלה הובטחה לגו תרומה בסך 770.000 ש"ח, מאת פליקס פוזן מלונדון, שהוענקה לעמותת המכללה ליהדות פלורליסטית, למימון פעולות המכללה במשך השנה הקרובה. התרומה מותנית במציאת מקורות ותורמים ישראלים נוספים למימון המפעל. עד עתה מגיע סך הבטחת ההקצבות והתרומות ממקורות ישראלים ל-410 אלף ש"ח, נוספים לתרומה הנ"ל 180.000 ש"ח ממקורות פרטיים, 50 אלף ש"ח ממשרד החינוך והתרבות, 100 אלף ש"ח ממשרד הקליטה, 80 אלף מקרנות ציבוריות ופרטיות. כדי להבטיח את המשך הפעילות והשגת מטרת המכללה יש צורך בהגדלת תרומותיהם של המקורות הישראלים לזימה כפולה מזו של התרומה המגיעה אלינו מחוץ לארץ.

מטרות המכללה:

- להציע תכנים חיוניים ופעילויות רהניות והגיגיות למימוש יהדותם של יהודים הופשיים מרת ההלכה ומצוותיה, מחובת פרשנותיה ומבחינה למקורות היהדות.

- לחשוף את הפלורליזם ביהדות, כתרבות העם היהודי ככל עידונו - הדתיים והחילוניים - מתוך מיגוון נקודות מבט ותוך התודעות אל מקורות היהדות כהווה ובעבר.

- להבשיר מורים, מדריכים, הורים ובני נוער לחינוך ולחיים ביהדות כתרבות חיה ומתפתחת של עם ישראל.

- להציע מסגרות לימוד ופעילות כתרבות יהודית תוך התייחסות לזיקותיה לתרבויות העמים - כגון: לימודי המשך, השתלמות, ולימודי תמיד תוך עיון ודיון ביצירות מופת המעניקים מימד רוחני לחיים,

- להפעיל בתי ספר - מורים, הורים ותלמידים - בפרוייקטים לימודיים ויצירתיים בהתאם לאופי ולצרכים הספציפיים של כל בית ספר ואוכלוסייתו.

מישורי הפעילות של המכללה

- מישור אקדמי: המכללה חותרת להקמת מסלול מ.א. ליהדות כתרבות עם ישראל כהווה ובעבר, בשיתוף מכללה המעניקה תואר שני, על מנת להכשיר "רכזי לימודי יהדות בינתחומיים" בקהילות ובבתי ספר.

- מישור לימודי תמיד ביהדות כתרבות עם ישראל. המכללה תפתח מסגרות לימוד מתמיד, חברותות וסימנירים לבני כל הגילים וכל התחומים באוכלוסייה, לעולים ותוקים וחדשים, השתלמויות מורים ומדריכים, חוגים חברתיים וקהילות.

- מישור הפעילות בבתי הספר בשיתוף עם הנהלותיהם. פרוייקטים בתי ספריים ייחודיים,

מחלוקת ומשמעויות ביישום המלצות ועדת שנהר

נורית אלטוביה

"החילוני". למרות השימוש הרווח במושג "החילוני", אין הוא מקובל על חלקים רחבים בציבור, שאותו הוא אמור להגדיר ואשר את זהותו התרבותית-יהודית הוא אמור לשקף. רבים היו מעדיפים שימוש במושגים אחרים, דוגמת הציבור "החופשי" או הציבור "הכללי". ההתנגדות למושג "החילוני" מכוננת בעיקר למשמעות השלילית המתלווה אליו, זו המעמידה ציבור זה כנעדר זהות יהודית בעלת תוכן חיובי השונה מזו הדתית, או המציבה אותו רק בהיפוכו של הציבור האורתודוקסי. תפיסות אלו, הדומות להן, של המושג "החילוני", מסלפות את דמותו התרבותית של הציבור שאותו הוא נועד להגדיר. עם זאת, למרות הסתייגותם העקרונית של חברי הוועדה מן המושג "החילוני", אך בשל תפוצתו הנרחבת, ייעשה בו להלן שימוש כדי לתאר את הציבור המונחן את ילדיו במסגרת החינוך הממלכתי-הכללי והמהווה את הרוב הגדול במדינת ישראל". (שם, עמ' 45).

אם אכן, חילוניות מוגדרת על דרך השלילה, "היפוכו של הציבור האורתודוקסי", או "כהגדרה לציבור נעדר זהות יהודית בעלת תוכן חיובי", כפי שמנסחים הדברים בקטע שלפנינו, השימוש במונח, למרות הסתייגויות ממנו, לא היה מהווה מוקד לוויכוחים עקרוניים. אולם, אם האדם המגדיר עצמו חילוני, הגדרתו נעשית על דרך החיוב, חילוניותו מבטאת השקפת עולם הרואה את הציגונות כתנועה מהפכנית שכאה לקרוא תגר על סדרי העולם היהודיים שקרמו לה, ומעלה על גס את תחיית הלשון העברית, הקמת מדינת ישראל והתפתחות התרבות העברית. השקפת עולם שתרגיש בפני הלומדים את הקרע הגדול, את המאבקים כנגד החיים היהודיים הדתיים שקרמו, ותעלה על גס את ההיסטוריה היהודית של העת החדשה החל מתנועת ההשכלה היהודית.

משמעות ההגדרה "חופשי" או "כללי"

לעומת זאת, המגדירים עצמם כציבור חופשי או כללי, כוללים בהגדרתם זיקה שיש עמה המשכיות למורשת העבר הדתית, ולא רק שבר ומהפכה, ורוצים ליצור חיבורים מפרים בין העבר להווה, באופן שתרכות העבר לא רק שאינה נרחית ונפסלת אלא שהיא יכולה להוין את הלומד ולהעשיר אותו בהבנות משמעותיות לגבי ההתפתחויות ההיסטוריות והתרבותיות שמושכות אחריהן חושים ושרשרים מהעבר ומתאימות אותם לאורח החיים החדש במדינת ישראל.

העמדות החלוקות באות לידי ביטוי בניסוחים שיש עמם גם מאלה וגם מאלה. אולם העמדה העקרונית לפיה מחלוקת והתמודדות

בתוך השון תשנ"ב, אוקטובר 1991, לאחר שמונתה על-ידי שר החינוך ראז, מר זבולון המר, החלה ועדת שנהר את עבודתה. תפקיד הוועדה היה לבדוק את מצבם של לימודי היהדות בחינוך הממלכתי בישראל, ואת בשל הפיחות הגדול שחל במעמדם של לימודים אלה בבתי הספר בארץ. כיושבת ראש הוועדה מונתה פרופסור עליזה שנהר, רקטור אוניברסיטת חיפה, וחבריה, עשרים וששה במספר, ייצגו קשת רחבה של החברה הישראלית, רובם אנשי ציבור ואקדמיה, שנושאי החינוך והיהדות קרובים לליבם, ומיעוטם אנשי משרד החינוך, התרבות והספורט. הוועדה נפגשה במסגרות המליאה והתפצלה לשלוש ועדות-משנה תואמות למבנה החינוך בארץ: החינוך היסודי, הטיבת הביניים וההתייבה העליונה. לאחר סיום עבודתן של הוועדות-המשנה הובאו המסקנות לפני המליאה לדיונים כוללים.

במסגרת ישיבות הוועדה נפגשו חבריה עם ממלאי תפקידים במשרד החינוך, כולל המפקחים המרכזיים למקצועות היהדות. כמו כן, זומנו בפני הוועדה נציגי גופים ואישים שונים הקשורים לנושא. הוועדה קיבלה חוות דעת, פניות, הצעות וניירות עמדה מהציבור הרחב. הנושא הובא לידיעת הציבור בעזרת העיתונות.

שרי החינוך שהתחלפו משך שנות כהונתה של הוועדה תמכו בהמשך עבודתה, וכך, לאחר כמעט שלוש שנים, בתקופת כהונתו של פרופסור אמנון רובינשטיין, הופיעו המלצותיה כחוברת הנושאת את השם: "עם עולם" – תרבות יהודית בעולם משתנה, המלצות, שהלקן מתחילות לקרום עור וגידים ולצאת מהכוח אל הפועל בעזרת המשרד, במסודות חינוך בארץ.

התארכות הזמן נבעה בעיקר מהצורך להגיע לנוסח מוסכם על דעת כל חברי הוועדה, דבר המצביע על מגוון העמדות והדעות שנוצאו ביטוי במהלך הפגישות, ושהתחרו עם הגשת הטיעויות לאישור החברים. היו המלצות, הגדרות והשקפות שהתקבלו על דעת כולם, היו שהתקבלו על דעת הרוב, והיו כאלה שחצו מהנות והיה צורך בכירורים נוספים על מנת להגיע לנוסחה מוסכמת. ננסה להתייחס בדברים לכמה מהמלצות הוועדה ולדעות השונות שליוו את מהלך קבלתם.

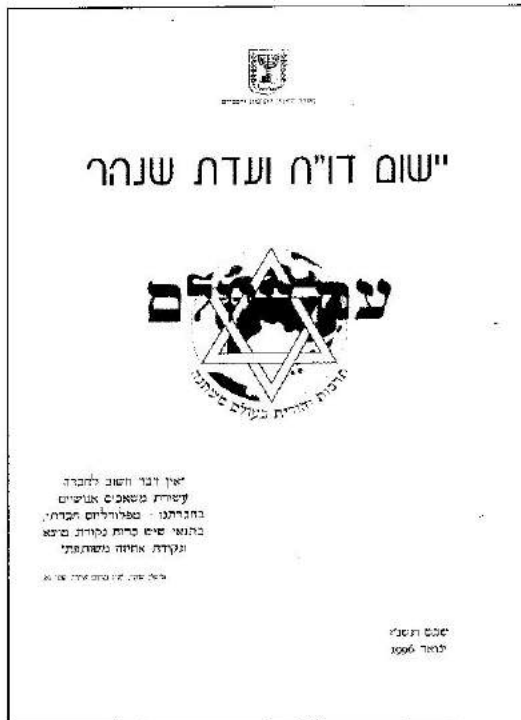
מה מאפיין את החינוך הממלכתי?

מי הוא אותו ציבור שרו"ח ועדת שנהר מופנה אליו? או במילים אחרות: כיצד מגדיר עצמו הציבור המאייש את בתי הספר בחינוך הממלכתי-הכללי, ומה הדבר שמאפיין את זרם החינוך הזה ומבחין בינו לבין זרמים אחרים?

על המינות הנכון וההגדרות המדויקות התנהלו בוועדה הרבה דיונים וויכוחים. שכן הגדרות אינן עומדות בפני עצמן, הן מקרינות על מהות התכנים, ההרגשים הרותניים והמעשה החינוכי הנובע מהרגשים אלה. בחוברת "עם עולם" – תרבות יהודית בעולם משתנה, מצויות המלצות הוועדה שנוסחו כעבור שלוש שנות עבודה, ריונים ומחלוקות.

הסילוף שבמושג "חילוני"

"במינות המקובל בחברה הישראלית מוגדר הציבור המונחן את בניו ובנותיו בחינוך הממלכתי-הכללי בשם הציבור

דו"ח משרד החינוך על יישום מסקנות ועדת שנהר

השאלות המשמעותיות לאדם "החילוני" ולהדגיש בתוכניות הלימודים המיועדות לחינוך הממלכתי, את הרציפות לצד החידוש, את המשכיות לצד המהפכה.

שלושה זרמים נפרדים בחינוך בישראל

הוועדה העיזה להצהיר כי למרות הביטול הרשמי של הזרמים בחינוך, על פי חוקי מדינת ישראל, מתקיימים שלושה זרמים מובחנים ונפרדים זה מזה. הזרם הממלכתי-כללי, הזרם הממלכתי-דתי והזרם העצמאי חרדי.

שלא כמו הזרם הממלכתי-דתי והזרם העצמאי-חרדי, "המוגדרים על פי יקתם למערכת תרבותית בעלת השקפה כוללת והם סרים למרות רוחנית וקהילתית ברורה" (שם, עמ' 6), ולפיכך גם הציבור השייך להם הומוגני בהשקפתו ובאורח החיים שהוא מנהל, "הזרם הממלכתי-כללי כולל בתוכו תלמידים ומורים בעלי השקפות מגוונות: חילוניים או חופשיים מניקה מחייבת להלכה, להתגלות לאמונה באל ובתורה מן השמיים, וציבור המעריף שביט הספר יהיה פתוח למגוון דעות, למרות שהוא רואה עצמו מחויב לאי אלו מן היסודות הללו". לפיכך יש לקחת בחשבון את המשתף לציבור זה.

השקפת העולם המזריכה את הזרם הכללי

מה אם כן מאפיין את הזרם הממלכתי-כללי? על כך נאמר ברו"ח: "בית הספר הממלכתי-כללי מתאפיין בפתיחות למגוון דעות והשקפות, ביחס החיובי לזכויות האדם ולחיים דמוקרטיים, בזיקתו לתרבות העולם, בפתיחתו המודעת לחילופי

העיתים ולתמורות ההיסטוריות, וביחסו החיובי למדעי הטבע המתפתחים". (שם, עמ' 6).

המגדירים עצמם כציבור חילוני, חופשי או כללי, ימצאו בהגדרה את תמצית השקפת עולמם ואותם שהם שומרי מסורת ומקיימי מצוות ילמדו בבתי הספר הללו רק אם יסכימו להגדרה זו ויקבלו את המשתמע ממנה באשר לדרך הלימוד הביקורתית, לפלורליזם ולדין הפתוח בשאלות השונות.

"יש לראות בריכוז הדעות הגלום בלימודי היהדות

המשכיות בקורתיות והמהפכה הציונית

בעמוד הבא נאמר: "בהוראת תולדות התנועה הציונית יש להדגיש את ייחודה על רקע תולדות ישראל ואת אופיו המהפכני של הפתרון שהציעה לבעיית היהודים בעולם המודרני". (שם, עמ' 11). עמרה שכול המגדיר עצמו כחילוני יכול לאמץ.

"הציבור שאליז מכוננת הוועדה את דעתה רואה ביהדות תרבות לאומית, פלורליסטית, הנתונה בהתהוות; המרכיב היהודי בוהתו של הציבור הכללי הוא מצרף, שילוב של יסודות מגוונים המוללים יסודות מן המסורת הדתית, הניקה לארץ ישראל על עברה, אתריה וערכי הנוף שבה; הלשון העברית על מגוון היצירה המקורית והמתורגמת שבה; לוח השנה העברי על חגיו ומועדיו, הדתיים והלאומיים, תוך יצירת דפוסי הג' חדשים המשלבים יסודות מהטקס הדתי, מסורת דעות ויסודות שחדשו כחלק מן היצירה הציונית, בזיקה לארץ

שולמית אלוני בטקס קבלת תואר "הומניסטית השנה" מטעם תחיליה כשרת החינוך החלה כיישום מסקנות דו"ח ועדת שנהר

ככלל ולהתייבשות העובדת בפרט; ערכי מוסר אישי וחברתי השואבים מן המורשת היהודית, מן האתוס הציוני ומהאידיאולוגיה ותורת מוסר כלל אנושיות". (שם, עמ' 5).

על בסיס השקפה זו מציעה הוועדה ארבעה צידים מרכזיים שסביבם יש לבנות את תוכניות הלימודים במקצועות היהדות: א. תרבות יהודית-אונברסלית; ב. עברית; ג. ציונות; ד. ארץ ישראל (שם, עמ' 11). סביב ארבעה מוקדים אלה ניתן להעלות את

הן ביסודו של הלימוד ההומניסטי-יהודי ואין להימנע מהם או להחליק וליישר הדורים כאילו לא נבראה מחלוקת מעולם, נכונה גם באשר לחילוקי דעות בין חברי הוועדה. ודווקא הניסוחים המצביעים על פשרה או, לחילופין, מעלים הדגשים אלה ואחרים כדי לבטא עמדות שונות, מוכיחים כי דרך הדיון בוועדה וההתייחסות לשאלות השונות, תואמות לעמדה הפלורליסטית שחברי הוועדה תובעים מהמורים בחינוך הכללי, כבר בפרק הפותח את החוברת.

מחלוקת ופלורליזם - מיסודות היהדות

"הפלורליזם העקרוני של החינוך הכללי הצורך המתמיד להתמודד עם זרמי מחשבה והשקפות עולם מגוונות, טומנים בחובם מתח פנימי הבא לידי ביטוי במיוחד בהוראת מקצועות היהדות. יחד עם זאת, מתח זה, שהינו גורם מתסיס ומפרה, מביא לעתים את המנווטים את בית הספר הכללי להעדרה להשתחרר מן המחלוקות הערכיות והחינוכיות הכרוכות בהוראת תולדות עם ישראל ותרבותו על-ידי התעלמות וטשטוש. הוועדה סבורה כי פתרון זה, המתפרש כעידוד להתחמקות ממהויכות וממעורבות, הינו הרסני וגורם לדרדרות ולאדישות". (שם, עמ' 6).

מחויבות, מעורבות, שיחות וויכוחים רציניים ציינו את דיוני הוועדה גם בנושא בו אנו דנים. חלק מהניסוחים שהתקבלו מציינים את הפשרה, חלקם מהגישים זוויות ראייה שונות. עמדות אלו ואחרות נלקחו בחשבון בניסוח המסמך: "יש לחתור לבניית תהליך חינוכי המבוסס על לימוד, ביקורת ורוי שיה... תהליך שלא רק יציג את העבר, אלא יתרום להתמודדות, למעורבות ולבניין של השקפת עולם". (שם, עמ' 10).

באותו עמוד: "יש ללמד את מקצועות היהדות ואת המחשבה היהודית לאורך הדורות, תוך חיפוש והדגשה של המרכיבים המשמעותיים והאקטואליים לתלמיד בן ימינו". בשתי המובאות מודגש העבר, מוצג הרצף ההיסטורי והתרבותי כחומר נתון לביקורת וללמידה אקטואלית ולא כחומר מקודש שאין להרהר אחריו.

השעות שהיתה בעבר, אפשר ללמד ולהגיע להישגים. רדישה להגדיל משמעותית את מספר שעות ההוראה עלולה לא להתקבל בשל העלויות הגבוהות הכרוכות בכך וכן בשל עומס שעות הלימוד בעיקר בחינוך העל-יסודי.

התנאי השני עוסק בהתאמת תוכניות הלימודים לרמות שונות ולציבור תלמידים מגוון. יש לבנות מגוון תוכניות לימוד מותאמות לצרכים היהודיים של ציבור תלמידים שונים. (שם, עמ' 14). לנושא זה נתייחס בהמשך.

בעד ונגד הוראה אינטגרטיבית

הוועדה ממליצה על פיתוח תכניות לימודים שתתבססנה על עבודה בין-תחומית במקצועות היהדות. ההוראה הבין-תחומית לא תבוא כמקום או על השבון ההוראה הריסציפלינרית, אלא תשלים אותה, תוך התבססות על הלימוד הריסציפלינרי והעמקתו. יש להרגיש, כי מדעי היהדות כחלק ממדעי הרוח הם בין-תחומיים במהותם. לפיכך, למידה מעמיקה רוב צדדית של כל דיסציפלינה בפני עצמה מוליכה בהכרח למפגש עם דיסציפלינות קרובות.

יש איפוא לפתח לימוד בין-תחומי רחב, הכולל מגוון של גישות ושל דרכי לימוד. ההוראה הבין-תחומית במקצועות היהדות נוסחה עד כה רק באופן חלקי; נראה לוועדה כי יש לאמץ גישה זו בהתאם לגילאים, לאופי בני הספר וליכולת המורים... (שם, עמ' 11-12).

מניסוח הסעיף ניתן ללמוד על הבעיות שליוו את הריזון. לא כל חברי הוועדה הסכימו באופן חר משמעי את ההוראה המשלבת (האינטגרטיבית). כגון: תנ"ך, תושב"ע, וכד'. היו שראו בה סכנה ללימוד שיטתי של הריסציפלינה, היו שראו בה למידה שטחית ובלתי מחייבת.

ההוראה הבין-תחומית עלולה, לדעתם, ליצור קשרים מלאכותיים בין רעיונות, תכנים ומקצועות אשר יטו את העיקר ויעסקו בצדדי. חלק מחברי הוועדה טענו כי תהליך הלמידה האינטגרטיבית דורש ידע מקצועי מעמיק לצד נגרות נפשית ואינטלקטואלית, דבר שלא ניתן לדרוש מתלמידי תיכון. היו שהחמירו יותר ואמרו שגם סטודנטים באוניברסיטה מתקשים מאוד בדרך לימוד זו.

היהדות עם הרתיבות החרדיות, האנטי ציוניות, ותכניה מזוהים עם רתות פונדמנטליסטיות, ששומר נפשו ירחק מהן. הלומד יהדות השוד בחזרה בתשובה ומעמיד עצמו בשורה אחת עם מגני הציונות ומדינת ישראל. "הפוליטיזציה הגוברת של הדת והתמסדותה והגברת הקיטוב בין הציבור הרחי והחילוני... התוצאה של כל אלו היא אי-ודאות, מחלוקות, בורות וקנאות המהווים איום ממש על החברה בישראל ועל סיכוייה לגבש תרבות המעניקה מרחב". (שם, עמ' 8).

זה הוא אחד הגורמים לפיחות שחל בלימודי היהדות בכל רמות ההשכלה.

מה שעדיין נותר לפליטה ממקצועות היהדות, נשמר בזכות בחינות הבגרות המחייבות כל תלמיד במנימום מסוים של ידע. עובדה זו מתאמת לנוכח מספר התלמידים הקטן, מבין התלמידים החוקים, שלומד תוכנית בת חמש יחידות לבגרות במקצועות היהדות. לפיכך יש לקחת בחשבון כי שינויים בבחינות הבגרות עלולים ליצור פיתות גדול עוד יותר במעמדם של המקצועות האלה אם הם לא יקיפו את כלל הלימודים בבית הספר.

הזרמנות לא רק להרחבת הדעת, אלא גם לדיון מעמיק וכן בשאלות היחיד והציבור, המאפשר למורים ולתלמידים לתרום מניסיונם ומעולמם התרבותי והרעיוני". (שם, עמ' 6).

לימודי יהדות - התנאי לחינוך ערכי

הנחת המוצא המשותפת לחברי הוועדה כולם היתה, כי ויתור על הוראה משמעותית והתמורדות אמיתית עם מקצועות היהדות בבית הספר הממלכתי-כללי פירושו ויתור על חינוך ערכי, על גיבוש השקפת עולם והתמודדות עם שאלות זהות ושייכות. מוסד חינוכי שאינו מוכן להתמודד עם שאלות אלה הופך, מדר מאוד, למפעל מוצלח יותר או פחות, (תלוי באוכלוסיית התלמידים והמורים), שתכליתו היחידה - להפיק את המוצר הנדרש ממנו, במקרה שלפנינו, המוצר הוא תעורת בגרות.

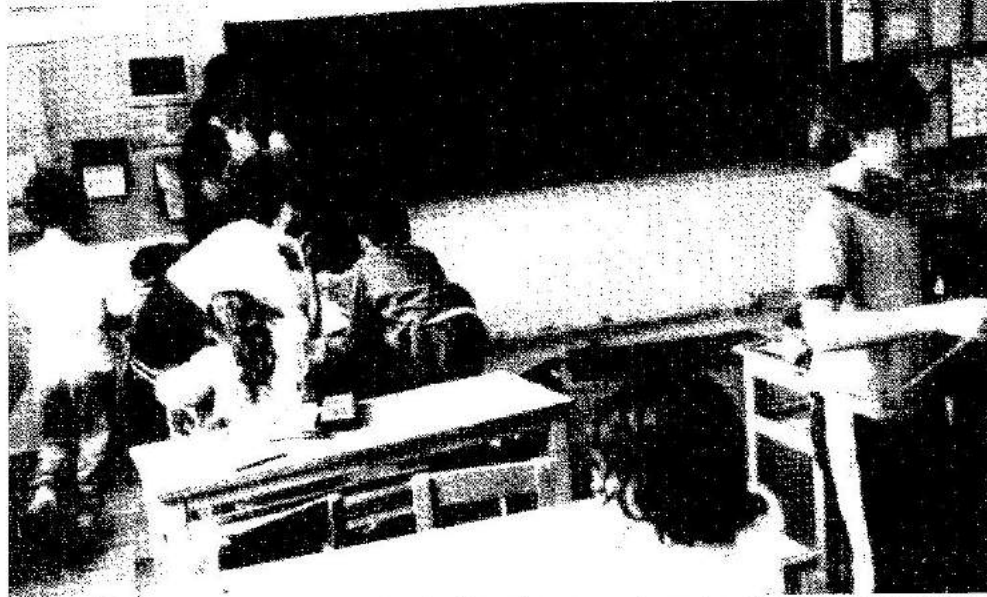
לפיכך מבחני הבגרות מכתיבים למורים את מקצועות ההוראה, את חומר ההוראה ואת דרך ההוראה ולתלמידים את מטרת הלימוד, דרך הלימוד וסדרי העדיפויות בחומר הנלמד.

החברה משדרת מסרים ברורים באשר למוצלחות או כישלון בחיים. האדם המצליח נמרד בנכסיו, ומעמדו החברתי נשען על רכיבים חומריים. התחרות הגדולה והתכליתיות בחיים דורשת התמקצעות מהירה וויתור על מה שאינו תורם לה. בית הספר, בלחצי הסביבה, מהוייב לענות למסרים הללו, לפיכך הוא מתמקד בהכנה לקראת מימושם. הלימוד לשם לימוד חדל לשמש ערך שמקיים את עצמו.

גורמי הפיחות במעמדם וכמותם של לימודי יהדות

"הוועדה סבורה כי הירידה המתמשכת במעמדם של מקצועות היהדות בחינוך הממלכתי-כללי הינה תולדה של תמורות חברתיות ופוליטיות ושינויי ערכים המקרינים על בית הספר ובאים לידי ביטוי מורגש במקצועות ההומניסטיים, מקצועות המנחילים את הסדר הערכי שלימודי היהדות הינם חלק מהם". (עם ועולם, עמ' 8).

זאת ועוד: בקרב רוב הציבור החילוני, בשל הפוליטיזציה הרתית ההולכת וגוברת, מזוהה

תלמידים בנייט חילוני בדיוח נאמר. על ביהוש הממלכתי כללי להתאמין בפתיחות למגוון דעות והשקפות, ביחסו החיובי לזכויות אדם ולחיים דמוקרטיים, בויקתו לתרבות העולם ולתמורות הסטוריות.

התנאים הכרחיים לשיפור מעמד לימודי היהדות

שני תנאים הכרחיים, שעשויים לעזור לשינוי מעמדם של המקצועות היהודיים בבתי הספר, התקבלו על דעת חברי הוועדה ללא עוררין.

התנאי הראשון נוגע למספר שעות ההוראה. לשון הד"ר אומרת: "יש להחזיר את מספר השעות המוקדשות למקצועות היהדות בחינוך הכללי, שעות שנלקחו בתקופת הצמצומים". (שם, עמ' 16).

מעניין לציין כי ההצעה להגדיל את מספר השעות מעבר למה שהיה לפני הצמצומים, לא נראתה הכרחית. רוב חברי הוועדה הסכימו כי במסכת

תשובה רק לחתך מצומצם של תלמידים. היא הויכה במתן מענה כללי, רחב, לבעיה כללית ורחבה.

"היכרות עם תולדות עם ישראל ותרבותו הינה יסוד חיוני בבניית זהות ועולמו הרוחני והערכי של הצעיר הישראלי. לפיכך, על מערכת החינוך לדאוג להכנת תוכניות לימוד וחומרי למידה מתאימים במקצועות היהדות עבור בני הנוער בכל הרמות ומסלולי הלימוד, תוך גיבוש שיטות ודרכי עבודה מגוונות התואמות את צורכיהן של אוכלוסיות התלמידים השונות. עדיפות מיוחדת יש להקנות להכנת תוכניות לימוד לתלמידים במסלולים הלא עיוניים, ובמיוחד לאלו שאינם נגישים לבחינות הבגרות, ולאלו שאינם מסיימים את החטיבה העליונה. יש לדאוג לכך שהמסגרת של החינוך המטפלת בצד הערכי תוכל להקיף נוער בכל הרמות ובכל מסלולי החוראה. במסגרת זו יש להפיש את האיוון העדין בין היסודות הריסציפלינריים לבין היסודות האינסרדיסציפלינריים שבלימודי היהדות". (שם, עמ' 7).

המסר החשוב שעובר לבתי הספר, דרך ההמלצה הנדרונה, הוא שניתן והשוב לערוך שינויים משמעותיים בהוראת המקצועות ההומניסטיים,

ה י ה ו ר י י ם
והכלליים ולהפיה
רות חדשה
בעבודת המורים
ובנושאי החוראה.

שינויים אלה, אם
אכן ייעשו בצורה
נבונה, עשויים
לשמש מודל
לחיקוי גם בבתי
ספר שעדיין לא
התנסו בכך
ולהשפיע, בטווח
הרחוק יותר, על
מעמדם של
החוגים למדעי
ה ר ו ה
באוניברסיטאות.

תלמידים בבית ספר ממלכתי-דתי
כתוב ברוח: "הפוליטיקה הדתית ההולכת וגוברת, מביאה לאהוי היהדות עם דתיות חרדית, אנטי ציונית"

**השכלה הומניסטית ויהודית רחבה
למורי יהדות**

"יסוד שחור פעמים רבות ובהקשרים שונים בריוני הוועדה זכה לתמיכת כל חבריה הוא הצורך להעמיד את דמות המורה והכשרתו בראש סדר העדיפויות, בחתימה לשינוי מעמדם של לימודי היהדות". (שם, עמ' 24). ואכן דינוים רבים הוקדשו לנושא זה. מוסכם היה שיש להקדיש מאמצים מיוחדים להכשרת המורים בסמינרים, במכללות ובאוניברסיטאות. תלמידים אלה, גם אם התכוונו ללמד מקצוע חוראה אחד במדעי היהדות, ירכשו במהלך הכשרתם היכרות משמעותית עם מכלול מקצועות היהדות והמקצועות ההומניסטיים

רצופות. למרות זאת, קיימים קשיים רבים בהכנת הניקסטים ומספר הניגשים לחמש יחידות בגרות אינו גרול.

מצדדי השיטה הראשונה טענו כי המקצוע קשה, צימצום מספר השעות פוגע, והניסיונות לחבר אותו עם תכני דעת אחרים יוצר בלבול ושטחיות רבה, בייחוד כאשר מנסים ליישם מתודות של לימודי תושב"ע ומחשבת ישראל עם לימודי התנ"ך.

מצדדי השיטה השניה טענו כי המקרא מטיבו הינו מקצוע בעל אפשרויות אינטגרטיביות רבות, וביודרו מכלל מערכת החשיבה היהודית והכללית מרלדל את משמעותו והכנתו.

**הצורך במהפכה במבנה הלימודים
ההומניסטיים**

הקושי העיקרי ביישום המודל האינטגרטיבי בבתי הספר נובע מהעובדה שאין מדובר בשינוי פרוצדורלי בלבד. חוראה משולבת אמיתית דורשת שינוי מהפכני במבנה הלימודים ההומניסטיים, בניית תוכניות לימודים חדשות והכשרת מורים שונה מההכשרה הקיימת. אם נוסף לכך את ריבוי

**נגד הפרדה מלאכותית של
מקצועות יהודים וכללים**

לעומת השוללים, טענו המצדדים בשיטה, כי השילוב הבין-תחומי הוא ממהותה של חשיבה הומניסטית וכי למידה דיסציפלינרית בלבד, טיבה שהיא מצרה אופקים, מתעלמת משאלות מהותיות של מפגשים בין תרבויות; השפעות הדדיות, מתחים לצד פשרות, הפנמה לצד דחייה. לדעתם, לימוד בדרך ההפרדה, אינו מותיר מקום להתמודדות התלמיד עם בעיות אקטואליות של זהות יהודית-ציונית-הומניסטית, לא במישור הלאומי ולא במישור האישי. בעיות, שללא הבנת תרבותית היסטורית רחבת יריעה, נשארות חסרות מענה וחסרות משמעות.

בבתי הספר מתרחשת ההפרדה בין המקצועות לא רק בין נושאים מתכני דעת שונים אלא גם בתחום הנקצועי עצמו, כמו היסטוריה יהודית והיסטוריה כללית, ספרות עברית וספרות כללית, פילוסופיה כללית ומחשבת ישראל. במלים אחרות - בין הלימודים העבריים לבין הלימודים הכללים, הפרדה מלאכותית ובעייתית שיש לפתור אותה בעזרת צרופים ושילובים נכונים. אולם, הדגישו מצדדי הלימוד המשולב, הקישורים צריכים להיעשות גם

בין תכני דעת
שונים ומגוונים
המצדדים לימודים
ממקצועות שונים
ליחידות לימוד
חדשות.

יש לבנות את
תוכנית הלימודים
באופן מורג, טענו
מצדדי האינטגרציה
בהוראה, החל מבית
הספר היסודי,
לקראת השילוב,
הרחב ביותר,
האינטגרטיבי,
שייעשה בשתי
הכתות הגבוהות של
החינוך העל-יסודי.
שם תפתח המסגרת
הרגילה של הלימוד
לפי מקצועות ותבנה

תוכנית חוראה לפי נושאים מסכמים, בין-תחומיים. תלמידים יגישו עבודות גמר במקום בחינת בגרות. הישגיהם בלימודים, יחד עם ציון העבודה יחושבו, לצורך תעודת הבגרות, כמקצוע בן חמש יחידות לפחות, ויכוו בכניסתם מתאים בשיקול לקראת הקבלה לאוניברסיטאות.

**דין בביטול מקצוע המקרא וביחודו
כדוגמא**

דוגמה מאלפת לכך ישמש הדין שנערך בוועדה בנושא חוראת המקרא. כירוע מקצוע זה לומדים בבתי הספר הממלכתיים בישראל החל מכתה ב' עממי וכלה בכתה י"ב שהיינו 11 שנות לימוד

**חוראת יהדות מכוונת לכלל
האוכלוסיה**

הוועדה בוועדה ממלכתית, אינה יכולה לתת

הכללים". (שם, עמ' 26). המלצה זו חשובה ביותר שכן היא צופנת בקרבה עידוד לכיוון ההוראה האינטגרטיבית, ומחייבת השכלה הומניסטית-יהודית רחבה ביותר. נראה שאכן חלק ממישלוך ההוראה נובע, כפי שנאמר קודם לכן, מבורות וחוסר הבנה.

מוסדות להבשרת מורים שהתנסו בכיוונים חדשים אלה יקבלו סיוע וחיוק שיאפשרו להם לפתח מסלולים מיוחדים להכשרת מורים להוראה אינטגרטיבית.

המלצה זו תחול גם על מוסדות נוספים, תוך מגמה "לפתוח במכללות ובסמינרים מגמות להתמחות בנושא תרבות ישראל, שיהווה שילוב של מקצועות היהדות". (שם, עמ' 27).

הצורך במורים חילוניים למקצועות היהדות

באמצעות תהליכים אלה, כך מקווים חברי הוועדה, יקבלו המורים למקצועות היהדות מעמד משפיע ומשמעותי בכתי הספר השונים ויצליחו לשנות את הגישה השלילית לנושאים ההומניסטיים. הווקא בשל כך עלתה ביתר חריפות השאלה בירי מי "הוועדה ראשי החינוך הממלכתי משימה חשובה זו. הוועדה ממליצה לעשות מאמצים מכוונים לגיוס מורים בעלי השקפת עולם ואורח חיים המקובלים על הציבור החילוני לגווניו, ובהתאם לאופי השונה של הקהילות שאותן משרתים בתי הספר". (שם, עמ' 24).

עם פרסום הדו"ח כינס שר החינוך התרבות והספורט, פרופ' אמנון רובינשטיין, מסיבת עיתונאים שהוקדשה לנושא. למחרת הופיעו בכמה עיתונים, מזרמים שונים ומגוונים, כותרות המצטטות, כביכול, נוסח המלצה זו, שקיבלה, בשל כך, מעמד בכורה מייצג של הדו"ח כולו. המצדדים הודיעו בשם השר הוועדה כי אכן, הגיעה השעה שהחינוך היהודי יופקד בידיים חילוניות וכי ועדת שנהר מטילה את האשמה על פשיטת הרגל "היהודית" על מדיניות ההעסקה וההעדרה של מורים דתיים שמלמדים מקצועות יהדות בבתי הספר הכלליים.

השוללים יצאו בקצף גדול נגד הנוסח האומר, כביכול, כי הוטל איסור על מורים דתיים להורות בבתי ספר אלה, אם בשם הפגיעה בזכויות הפרט ואם בשם הטענה כי רק שומרי מצוות יודעים ומכירים את המסורת היהודית על בוריה ורק הם מסוגלים חכאים להורות אותה.

אין ספק שכותרות סנסציוניות אלה או אחרות אינן מוסרות באופן מרויך את הדברים. אולם כותרות אלה נגעו ברסיסי ריונים שאכן התנהלו בוועדה, שתמציתם נמצאת בהמלצה הנ"ל ופירושה הרחב יותר נמצא בפרק העוסק במצב הוראת מקצועות היהדות בחינוך הכללי, המופיע בראשית החוברת. בשל חשיבותו נביא אותו במלואו וכלשונו.

החזרת האחריות לחינוך החילונים - לקהילותיהם

"המפתח לשינוי המצב הקיים חייב להיות החזרת האחריות לחינוך לחברה ולקהילה שמקרבן באו התלמידים. בתחום הוראת מקצועות היהדות בחינוך הכללי חייב הרבר לבוא לידי ביטוי בעיקר בהכשרת עתודת מורים ובהכנת תכניות לימודים הומרי למידה החולמים את השקפת עולמו וערכיו של הציבור החילוני.

המצב שבו מחסור במורים מתאימים - בדומה למצב הקיים בתחום הוראת מקצועות היהדות בחלק מבתי הספר הכלליים - הברה מוסרת את חינוך בניה ובנותיה בקבלנות למי שמוכן לעסוק בכך, אפילו אם כוונותיו סותרות בעליל את האמונות והדעות של חבריה, הוא מצב לא תקין אשר מביא להתנגשות או להתחמקות. בית הספר הכללי לא צריך להינע לקנאות וגם לא להלל הרוק. הוא צריך לעודד את הציבור החילוני לגווניו לבטא את ערכיו, לפתח את תרבותו, לבקר את הישגיו ולהיפגש עם הרור הצעיר שלו". (שם, עמ' 9).

אם המקצועות ההומניסטיים ובתוכם המקצועות היהודיים הם אכן בוני התשתית לחינוך הדור הצעיר, ברור מרוע יש לעמוד על המשמר ולא להפקיר אותם לבורות או להשקפות עולם שפוסלות מכול וכול גישה פלורליסטית וביקורתית למקורות, ולאותם, שאינם מכירים בציונות ובמדינת ישראל ואינם רואים בערכי הדמוקרטיה וההומניזם - ערכים מחייבים.

כשם שבבתי ספר דתיים מלמדים רק דתיים ילמדו חילוניים מקצועות יהדות בבתי ספר חילוניים

בין חברי הוועדה היו שטענו כי יש לראו לכך שמקצועות היהדות יופקדו בירי מורים חילוניים במובהק, כדי להבטיח את מעמדם המהנד ברוח בית הספר הכללי. כשם שלא ניתן בחינוך הממלכתי-דתי למורים שאינם מקיימי מצוות, להורות, ודאי לא מקצועות יהדות, בטענה כי הם אינם מסוגלים לשמש דוגמא אישית לתלמידים באורח חייהם ובהשקפת עולמם, כך זכאי גם החינוך הממלכתי להעמיד נורמות וסייגים משל עצמו, על מנת להבטיח את החינוך המקובל על ציבור התלמידים וההורים שלו.

מפקחים ומנהלים בחינוך הממלכתי-דתי אינם מוכנים לקבל מורים שאינם מקיימי מצוות בעוד שבחינוך הממלכתי-כללי אין שום איסור להעסיק מורים דתיים.

לכן, טענו הטוענים, זכותו המלאה של הפיקוח הניהול בחינוך הכללי להפקיד את ההוראה בידיים באמנות ולהשתמש בקריטריונים משלו, מותרים על פי החוק, כאשר הוא קובע את נורמות ההוראה ואת צוות ההוראה בבתי הספר.

מודרניזציה ותרבות הפנאי והיצירה המקורית

חיבטים שונים על לימודי היהדות מתחילים למלא

את תרבות הפנאי של הציבור החילוני. "דפוסיה של תרבות הפנאי של הציבור החילוני, כפי שהם הולכים ומתגבשים בשנים האחרונות, מעידים על עניין הולך וגובר בחיבטים שונים של מדעי היהדות, דבר שיש בו כדי ליצור אווירה שתקדם את לימודי היהדות בבית הספר, בבית ובקהילה". (שם, עמ' 28). החשיבות הרבה שיש לנושאים אלה מחייבת הקצאת משאבים רבים לפיתוחם באופן שיענו על דרישות הציבור החילוני, אשר שואף לראות ביהדות את תרבותו, גם אם אינו מקיים מצוות או מכיר בקיומו של אל כורא שמייים וארץ. לא יסוד הפסילה ולא יסוד המונופול יכולים לפרנס נטעים אלה ששורשיהם נעוצים כבר בהשקפת העולם הציונית, בחידוש השפה העברית, בחזרה לאוצרות המקרא, בפיתוח ספרות עברית רחבה, בתיאטרון העברי, בקולנוע הישראלי, ועוד. יצירה תרבותית מגוונת ומסתעפת שיש לתת לה הרבה עידוד ומזון רוחני והומרי.

השבת והחג - גשרים ליהדות

השבת והחג, הוא נושא כאוב שקיבל בעלות רחבת כמעט מלאה. "השבת והחג, הן בשל תוכנם והן בשל הפנאי שהם יוצרים, הם מועדים איריאליים ליצירת מפגש בין הציבור החילוני ותרבות ישראל. יש צורך במאמץ מכוון, כדי לסייע להפיכת תכנים מתרבות ישראל לחלק מתרבות החג והשבת הלא-אורתודוקסית לגווניה, תוך שילובם באופיה של תרבות זו כתרבות חילונית". (שם, עמ' 30).

כשם שהבית והסביבה התברתית יצרו את הנתק בין התלמידים לבין המורשת כך יכולים אותם גורמים ליצור את החיבורים הנכונים. לפיכך, יש לראות את קשירת הקשרים לא רק כתפקיד בלעדי של מערכת החינוך הפורמלית אלא יש להעזר ולנצל את מגוון האפשרויות הקיימות בחינוך הבלתי פורמלי. השייכות לקהילה תקל מאוד על מוסדות החינוך, ופניה של הקהילה יקבעו את הנורמות של המסגרות השייכות.

עדן לא קמה הסועצה לחינוך ליהדות חופשית מדת והלכה

משרד החינוך התייחס לדו"ח הוועדה בכובד ראש וקבע מסגרות שונות, תקציביות ומוסדיות למימוש חלק ממסקנותיה כבר בשנת הלימודים הנוכחית; במוסדות להכשרת מורים נערכים למשימה החדשה ומפתחים תוכניות הכשרה תואמות את רוח הוועדה. צוותי מורים בבתי ספר שונים קיבלו על עצמם להרתם לנושא.

תמיהה

(בעקבות הדברים המובאים במאמר זה): שר החינוך היוצא (איש מר"צ) הודיע כי בשנה הנוכחית (תשנ"ו), יוקצה סכום של 26 מיליון ש"ח ליישום המלצות ועדת שנהר. לפרויקט החינוכי של תחיל"ה, שזכה לשבחים רבים מצד אנשי חינוך, יוענק סכום של 50,000 ש"ח בלבד.

יהדות לחילוניים - איך מלמדים?

תיאור פרוייקט בית ספרי שיושם ע"י בית המדרש ליהדות פלורליסטית, בתשנ"ו

מדוע יש לייסד תל"י חילוני?

הפרוייקט שפרטיו מתוארים ברפ"ס אלה, אותו יישם בית המדרש ההומניסטי, כביה"ס "משה הס", ברוח המלצות ועדת שנהר, מוכיח, כי רוב בתי הספר החילוניים, המעוניינים בתוכניות בינ-תחומיות ביהדות, זקוקים לשעות נוספות, להכשרה והשתלמות של מורים, לתוכניות וחומרי לימוד ייחודיים, ולליעוץ המלווה את עבודת המורים והמנהלים שאינם מנוסים ביישום הצעות אלה.

הבעיה - כיום ניתנת תוכנית תל"י רק במתכונת הכוללת "עקרונות" דתיים מובהקים כגון (כפי שנאמר ב"תאור תוכנית תל"י תיגבור לימוד יהדות" מטעם המחלקה להעמקת החינוך היהודי במשרד החינוך והתרבות):

א. פתיחת יום הלימודים בתפילה... כולל עיון בתפילה; ב. הוראת המקרא... עם פירוש רש"י ומבחר פרשני המקרא ואגדות תנ"ל; ג. התייחסות ללוח העברי... בלימוד פרשת השבוע; ד. אמירת ברכות מורמנות ולימוד משמעותי; ה. יצירת יחס של כבוד לערכי היהדות וסמליה כגון: חבישת כיפה בזמן לימודי יהדות, בתפילה ואכילה.

כיוון שאנו, ובתי ספר חילוניים רבים, איננו רואים בחבישת כיפה בזמן אכילה ולימודי יהדות, "ערך" או מצווה, כיוון שאיננו יכולים לפתוח יום לימודים בתפילה לאלוהים, כיוון שהמקרא נלמד אצלנו במיגוון פירושים מדעיים, ספרותיים וארכיאולוגיים, - נראה כי יש להקים מסגרת "תיגבור לימודי יהדות" מיוחדת לבתי ספר חילוניים.

על מנת שאפשר יהיה ליישם את המלצות ועדת שנהר, יש להבטיח לבתי הספר החילוניים אותם היתרונות הניתנים לבתי ספר דתיים במסגרת תל"י:

קיום השתלמויות וימי עיון למנהלים, מרכזים, מדריכים ומורים, הפעלת פודום מנהלי תל"י (חילוני), קיום פעילות משותפת להורים וילדים.

מודל חדש ומקורי ללימודי יהדות

אנו מברכים את בית הספר "משה הס" בתל אביב, ואת נעמי מעורר, המנהלת היוזמת וההדשנית שבראשו, עם השלמת הפרוייקט הבית-ספרי הראשון, בשיתוף פעולה עם בית המדרש ליהדות פלורליסטית, מיסודה של תחילה. פרוייקט זה, שהוקדש להגשמת השכונות, הוא אחד הראשונים שהושלמו במסע להתחדשות החינוך לתרבות יהודית וכללית, המיישמים את מסגרות ועדת שנהר בהלכה ובמעשה. הפרוייקט כלל:

- לימודים של מורי ביה"ס, עם שניאור עינם (סמ' הקיבוצים), מטעם בית המדרש ליהדות פלורליסטית;
- יישום הנלמד למערכי שיעור לכיתות א-ג, על ידי המורים, בהנחיית צילה חיון, מטעם בית המדרש;
- הוראה ולמידה בכיתות, משולבות ביצירה לקראת חג ביכורי היצירה וטקסי סיכום בשבועות תשנ"ו.
- מפגשי לימוד בנושאי יהדות להורים מתעניינים.

מודל ומופת ליוזמות חינוך ביהדות

חיוניות מורלים להצלחת יוזמות חדשות בחינוך ובפעילות קהילתית, הוכחה מזה זמן רב. רק פיתוחם של מודלים כאלה והצגתם בפני קהל המורים והמנהלים עשויים לסייע לשינוי המצב החמור של החינוך ההומניזם וליהדות, בו נתונים כל בתי הספר בישראל - הרתיים והחילוניים כאחד. צודקת נעמי מעורר בדבריה, כי רק תוכנית הצומחת מתוך בית הספר, ופעילות מוריו ותלמידיו, תוך היענות לצרכיו החודיים, עשויה להיות למקדמת ומועילה לשינוי המצב. כל תכנית המונחת על בית הספר מבחון, עלולה להיות עקרה ומחמיצה את מטרתה, אם אינה תואמת את צרכיהם ואישיותם של המורים, בהם תלויה הצלחתה של תכנית הלימודים.

התחדשות משמעות החג בחייו

חגים יהודיים מסורתיים עשויים לקבל משמעות - ותפקידים - חדשים בחיי תלמידים, הורים ומורים, כאשר פעילויותיהם ותכניהם מתקשרים למודעות ולימוד של מקורות, לקשר בין החג לבין חיי התרבות של העם בימינו ובימים עברו. פרוייקט שבועות, של בית ספר "משה הס", מהווה דוגמא חיה להתחדשות כזאת של המשמעות הפעילות הרוחנית והיוצרת של תלמידים ומורים במסגרת מונחה ושיטתית, המבקשת לענות על הצרכים התרבותיים של הציבור הלא דתי.

דברי ברכה של פרופ. יעקב מלכין בארוע חגיגי שהתקיים בביה"ס עם השלמת הפרוייקט

ילדי ביוג ספר "משה הס" ביום של "ביכורי יצירה"

מן הרעיון אל המוצר המוגמר תיאור התהליכים ושלבים ביישומם

נעמי מעודד

הרקע

מה?

מתוך תחושה של אי נחת מהמצב הקיים, נערכה בדיקת הנעשה בבית"ס בתחום החינוך לתרבות יהודית וכללית, כהלימה למדיניות המוצהרת.

למה?

1. בורות בתחום ערכי התרבות היהודית.
2. תכניות הלימודים הקיימות אינן מדברות אל לב התלמידים והמורים.
3. אי שילוב מספק של קהילת ההורים בלמידה.
4. צורך אמיתי בשינוי ערכי.

ביצד?

1. מיפגש מקרי עם כתב העת "יהדות חופשית" שמפיקה תנועת תחיל"ה - תנועה חילונית ישראלית ליהדות הומניסטית, בסמינר הקבוצים בת"א.
2. מהשבה ורצון ליישם את ר"ח ועדת שנהר, מתוך הרהרות עם רוח התכנים שלו.
3. חיפוש אחר גופים וגורמים היכולים לסייע בגיבוש תהליך למידה בית ספרי.
4. איסוף נתונים.

האפשרויות:

1. התנועה ליהדות מתקדמת.
2. התנועה המסורתית.
3. תחיל"ה - תנועה חילונית ישראלית ליהדות הומניסטית.

שלבי ביניים:

- * כתיבת תוכנית "דע את עצמך" והגשתה למנהל מחוז ת"א - ר"ר יוסף לוי, לצורך קבלת שעות יוזמה.
- * מפגשים עם מנכ"לי התנועות הנ"ל לצורך בירור ראשוני ותיאום ציפיות
- * בדיקת היתרונות והחסרונות.

החלטות:

עבודה עם תנועת תחיל"ה.

שיקולי דעת:

1. הזדהות מלאה עם הגישה הרעיונית והעקרונית של התנועה.
2. אלמנט הראשוניות והיהודיות של עבודת בי"ס יסודי עם התנועה.
3. פתיחות לצרכים ולתוכנית. הבטחת תמיכה

- כספית והנחיה מסודרת.
4. אפשרות ליצור "יש מאין". לא לקבל דבר מן המוכן, אלא לימוד והתנסות במסגרת חדר המורים.

תכנון:

1. מפגש עם הצוות המוביל: בירור עמדות לגבי הנושא.
2. קביעת תוכנית עבודה ראשונית עם מזכ"ל תחיל"ה (אורי בן צבי), בדיקת העלויות וניגוס כח - אדם, קביעת אוכלוסיות היעד.
3. תכנון ימי ההיערכות לצוות המורים הכולל.
4. שיתוף ועד ההורים המרכזי, בדיקת עמדות וצרכים.
5. קבלת החלטה: הקמת מועדון הורים לשמיעת הרצאות בנושאים שונים.

הביצוע:

1. הרצאות מבוא: מעגלי הומות היהודית, לוח השנה העברי - שניאור עינם, מרצה למחשבת ישראל בסמינר הקיבוצים בת"א.
2. "סיעור מוחין" בחדר המורים לגבי המשמעות השונות שעלו מן התכנים שנשמעו, סביב השאלות:
  - אילו אפשרויות חדשות נוצרו?
  - אילו תוצאות נפיק מפעולה זו?
  - באיזו מידה תקדם הפעולה את העתיד שאנו בונים?
  - כיצד זה קשור לחזון הארגוני?
3. הצגת התוכנית "דע את עצמך".
4. קבלת החלטה על תהליך העבודה. קביעת נושאי הלמידה: תג השבועות וביכורי היצירה האישית. הסכמה משותפת: אין רצון לערער אמונות ורעות, אלא להרחיב אופקים ולגלות פתיחות. שיקולי דעת: רצון לעצב תג אחד בדרך שונה מן המקובל. טווח זמן המאפשר למידה ובניית תוכנית לימודים.
5. למידה: הרצאות בנושא. עמידה על הרעיונות העיקריים של התג. בדיקת הרצף והתמורה במנהגים ובטקסים - שניאור עינם.
6. סרנאות עבודה עם מנחה וכתבת תוכניות לימודים - צילה חיון. מפגשים עם טקסטים ספרותיים. טקסטים מן המקורות העבריים: מקרא, משנה, תלמוד.
7. מפגשים של הורים עם מרצים שונים בנושאים הקשורים ליהדות, הומניזם ורמוקרטיה.

8. הכנת תוכנית לימודים מפורטת לכל שכבות הגיל, מכיתות א' עד ו'.
9. תיכנון וביצוע יום יצירה ועיצוב הטקס.
10. תיכנון הדיבט הקהילתי: נסיעה לעין יעל - מוזיאון פעיל בפאתי ירושלים, הממחיש חיים בתקופת המקרא.
11. הפקת חוברת המתערת את התהליך, החומרים הביבלוגרפיים ותוכנית הלימודים עצמה.
12. הערכה: תיכנון משוב: הורים, תלמידים ומורים.

רוח חדשה בבית הספר

"הורים הממלכתי-כללי כולל בתוכו תלמידים ומורים בעלי השקפות מגוונות: חילונים או חופשיים מזיקה מחייבת להלכה, להתגלות, לאמונה באל, ציבור המעדיף שבית הספר יהיה פתוח למגוון רעות."

"על מערכת החינוך לדאוג להכנת תוכנית לימוד וחומרי למידה מתאימים במקצועות היהדות עבור בני נוער בכל הרמות ומסלולי הלימוד, תוך גיבוש שיטות ודרכי עבודה מגוונות התואמות את צרכיהן של אוכלוסיות תלמידים שונות" (מתוך המלצות ועדת שנהר)

המסר החשוב העובר לבתי הספר, דרך המלצות אלו, הוא שניתן והשוב לערוך שינויים משמעותיים בהוראת המקצועות ההומניסטיים, חינוכיים והכלליים ולהפיח רוח חדשה בעבודת המורים ובנושאי ההוראה.

שינויים אלה ישמשו מודל לחיקוי גם בבתי ספר שעדיין לא התנסו בכך...

(ראה מאמרה של נורית אלטוביה בחוברת זו על ישום ועדת שנהר)

שלושה מעגלי זהות יהודית וחילונית מבוא לתוכנית הרצאות ומפגשים עם מורי ביה"ס

שניאור עינים

דברים בשם אומרם

תגובות צוות המורים בבית
הספר "משה הס" בתום
תהליך הלמידה:

תמר גבע:

תהליך פתח פתח להיחשפות ולראייה של פן אחר של היהדות, המסורת וכל האספקטים שסובבים אותה. לי, אישית, זה נתן "טעם של עוד", הרגשתי שלא רנו מספיק והתעמקנו, אולי בגלל שהיה חסר לי ידע מוקדם.

מירי שטיינברג:

הגישה שנחשפה בפני השנה, היתה לי חדשה, וכמו כל דבר חדש זה עורר אצלי ספקות, תהיות ושאלות, ולעיתים אף התנגדות. היום, לקראת סוף התהליך, אני שמחה שלמרתני גישה חדשה ששמה דגש על ערכים הומניים. בעצם, דרך לימודי היהדות אנו מחנכים את הילדים להכיר את המקורות, להביא מהם ערכים אל עולמם העכשווי, וליישם אותם.

צילה שריג:

אני מגיעה מבית אשר מקורותיו דתיים ומשתתפים על ערכי המסורת. הששתי מאוד מהתוודעות אל גישה חילונית, אשר תאלץ אותי להתמודד עם הדברים בדרך אחרת, בדרך שונה. להפתעתי ולשמחתי, התרשמתי מאוד מהרצאותיו של שניאור עינים. יכולתו הורבלית וכישרו הרטורי ריתקו אותי והאירו את עיני לראייה אליה לא הורגלתי מעולם. לא הסכמתי עם רוב דעותיו, אך דבריו עוררו בי ההרהורים רבים. גישתה של צילה חיון איזנה אצלי את הדברים. למדתי מן התהליך – כיבוד הדדי.

תרצה ועקנין:

בשנה הנוכחית התוודעתי לזרם שונה מן המוכר ומן העבר עליו גדלתי. הבנתי שאין הכל מובן מאליו ביהדות. בילדותי אסרו עלי לדבר בקול, ולהביע ערעור על דברים שלא נראו לי. גם לחשוב היה אסור... היה פחד מפני ה"עונש". היום אני מבינה שיש דרכים נוספות להביא את התנ"ך, וזה מותר ולגיטימי. הפחד מן ההתמודדות היה נעוץ בתוכי, בתוך המוכר והבטוח.

דידי וגנפולד:

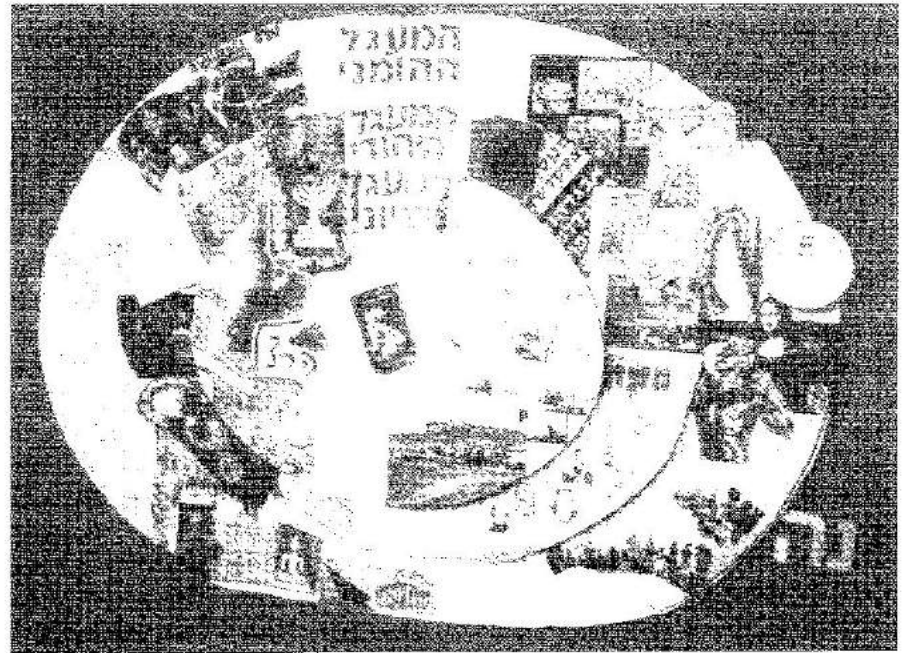
תהליך הלמידה שעברתי השנה עזר לי ללמוד בגן את חג השבועות קצת אחרת. ערכתי לילדים היכרות עם המקורות, ופיתחתי את רעיון הביכורים ל"ביכורים אישיים".

(המשך במספר הבא)

שלושה מעגלים קונצנטריים יש בזהותו של היהודי החילוני הצינוני. אין אפשרות להיכנס לפנימי שבהם מבלי לעבור את הצינוניים, ואין לצאת מן הפנימי שבהם מבלי לעבור את הצינוניים ומרכזם בליבו של האדם.

המעגל הראשון ההומניסטי

המעגל ההומניסטי, הוא המעגל האוניברסלי. אנו מאמינים ורוגלים בעקרונות היסוד של ההומניזם. עקרונות אלה קודמים לכל מחויבות אחרת לעם, לגזע, לדת, למין ולמשפחה, ואחרים מהם הם בבחינת ייחודי וכל יעבור. נדגים בונתנו. אחד משלושת המסאים החמורים ביותר אליבא ד' יהדות הרבנית היא עבודה זרה, האסורה בעשרת הדברות ויש להילחם בה עד חורמה. לעומת זאת, יהודי הרואה בהומניזם את המעגל הראשון של הזהות, ילחם בכל כוחו ומאורו למען חופש האמונה והפולחן של כל פרט בחברתו, כל זמן שאין בפולחן זה התנגשות בעקרון הומניסטי אחר.

בכניסה לבית הספר: "שלושה מעגלי יצירה"

המעגל השני היהודי

המעגל היהודי. מבין ההומניסטים, אנו אלה המשתדלים ליישם את העקרונות האוניברסליים במקום מושבנו, בנסיבות המיוחדות לנו, ובאינטראקציה מתמדת עם הביוגרפיה הרחבת שלנו. קרי: התרבות העברית עתיקת היומין. בחברה המערבית יש הסכמה כללית על עקרונות היסוד: אם יש חילוקי דעות, אלה אינם בהכרח על בסיס לאומי, אלא בין הומניסטים בעלי דעות או גישות שונות. השונות והמיוחדות הן בפרקטיס. בני התרבות הצרפתית לעולם יגשימו אחרת מכני התרבות האנגלית את אותם רעיונות עצמם. השפה, הגיאוגרפיה, הביוגרפיה והרוחנית והנסיבות הנגזרות מכל אלו – שלא לדבר על מנטליות, טמפרמנט וכן הלאה – הם המכתיבים את השוני.

המעגל השלישי הצינוני

המעגל הצינוני. מבין היהודים, אנו אלה המאמינים, שלעת הזאת אין מנוס ואין פתרון אלא בריכוזו של העם היהודי בארצו, ונטילת אחריות עצמית על כל מהלכי החיים. הצלחת הצינונות עלתה אף על תקוות מחוללית, והיתה ועודנה עוגן הצלה כנגד התפוררות העם היהודי לאחר האמנציפציה. תוך שניים שלושה דורות קוממה את ארץ ישראל, יישבה ובנתה אותה, הביאה לעצמאות מדינית, כינסה אליה גידחים והפכה למוקד העם היהודי בתפוצות. כדברי ההוגה היהודי האנטי-

דברים בשם אומרם

יפה כפיר:

רבות הוטרדתי מכך שאנו שותפים לגידולו ועיצובו של דור הסר זהות ברורה, התוהה "מי אני, יהודי, ישראלי, איש העולם הרחב?" התחושה שלי היתה, שאני עצמי הסרת ידע בתחום הדת, המסורת והתרבות היהודית. האספקט החילוני מאור מקובל עלי, כיוון שהוא רלבנטי לי ולילדי החיים כאן ועכשיו. המפגש עם שניאור עינים ריתק אותי והשפך בפני תחומי ידע רבים, כמו כן פתח פתח לשאלות ולתהיות.

רחל אלפבאום:

בשנה זו, עברנו בכיה"ס תהליך מעניין ומפנה בלימודי היהדות. הלימוד נעשה בצורה מרתקת, תוך הרגשת החיבט ההומני. הגישה שהוצגה היתה חדשה, ועוררה אצלי המון שאלות שלא נתתי עליהן את הרעת קודם. הצגת הנושא בצורה זו שינתה את ראייתי והתייחסותי לחג.

עירית בן קרת:

בשנת לימודים זו החלט ע"י צוות המורים בכיה"ס להפגיש את התלמידים עם חג השבועות בנישה חדשה. שמחתי מאוד להיות שותפה ללימודי הצוות. למדתי דברים רבים שלא היו מוכרים לי קודם. היה מעניין ומלהיב, ואני מקווה להרחיב אופקים בנושאי יהדות אחרים, בשנים הבאות.

שרון חבושה:

כיצד אנחנו, המורים, הרואים עצמנו חילוניים ומלמדים בבתי ספר חילוניים, מלמדים חג יהודי? זה היה תהליך מפרה ומעניין. בתחילה למדנו אנו, המורות, אז"כ עברנו בצוותי עבודה ובנינו תוכנית לימודים. ההוראה בכיתה נעשת בדרך חווייתית הכוללת עזרים, פעילויות יצירה ודרכי הוראה מגוונות. לאורך כל התהליך אנו עובדים בשיתוף עם הקהילה. למדתי המון, מקווה להמשיך בדרך זו.

רחל חנוכוב:

כאדם חילוני, הרגשתי תמיד מאד יהודיה, אך כאן קיבלתי לגיטימציה לנהוג כפי שנראה לי, או לעשות בתנאים את מה שיפה ומיוחד בעיני. "שבועות" אכן הפך לחג מיוחד ושונה מאשר בשנים עברו.

עירית חזנבאום:

ישנה גם יהדות אחרת, חילונית, והיא לא פחות לגיטימית. אהבתי את החיבור למקורות העבריים שאותם כמעט ולא הכרתי.

ציוני ג'ורג' שטיינר: בשמש בין כוכבי הלכת כן ישראל בין התפוצות, כעלייתה יתעלו ובשקיעתה ישקעו. היא המרכז הפוליטי-מדיני של עם ישראל, היא גם המרכז החברתי כלכלי שלה, וכן המרכז הכוחני שלו אך מעל לכל - היא המרכז הרוחני שלו.

ארון הספרים העברי

כאן נעשים מחקרים, מן הטובים בעולם, במקורותיו הקדומים - במקרא, בספרות החיצונית, במדרשי אגדה והלכה, במישנה ובתלמוד, בהיסטוריה ובארכיאולוגיה.

כאן נוצרת יצירה עברית בת ימינו, ונוספים מדפים ל"ארון הספרים העברי" - בשירה, בספרות, במחזאות ובהגות, כאן נוצרת מוסיקה בת ימינו, מחול ואמנויות פלסטיות. כאן נוצרים דפוסי חברה חדשים ונוצרות קהילות יהודיות חדשות. כאן השפה העברית היא לשון יום יום, והלוח העברי נהוג בכמה חוק המדינה.

עם כל ההתפעמות המוצדקת הזו, אל לנו לשכוח פגמים חדשים שניבעו, ופגעים ישנים שעדיין לא מצאו פתרונם, על אף ההצלחה. אחי הבולטים בהם, הוא שעד עתה, קרוב למאה שנים להולדתה של הציונות, וכיובל להקמתה של מדינת היהודים, רוב "ארון הספרים העברי" הוא בבהינת "גן נעול" ו"מעייני חתום" עבור מרבית המשכילים היהודים.

מדוע נכשלה הציונות בהנחלת התרבות העברית?

סדנת עבודה לתלמידים ביום היצירה

נראה, כי רוב היהודים המשכילים בארץ - ובזוהאי בתפוצות - אינם מסוגלים, גם לרצו, לפתוח מדרש הלכה או אגדה, מישנה או תלמוד, קבלה או חסידות. כללו של רבר - עולמם הקיומי, עולם הדימויים שלהם, גיבוריהם, המטאפורות, המשלים, ההקשרים, הרמזים והאידאות, כולם שאובים מתרבויות אחרות. לגבי יהודי התפוצות, שהעברית אינה שפתם ואינם בני טריטוריה אחת, והם הסרי עצמאות מדינית (ושוב אין הקהילה הרתית - קהילותם) התבוללותם המוחלטת אינה אלא שאלה של זמן. אך גם היהודים הישראלים, שהעברית היא שפתם והם מרוכזים בטריטוריה אחת בעלת עצמאות מדינית, הניכור מן הכיבוש הפיזי הרוחני שלהם יובילם, קרוב לוודאי, לרדידות רוחנית.

עלינו לברוח מדוע, למרות הצלחתה של הציונות בתחומים רבים כל-כך, כשלה דרכה, או למצער לא צלחה, דווקא ברבר חז? מדוע אין המשכיל העברי בן-זמננו מסוגל לשאוב מ"ארון הספרים העברי", וזאת למרות המודעות לבעיה, ולמרות המאמצים הרבים שנעשו להתגבר עליה? תכניות רבות אודגנו, נכתבו ויושמו, במפעל הממלכתי ובמעגלים וולנטריים; תכניות רבות עור יותר, ובהן תכניות בעלות השראה והמצאה, מוטלות על המדפים ומעלות אבק. מדוע?

לוח השנה

בכל תרבות ובתרבות העברית ודאי, לוח השנה הוא הקילב שבו ועליו תולה החברה את אמונותיה, תקוותיה, אכזבותיה, זכרונותיה, שמחותיה ועצבוניותיה, באמצעות סמלים, בטקסים ובמסורת שבע"פ ובמסורת שכתב. ועל כן התמודדות עם לוח השנה, שלא מתוך התבטלות עצמית ולא מתוך ריחוק וניכור, אלא מתוך רצון כן ליישמו ולהפנימו, התמודדות כזו היא גופה של תרבות.

יהודי בן ימינו, העורך מסע אל עצמו ורוצה בכל ליבו לקיים את הצו המקובל בכמה תרבויות (ואכן ראוי הוא שיהיה מקובל) "ידע את עצמך", חייב לפגוש פגישה של ממש את "ארון הספרים העברי".

עמיחי כמשורר לאומי

יעקב מלכין

ביאליק היה משורר לאומי במחצית הראשונה של המאה העשרים, לא רק בזכות גרולת הפיוט שביצירתו, אלא בזכות הביטוי שנתן למהפך הרוחני בדורו. שירתו היתה לאנשי תרבות יהודים רבים לכיטוי רגשותיהם כלפי עמם כלפי עצמם וכלפי יהדותם, וכן כלפי הספרות העברית שנולדה מחדש עם העברית כשפתם. כאמצע המאה העשרים, כשהתרבות העברית חדלה להיות בגדר חידוש והיתה לעובדה, ששינתה את חיי הרוח של יהודים בארץ ישראל ושל העם היהודי כולו, קמה מדינת ישראל כשיאה של המהפכה הציונית לשחרור לאומי יהודי. למהפכת התרבות שקדמה לה היה תפקיד חיוני בהצלחתה. יצירתו השירית של יהודה עמיחי מתחילה בנקודה היסטורית זו. בסופה של המאה העשרים רואים בו רבים את המשורר הלאומי של דורנו. שירת היחיד שלו היתה לשירתו של העם היהודי.

מעמד יחודי זה של משורר לאומי, אינו תואר רשמי, אלא תואר שניתן לו בלכות קוראיו, לא רק בזכות כוחו הפיוטי הנדיר, לא רק בזכות המקוריות שהלכה והתפתחה בשירתו, אלא גם בזכות היותה לביטוי שירי שחשף את הכמוס והציב בחיי הרוח והרגש של דור יהודים, ללא אלוהים, כבורא עולם או כמקדש עם. רור מפוכה, חסר אשליות ותקוות-שוא, נעצב על חיי עתירי המות והכאב. יודע כי הפך מ"עם נבחר" ברמיון, שביקש לנחם את עצמו על סבלותיו וסבילותו, לעם בחר, שותף פעיל לעיצוב גרולו. עם שבחר בחופש ועצמאות ואחריות לחייו, גם אם במחיר השכול ששולם ואנו ממשיכים לשלם תמורתו. עמיחי היה למשוררו של העם היהודי בימינו דווקא מפני שהיה למשוררו של עם ככל העמים - יהודי לעצמו, כמו כל עם אחר בעולם.

שירת ההווה אל מורשת היהדות

יהדותם של יהודי מאה שערים מתחילה במאה שערים, והם יודעים, כפי שנאמר בשירו של איציק מאנגער, כי כשיעקב שלח את יוסף לראות את אחיו, היה חייב להפסיק את לימוד דף הגמרא שלמד עם בנו, שהרי מה עוד יכול אב יהודי טוב כיעקב לעשות עם בנו? יהדותם של יהודים ישראלים, חופשיים מתרבות "מאה שערים שחורים", כפי שקורא להם עמיחי באחד משיריו, מתחילה עם התרבות העברית שהתחדשה עם לשון הריבור העברי לפני כמאה שנה, והיום היא חוגגת את הדור הרביעי והחמישי של דוברי העברית, סופריה ומשורריה, שהקניה וזמריה.

הספרות היהודית מתחילה, אם כן, מן הסופרים החיים המגלמים ומאירים ביצירתם את רכדי העבר. מבחינתם של קוראים רבים, עמיחי הוא המשורר היהודי הגדול הראשון שלהם, ממנו מוליכות הדרכים אל משוררים יהודים גדולים הבאים לפניו - אל אלתרמן, מאנגער, ביאליק, היינה, משורר הזר, אבן גבירול, שמואל הנגיד, הפיוטים כספרי התפילה, יצורי קהלת, שיר השירים ותהלים.

לאנשי תרבות יהודים רבים בדורנו נראית שירת עמיחי כאחת הפסגות הקרובות להם ביותר בדרכה של השירה היהודית והעברית, המוליכה אל שורשי יהודיותם ויהדותם, אל המורשת המגוונת ורבת הזרמים והיצירות הנמשכת מימינו ועד ראשית האלף הראשון שלפני הספירה. כאשר הפרדציה העולמית של היהדות החילונית ההומניסטית הזמינה דווקא את יהודה עמיחי לכנס שלה בארצות הברית, בראשית שנה זו, להכריז על הוקרתה והכרתה בעמיחי כאחד מגדולי היוצרים היהודים - היה זה ביטוי להשיבות יוצאת הדופן שמייחסים ליצירתו הפיוטית בעולם היהודי והלא יהודי, הן בגלל השגיה השיריים (שהשפיעו, לפי מחקרים מסויימים, גם על השירה האמריקנית בימינו) והן, מבחינת משמעותה ותפקידה של שירתו בחיי הרוח של יהדות ימינו.

אין זה מקרה, כי כמעט כל הסופרים, המשוררים, האמנים וההוגים הגדולים של העם היהודי במאה העשרים שייכים לזרם הלא דתי ביהדות. המשותף לרוב יצירותיהם של יוצרים יהודים בימינו אינו האמונה או הפנייה לאלוהים (כביצירת משוררי ישראל בעידן התנכ"י וההלניסטי ובימי הביניים). ברוב המקרים, מבטאה הספרות היהודית בימינו אמונה באדם כמדת הרבים, אמת מידה אנושית לביקורת כל מה שקרה וקורה לעם ישראל וליהודים שבו, התרסה ומהאה בפני "אלוהים", שפסק להיות, כספרה זו, כוח עליון, והפך לסמל פיוטי של איריאה מאכזבת (כבשירת ביאליק), או נעדרת (כבשירת אלתרמן), או נוכחת וחסרת אונים-כבשירת עמיחי.

"פשוט נולדתי להיות חלק מאירועי דורנו" ראיין עם יהודה עמיחי

יהדות הופשית: במאמר שאנו מפרסמים בגליון זה, מכנים אותך "המשורר הלאומי של דורנו".

יהודה עמיחי: "משורר לאומי"? אינני יודע. נדמה לי כי רק באנגליה יש מעמד כזה של "משורר לאומי" בעל זכויות מיוחדות, מטעם המלכה, תשלום ויין פורט חינם...

אני פשוט נולדתי די מוקדם כדי להיות חלק מהאירועים של הדור הזה, ודי מאוחר כדי להיות חלק מחיי המדינה הזאת מלפני ואזו הקמתה. אני שייך לדור הפלמ"ח, ואני מיוחד מרוב המשוררים הישראליים, בני גילי וצעירים ממני בגילם, מפני שגולדתי וגרלתי בכית דתי. ביתי היה בית משפחה יהודית גרמנית, דתית ופתוחה לתרבות העולם, אך בית דתי אורתורוכסי ושומר מצוות.

משפחת אכרים יהודים-גרמנים

הורי היו צאצאי אכרים יהודים בכפרים גרמנים כדרום גרמניה, ומילדותי אני עדיין וזכר ביקורים בכפרו של סבי באלזס-לורדין. סבא היה איכר, והיו לו שבעה ילדים. הבן הבכור קבל את המשק והיתר עבדו לגור בערים. ליהודים בכפרים הללו היו משקים חקלאיים גדולים בתוך הכפרים הגרמנים. הם היו יהודים אורתורוכסיים עם בית כנסת ומסורת, אך למדו רק מעט במסגרת לימודי הרת היהודית. שיא הלימוד היה קיצור ה"שולחן ערוך", והסתפקו בזה. היתה להם שפה יהודית יחודית - שפה שהיא אם האידיש.

המשפחה היתה במצב כלכלי טוב וכל קרובינו עלו לארץ - כ-70 נפש משבע משפחות, ובגרמניה לא נשאר אפילו בן-דוד רחוק. כשעלינו לארץ גרנו תחילה בפתח-תקוה ושם למדתי בבית ספר של "המזרחי" עם תלמידים חסרי כל משמעת; היו באים לבית הספר יחפים, חשבנו אותם לפראים.

הפסקתי להיות דתי בגלל השטעום

אבי החליט לעבור לירושלים בעיקר בגלל החינוך שלי, ואכן כאן למדתי בבית ספר "מעלה", שהיה אחר מבתי הספר המעולים ביותר, דתי אך לא שייך לזרם כלשהו,

(המשך במסד הבא)

חוויות הכאב והיפי

יצירתו השירית של עמיחי היא צלילה בעולם פיוטי מרגש ומהנה החופך את הכאב והאבל לחוויה של יופי, ומאפשר להתמודד עמם. מבקר לאשנביה של שירה "מציאותית" זו, הרבקה במראת ובמאורעות, ניבטת אלינו היהדות כתובות מתפתחת של עם ישראל בימינו. היהדות מתגלה לא עוד כמיצבור גווילים וספרים בלים בבתי מדרש של עולם נבחר, אלא כמימד בלתי נפרד מהחיים המפכים בכל גיבורי שירתו של עמיחי, באהבתם ומלחמותיהם ועצבונם. יצירתו של עמיחי – כמו יצירתם של משוררים יהודים גדולים אחרים – ממוגת בתוכה את האיש והכלל אנושי עם החוויה היהודית-ישראלית, המשותפת לרוב היהודים, הישראלים, החיים בישראל.

מציאות המלחמה והכאב

"כשהמאה העשרים היא הרם בעורקי / הם שרצה לצאת בהרבה מלחמות / ודרך פתחים רבים / לכן הוא דופק על ראשי מכפנים / ומגוע בנלים בועטים אל הלב... / ("שירים", ע. 15).

"הלילה שוב נצא, היה אז עיבור / המשמרות פסעו הלך ושוב כלב / ואז לראשונה הרגשנו מה זה בוכר / כי אז בשלנו, כל אחד אותך / ... ואב מודאג, ועיר בטרם קרב / ומרחוק מתים שאין להיכרם / ואחר כך מאחורי בתי הרובע / פירודה רצפת בדם קר / ולילה בא כאחרית דבר / ("שם", ע. 54).

"ברדיו נאמרו חדשות הערב / כל המולים יצאו בלי שיבה / אנשי הזאבים יצאו לטרף / אנשי הכאבים אל התקוה / ... / לא הפעור, לא הצועק, לא זה בשיר / אלא הפה המסוגר והנורא / אשר מצאו מתחת הריסות העיר / אותנו נשמע עבשיו הוא יקרא /

"את מגילת המציאות – בלי תווים / והוא יוריד את המחיר למסורת הסתו / והוא ימרוד ימי האוהבים / בלילות קרב וטרם קרב / ... / יפה לצרות יש אב ואם וילד – / והמיתות גם הן קבועות, כמו מסוב. לאשלויות יש בית ובבית שלט והתקוה עודה יפה וארוכת ריסים / ("שם ע 56-57).

ואפילו ברגעי שמחה ונצחון, ואפילו ב"שירי ירושלים", היוצא לאור אחרי שחרור העיר ב-1967 מהכיבוש שנכבשה על ידי הלגיון הירדני בפיקוד בריטי ב-1948, מתעבים סמלי השמחה, בעצב אצל עמיחי המרגיש

ראיון עם יהודה עמיחי

אורתודוכסי אך פתוח לתרבות העולם ולתרבות העברית, אדרון למשל, לימד בו אמנות. הפסקתי להיות דתי עוד בעת לימודי בבית הספר "מעלה", שהיה בית ספר מעורב – בנים ובנות – ולמדו בו תלמידים חילוניים רבים. אך כיוון שהיו לי יחסים מצויינים עם הורי לא עשיתי כמובן דבר שהיה יכול לפגוע בהם. אבא ידע כי אינני שומר עוד מצוות מחוץ לבית. השינוי לא נבע מנימוקים תיאולוגיים או סוגיות אמונה – אלא בעיקר בגלל השעמום שהיה תוקף אותי בוגמן התפילות בבית הכנסת, החזרות הבלתי פוסקות על אותם הרברים. פשוט לא יכולתי לעמוד בפני השעמום.

עם יחודי ולא נבחר

בשירתך אתה מרגיש את המעבר שחל בתודעת העם היהודי מוחצתו עם נבחר בעיניו לחיותו עם ככל העמים, אך בעל יחוד משלו. ביתודיות של העם היהודי אין לי ספק. עצם התמשכות היהודית היא מיסטריון יחודי. עמים רבים כל כך בסביבתו היו גדולים וחזקים ונעלמו כלא היו, ואילו העם היהודי ממשיך להיות ולחיות מדיע?

אין לי תשובות לשאלות האלה. יש מקום בו המדע והתיאולוגיה נפגשים – גם לסודות היקום ומוצאו אין תשובה לא למדען הראשי ולא לרב הראשי. פשוט אין תשובה.

משורר יהודי, לא רק ישראלי

אתה רואה עצמך כמשורר יהודי או ישראלי? עצם העובדה שאני כותב בעברית, בלשונו של העם היהודי מאז ומתמיד, היא סימן להיותי משורר יהודי. כל בעיית החיפוש אחר הזהות של היהודים היא בעיה מלאכותית. זו אולי הסיבה הטובה ביותר לעליה לישראל – כאן אינך צריך לשאול עוד את השאלה של זהות.

חשיבותה של לשון התפילה

התרבות הדתית של פוסרי הדור הקודם ספוגה באסוציאציות של לשון מדרש ותלמוד. נראה כי הישראליות שלך נבדלת ממהנה בעיקר בהסתמכה על התנ"ך ולשון התנ"ך. נכון. אך יש להוסיף על כך את לשון התפילה. התפילה, ולשון הפיוטים שנכנסו אליה, היתה אחד המקורות של שירתי. מובן שבבית הספר למדנו גם גמרא, אבל זה לא ענין אותי. תנ"ך ותפילות היו המקורות שהשפיעו עלי ביותר, מכילי שבחרתי בהם במודע. ובנוסף לכך – שירת ימי הביניים ובעיקר שירת שמואל הנגיד.

(המשך בעמוד הבא)

ראיון עם יהודה עמיחי

מי הוא אלוהים למשורר לא דתי?

אחד המאפיינים של התרבות היהודית בת ימינו הוא החשתיכות של רוב היוצרים, ברוב תחומי היצירה האמנותית, הספרותית והמדעית, למחנה הלא דתי.

מה משמעות האלוהים בעיניך? אלוהים זה סמל, כמו שהאינסוף הוא סמל; זה שם לכל מה שאיננו יודעים, זה מאנטרא. כשאבא שאל אותי, לאחר שנפצעת, "כשהיית בצרה ממש לא צעקת אלוהים?" – אמרתי לו: כן, אבל צעקתי גם אמא, גם אבא. וזה חשוב בעיני. כשאני אומר "אלוהים", אני לא אומר "הכת העליון" או "הטבע", אלא אני אומר "אלוהים". סוף פסוק.

זה גם מה שמוצא הן בעיני בתנועה שלכם; אינכם שוללים את האלוהים, אלא מקבלים אותו כמשהו שהוא חלק מהתרבות, מהמסורת. זה מושג, זה "יש" קיים. כמו "אבא", שאיננו שם של המכונה הגנטית שגרמה להיותי, אלא "אבא", וזה כולל את הכל. זה חלק מהעולם הקונצפטואלי שלי – זה כמו שאני אומר "השמש שוקעת בים"; אני יודע, כמובן, שזה לא נכון, אבל באמת היא שוקעת בים, זו עובדה קונצפטואלית חושית לא פחות חשובה מהאמת המדעית.

אולי מפני ש"אלוהים" הוא ישות רוחנית, וכישות רוחנית הוא קיים קיום של ממש בחיינו כמו ישויות חושיות, כמו גיבורים ספרותיים או אנשים זכורים שאינם בחיים.

נכון, זה היופי שנמושג "אלוהים" שכל אדם יכול להוציא ממנו ולהבין בו את מה שקרוב ללבו. וכיון שזה אלוהים בשבילי – אני לא צריך לשאול שאלות שהרתיים מוגדרים בהן, כמו מדוע היתה שואה, הרי ברור כי לא ייתכן ששישה מיליון חטאו, וברור שהשואה לא היתה עונש. אינני יודע מה זה "מלך העולם", אך אני יודע מה זה אלוהי אני. כי הדת יותר חכמה מדיועות קיצוניות רבות אחרות. שהרי הדת מנסה לך עתיד וסוף טוב, גן עדן עם כל המעדנים. כשהנצרות עשתה את הטעות הנוראה והוריעה, כי המשיח כבר בא, היתה צריכה להמציא את הביאה השניה כדי לעודד תקווה. כל משטר שהבטיח, כי טוב כבר קיים בעולמו – איכזב, כמו הקומוניזם.

שירת הכאב והעצב הכמוסים בנצחונות

זה מחצית מאה שנים ששירתך מלווה את תקומת המדינה והתפתחותה ונצחונותה – וכמעט כל ביטוייה עצובים וכואבים. נכון. אני חושב שהשירים סופגים את הכאב והעצב, ומשחררים אותם. נראה לי כי שירה כזאת מייבשת את העצב,

(המשך סגנון הבא)

את ישראל מעבר לסימאאות ולהגלים: "העלינו הרבה דגלים, / העלו הרבה דגלים / כדי שנחשוב שהם שמחים / כדי שיחשבו שאנחנו שמחים" (שירי ירושלים, y. 410).

זכות בחירה למתים

חגי שמחותיה של ירושלים מעורבים במוערי אבלה, הזכורים מרור לדור ומנכאים את עצמם לדורות הבאים: "נסינות ההתאבדות של ירושלים / היא ניסתה שוב בתשעה באב / היא ניסתה באדום ובאש / ובהרס אמי של אבק לבן / עם רוחות. לעולם לא תצליח / אך היא תנסה שוב ושוב" (שם, y. 34).

כיוון שבירושלים חיים ולוחמים לא רק בהווה, עברה חי כמוהו, מתערב בה, וממנו דולים את נימוקי המחלוקות והחלוקות הנבחרות והגידחות: "ירושלים עיר יהודה בעולם / שבה ניתנה זכות בחירה גם למתים" (שם, y. 50).

אהרי דוד "הרב היונה", בא דוד של הרב ללא יונה, והכאב על מה שאכלה החרב כנשמתו של הישראלי בא לביטוי בשירתו של עמיחי, שירה על הריסות מוצרקות: "לא הזמן מרחיק אותי מילדותי / אלא העיר הזאת וכל אשר בה... / בקיץ הזה של שנאה קרועת עינים לרווחה / ואהבה עיוורת, אני מתחיל שוב להאמין, / בכל הרבנים הקטנים אשר ימלאו / את בורות הפגזים... / אני חושב על ילדים גדלים חיים במוסר אביהם / וחציים בתורת מלחמה" (שם, y. 54).

להתמודד עם התוהו הרגשי

מי שלא ידע את כאב השכול והאבל שאנו חיים בו כממוזג עם השמחה והגאווה והרגשת הפודקן מפורד השמחה אחר כל נצחון – מרבר על מלחמת ששת הימים בעל נצחון צבאי מזהיר של בני אדם, או כנצחון משיחי מזהיר של אלוהים. אך לכל אלה פנים אחרות בעיני מי שחי את ישראל כעמיחי, וכל החווים בשירתו את התוהו הרגשי המתלווה למלחמות ולזכרונן. שירי ההרס והכשלון מתערבבים בשירת ירושלים של עמיחי, לזכר גדול הנצחונות הישראלים ב-1967 בשנה בה הכריזו בני הברית של האימפריה הסובייטית האנטישמית על השמדת ישראל ויהודיה:

"כל הערים האחרות יבאו לסיבובים / גדולים ביותר הזמן, ניצחו או נצחו / ומתו. ירושלים נשארה בכפיפת ינוק / כל הנצחונות קפוצים בה / והבויים בה, כל המפלות... / אפילו בכותל המערבי / לא ראיתי אבנים עצובות כמו אלה" (שם, y. 60).

עורב המאה שערים שחורים

בשירת עמיחי, ירושלים אינה עיר חרדה, אלא עיר של חרדים לשלומה, כעוסה על "חרדים" שבה ואיומיהם להורסה מבפנים.

"שירי המשך, מוקשים וקברים / אלה נגלים בשערשים בית או כבוש / או באים אנשי העורב ממאה שערים שחורים / לצרות מרה "מת מת" או באים היילים / צעירים, זכרדים שמן הלילה הקודם / מפרקים ברזלים ומפענחים את המוות" ("הזמן", y. 1).

שירה אינה מסר אידיאלי ואינה אמירה שוללת או מוחה נגד העורב ממאה שערים שחורים. שירה היא ראי חושפני של מלים, ההופכת את המציאות של הרחוב למציאות שברות, פסיפס של צירופי ביטויים, המעניק משמעות חווייתית לשערוריות פוליטיות.

שירתו של עמיחי כוללת גם ביטוי לזעם היהודי שיהודים ישראלים חופשיים מרגישים נגד אלה המנסים לעוות את העבר, ובאמצעות – את היהדות והיהודיות שלהם, מבחינתם של "העורבים ממאה שערים שחורים", היהדות מתחילה ומסתיימת בהלכה ובמסורות מקודשות מימי הביניים, שאין להן זיקה לתנ"ך או לחיים ביהדות ימינו. מבחינתם – אין לעמיחי, ולכל הקוראים המוצאים בשירתו יציג לחווייתם היהודית, רבר עם יהדות. על אף כוחו הפוליטי העזיר של גוש החרדים בדמוקרטיה הישראלית, התלויה בלשונות מאזניים יותר מאשר במשקלות המונחות עליהם, מהווה היהדות החרדית תופעה שולית ביהדות.

גיא-הינום ועקדה

שירת עמיחי אינה שירה פוליטית, כמובן הרע שניתן לה על ידי המנסים לגייס את הפיוט לתעמולה, ומאבדים תוך כדי כך את האמצעי שבו ניסו להשיג את מטרתם. שירתו היא שירה הנותנת ממשות חווייתית למציאות פוליטית, שתוצאותיה מפתיעות תמיד את מחולליה, הן במישור המדיני והן במישור האישי-חווייתי. הקורא מגלה בה לא את חזיתות הבתים והתופעות, אלא את המוסוה על ידם:

"גרתו חודשיים באבו-טור בתוך השקט / גרתי שבועיים בניה בן הינום... / הספר מתפזר בעיר ארורת הרוחות, וירושלים / העתיקה רועשת בדממת זהב רע / ביטויים ביסופים. אויר העמקים מוצלף בענפי זית למלחמות חדשות... / מלמולי חישובי קק גימטריות של עינויים / נוטריקון עקף של אבדון... / הכל בועות לפני ההתפקעות ואלוהים / נוטל את הנביא הקרוב אליו באותו רגע / וזמנו ככה מבישלים הוא בוחש ובחש בה" (שירי ירושלים, y. 428).

ראיון עם יהודה עמיחי

מאפשרת להיות עם הכאב שהיה כרוך בכל מה שעשינו והאמנו בערכו וכראיותו. זה כמו ייבוש ביצות החולה – גם אם היום אתה יודע כי היו טעויות, הם מילאו אותנו אמונה כל עוד האמנו בהם. כמו האמונה בסוציאליזם, שמגשימו בעולם הקומוניסטי פשוט רימו וסידרו אותנו. כעסי הוא על המנהיגים שלנו, שהמשיכו להלל את הקומוניזם גם כשביקרו ברוסיה. אפילו לאה גולדברג, שאני מעריך אותה מאד, כשחזרה משם, מכנס דמוקרטיה, ריברה על ארץ השלום והמחר. איך זה יתכן? הם לא ראו מה שראו?

אך ביחס לצינונות, הרי לא היתה לך אכזבה מעצם הגשמתה, ובשיריך אין אכזבה מעריה, רק ביטוי של כאב על המחיר הנורא ששלמנו בכל שלב של ההגנה עליו. האם יש בשיריך גם שמחה בהשגים של המאבק הזה?
אני חושב שכן. אני חושב שהיא מצויה בכל שירי הנופים של ישראל, לא רק בשירים על ירושלים. אין כמעט מקום בארץ שלא כתבתי עליו. קשה מאד להפריד מזה את העצב. רק על השואה לא כתבתי – לא הייתי קשור אליה בחוויה אישית.

העברית - אחד הגדולים בהשגיה המהפכה הצינונית

זה מביא אותנו ל"עורב ממאה שערים שחורים" מדוע זה כל כך מרגיז אותך?
כיוון שאנחנו עם קטן וכיוון שהם מעוותים את דמותנו ומנסים להלביש עליה את המאה ה-19 וכיוון שהם ניגוד לכל הקונצפציה הצינונית להישג הגדול ביותר שלה – השפה העברית. בכל העולם מתפעלים ומקנאים בנו איך הצלחנו להחיות שפה עתיקה כל כך במשך זמן קצר כל כך – פחות ממאה שנים. איך הפכנו אותה לשפה חיה, לא מאולצת, איך חזרה להיות שפה טבעית. זה אחד ההישגים הגדולים של המהפכה הצינונית, שהיא לרעתי, המהפכה הגדולה ביותר שהיתה אי פעם בהיסטוריה. היא התחילה כמהפכה תרבותית – כהחייאת שפה – ואחר כך כמהפכה פיסית, אך לא באותו מקום. אנחנו מתייחסים אל זה כדבר מובן מאליו, אך מבחינה אנושית כללית – זה הישג עצום.

כשלו הצינון לספרות ולתרבות בישראל

ומבחינה זו אתה אחד מדובריה של אותה מהפכה ורוקא מפני שלשונך מבוססת על לשון עברית טבעית ומדוברת מזה, לדעתך, צריך להיות חיוזם תפקידים של סופרים בחינוך לתרבות יהודית ועברית.

תפקידים של סופרים הוא לכתוב. כל היתר הוא תפקידו של משרד החינוך, שאינו ממלא את תפקידו, לראבונני. הם עוסקים יותר בהתדרת האנגלית, הם הביאו מורים ללמד

(המשך בעמוד הבא)

לאירועים, כמו למציאות, אין הגדרה. רק שירים יוכלו להופכם למשמעות בחוויה, לביטוי דגשתינו אליה – והם חסרי הגיון, כרגשות. החיים במציאות הזאת, שבה הכל נועות לפני ההתפקעות, מוצאים ביטוי לרגשותיהם בשירתו של עמיחי. בין השקט לכאורה של אבו-טור לבין זכרונות קרבנות הילדים כגיא בן הינום לרגלי החומה, ליד הסינמטק הירושלמי, מתחוללת החוויה הישראלית, כשהיא מתעמקת בעצמה. מכירה עצמה לדעת, מעיזה לגעת בנושאי הטאבו של העקרה.

גורל

כיוון שהמלחמה והמוות הטמון בה היו לגורם הקובע ביותר בחיינו, הם הפכו לחלק בלתי נפרד מהגורל, שאיננו צו אלוהים או תוכנית שטנית שאנו חייבים להגשימה, אלא אותו כח שקול במקבילית הכוחות ההיסטוריים, שחינו הפרטיים עומדים על פרשת דרכיהם. אנו, ולא אלוהים, משתתפים בעיצובו של הכח השקול הזה, שהוא – כמו הגורל – אינו עולה בקנה אחד עם רצוננו וכוננותינו. האמונה, כי הורינו ומתינו ועברנו וכל העידנים של העם היהודי משתתפים במקבילית הכוחות של גורלנו היהודי, באה כדורנו במקום האמונה בגורל הדין של אלוהים.

"הורני נפרו לי גורל פסים לפי מידות / גדלתי, זורועי החשופה מתוכו תבלוט. / גורלי לא גדל עמי. גופי מלא תולדות / כמו ספר בראשית, עד הגדות" (שירים, ע. 148).

"עכשיו אהבתי מבארת אותי ברשמי ותוסמת. / האביב מתרגם את העולם לכל השפות. / לחמנו מתנבא בשולחן. כל מילותינו יפות. / אך הגורל עובד בתוכנו שעות נוספות" (שם, ע. 149).

"חילי צעיר שוכב באביב מזונק משמו, / גופו מציין ופורח. מתוכו רמו / קפן ולא מבין משיח לפי תומו. / אלוהים מבשל את הגרי בכאב אמו" (שם, ע. 153).

שלום

בגלל כל אלה כאובים ביטויי האהבה והשלום בשירת עמיחי.

"תקוותי הן אלמנות / הסיכויים לא יתחתנו לעולם / ואהבותינו לבושות מדי יתומים" (שירים, ע. 114).

ועל אף כל אלה הופכת האהבה בשיריו של עמיחי לא רק לנושא ראשי בספריו, היא גם הצד השני של מטבע החיים במציאות המלחמה. האהבה והחיים שלאחר הקרב ולפניו חשובים מכל הגאומים בזכותו או על משמעותו. הם תמציתו של השלום ומותנים על ידיו, גם בלבושי אלמנות ויתמות אשר קבלו בשירתו של עמיחי משמעויות הרשות מאו שירת ביאליק.

"גברים ענודים אהבתם הראשונה / ולא אותות מקרב ומלחמה / עמים פתוחים והתקוה תגזים, / עוברת לה גבולות ולא תדע / בילד על מפה, באצבע ורודה / על כל הכתמים העליונים" (שירים, ע. 59).

אך התקוה בשירתו של עמיחי – כמו בנפשו של הדיוד שהוא משוררו – אינה מאמינה לעצמה. היא תקוות אנשים יחידים במערב, במאה העשרים, שההפסקות בין המלחמות בחייהם לא היו ימי דור, אלא שנות התבגרות, הפסקות בין שירות מילואים אחד למשנהו.

אפילו הרי שירי ילדים מתגנבים אל התקווה המפוכחת, מאוכזבת מראש מהסיכוי לשלום ואינה יכולה לוותר עליו, כי יודעת שהוא קיים, ממשי כרפת שמתחת לסלע, מפתיע כמזה, אפשרי גם אם לכאורה אפסה תקוותה כי בני אדם שכתו את שפתה:

"...אך מתחת סלע צעקה קפתי, / איש לא מבין שרב שפת רקבות" (שירים, ע. 85).

וכשיבוא שלום, הוא עשוי להיות פרוזאי וחסר עניין כמו שלומם של פייר וגשמה אחר המלחמה אצל טולסטוי – כמו קיץ טוב וריק הגיטן כמתנה אחר הסערה, עם תום התקווה בהגשמתה.

"איש לא היכה לנו / בעולם המסומן / בשירינו מכל גבעה / ומתחת כל עץ רענן / עכשיו יש לנו שולחן, משרה, סכה / כל הגבעות רשימות על המפה / ושיכונים לגדול / ולפקד הקטן / על כל גבעה רמה / תחת גל עץ רענן" (שירים, ע. 93).

"ובעוד עם נבחר / הופך להיות עם ככל העמים / ובונה את בתיו וסולל את בבושיו / ... התקוה קמורה עלינו כאהבה / והנשימה בפינו היא / כפי שניתנה לנו / וכפי שנשיב אותה" (שירי ירושלים, ע. 36).

ירושלים

אין זו שירת יאוש מסיכו, גם אם היא שירת סיכון מתמיד המצוי בכל. זוהי שירת כאב היסודים שהלידה כרוכה בהם כאילו אין להפריד ביניהם, ואין לוותר עליה רווקא בגלל התקווה.

"שיר האוהבים בירושלים: אנתנו / כלולים ברוב נבואות העם / וכמעט בכל הבשורות הטובות" (שירי ירושלים, ע. 84).

כיוון שלחיות בירושלים הוא להיות לא לאור הזכרונות אלא גם באורן של התקוות: "ירושלים היא עיר נמל על שפת הנצח / הר הבית אוניה גדולה, ספינת שעשועים / מפוראת. מאשנבי כותלה המערבי מסתבלים קדושים עליונים... היא תמיד מניעה. תמיד מפליגה..." (שם, ע. 78).

ירושלים, יותר מכל נושא אחר בשירתו של עמיחי ובחינו, מגלמת בתוכה את מיצבור הניגודים הגדול

ראיון עם יהודה עמיחי

ישראלים מקצועות - התעמלות ומקצועות אחרים - כשפה האנגלית, והם זונחים את העברית והספרות העברית. זה פשוט לא ייאמן. הנזק לחינוך בישראל הולך וגדל, בעיקר כיוון שיש פחות ופחות מורים טובים המוכנים ללמד, וזה מובן אם רואים משכורות של מורים, בוגרי אוניברסיטות, המקבלים 2700 ש"ח לתורש בבית ספר כמו "על יד האוניברסיטה" - מי ירצה ללמד? הנזק בהונחה וכצמצום לימודי הספרות, הלשון והתנ"ך הוא בל יסוער - גם עצם הפיצול שלהם מויק, הרי זה בסיס התרבות של ילדינו ואין להם ספרות קלטית אחרת. אינני מדבר רק על ההגדרות, המשחררות לפתע תלמידים מלימודי המקצועות הללו, אלא על עצם הצמצום ואפשרות הביטול שלהם. במקום זה משקיעים הכל במדעים ובמחשב - כאילו סוף מעשה במחשב תהילה.

חוסר קונצפציה כללית בלימודים הומניסטיים

כשם שההיסטוריה מתהילה מן התווה בי רק מבאן, ועל יסוד המחקרים והממצאים שבהווה, רואים את העבר, כך גם הספרות והתרבות. נקודת המוצא ללימוד היא הספרות והסופרים בהווה התרבותי שבו אנו חיים, היצירות שאנו עדים להם וחווים אותם מיצירות דורנו, הם התחלתה של תולדות הספרות העברית שמקורותיהם מצויים מתגלים בתנ"ך.

זו השקפה מעניינת על לימודי מכלול בהיסטוריה של התרבות, אך אנו חיים בעידן שבו מלמדים פרקי היסטוריה כשהם מנותקים מכל הקשר ולא לאור קונצפציה כללית כלשהי, כאילו היו הסרי משמעות בחינוך, כמו לימוד מנותק מכל הקשר של המהפכה הצרפתית, למשל. כשולמדים פרק או פרשה בהיסטוריה כחלק מקונצפציה כללית אפשר לקבלה או לדחותה אך יש לבלמד משמעות, כשולמדים אותם במנותק מכל הקשר ותוצאה - מה משמעותם?

כשאנחנו למדנו ספרות עברית כמכלול, זה כלל את מגדלי מוכר ספרים ואת טשרניחובסקי שהיום נעדרים במקומות רבים

ביותר של הרפתקת היינו ומותנו בזמן הזה. אין דומים החיים בירושלים לחיים בשום מקום אחר בעולם, על כל פנים לא מבהינתו של מי שחי, כעמיחי, את כל רבדי הזמן בו-זמנית, והרי זה עיקרו של המהפך בחיי כל אחד ובחיי העם היהודי בזמן הזה ובמקום הזה: עבר החי בהווה משמש אחר האמצעים לסלילת הדרך הפולשת לעתיד.

"מי, פעם, ראה את ירושלים ערומה? / אפילו ארכיאולוגים לא ראו / כי מעולם לא התפשטה עד הפוף / תמויד לבשה בתים חדשים / על הבלויים והנקרעים והנשברים" (שירי ירושלים, ע. 96).

הנושם אורה של ירושלים, בדרכו של עמיחי, נושם מיצבור של תקוות שהתגשמו ויתגשמו, לפני שאכזבו ונתאכזבו, ולפני שנתחדשו ונתעצמו כתקוות המקווים לשלום אפילו בעיר הבלתי אפשרית הזאת שכל תקוות השלום מתנגשות בה זו בזו ואינן מתמוגגות לעולם לאחדות.

כוחו של עמיחי הוא בחשיפת המרקם של השאלות, שכל תשובה מעוררת בארץ הזאת, מערכת ריגמית של ניוגודי תקוות שאין לישיבם ואין לבטלם, כיוון שהן תקוות הנובעות מאמונה ומאסמכתות היסטוריות, מבתים שנבנו ונהרסו בעבר ואין סיבה שלא ייבנו ולא ייהרסו בעתיד.

עברית

מהפכת השפה העברית כמו נסתיומה בשירתו של עמיחי, והיא מאפשרת הודותם של בני התרבות הישראלית והניכיה עם משורר היום, שהחי העבר נשמעים בקולו. אין זו עברית של ציטטות, אין לו אסוציאציות לשוניות של בחורי ישיבה שהכירו עברית מפסוקים אסורים בדפי גמרא, כמו רבנים משירי משוררי הרורות שקדמו לו. הפסוקים המשתלבים בעברית של עמיחי "יצאו לחופש", כפי שהוא אומר, השתחררו מהקשר המקורי שלהם, כמו המלים שכאוצר המלים העבריות המצוי ברשות הרבים - התנוונים והמשוררים, המדינאים וכתבי הפרסומות.

"על הברזות הרוחפות מעל ראשם, / פסוקים אשר קיבלו יום חופש, דורו / מתוך תניך כבד בה ושהור / וכבר שירים שבים, כמו עשן / מעליהם למקום היציאה, ששם נותרו העשב הרמוב / הרבה נייר זרוק ואימובוס / וגם ילדה בוכה שלא מצאת // ..." (שירים, ע. 126).

תנ"ך כיהדות

עמיחי הוא משורר של דור, שהקלטיקה שלו היתה התנ"ך - יסוד יהדותו ותרבותו הלאומית, נמל היציאה במסעותיו אל תרבות העולם, אל הקלטיקה של העמים האחרים. לשונו אינה "תנ"כית" כלשונם של משוררי ההשכלה, האסוציאציות שלו מהרהדות מכל הספרות, אך השורשים התנ"כיים מתגלים מדי פעם, כמו בשפת היומיום המשתנה של הישראלים, כמו בשפת פזמוני הפופ הישראלי המתייחס גם לנביא יחזקאל, או לגולית של ילדי הגן, או לפסוקים משיר השירים. אולי משום כך התפתחו מקצביו של עמיחי מהחרו האיורפי הסדור כבסונטות, אל השירה התופשית מהריוה ככשירה התנ"כית.

החופש ממגבלות הפרשנות הדתית, מתכתיכי הדתיות והנאמנות להלכה בפרשנות התנ"ך, מאפשר לשירתו לא להשיל נעליה לפני הסנה הנוער, לראות נכוחה כיצד אוכל באישו גם אם הוא ממשיך לבעור, לזכור

(המשך ב'נייד תבא')

ראיון עם יהודה עמיחי

מלימודי הספרות, כיוון שמנדלי נחשב ביקורתית מדי ולטשרניחובסקי היתה אשה גייה ותוא העז להביע דעות נוכחות היונות, וכתב לאיליים. אולם לטשרניחובסקי יש שירים טובים רבים כל כך ואת מנדלי למרנו כיוון שהוא חלק מהתפתחותה של הספרות העברית החדשה. היה זה חלק מקונצפציה כללית של התפתחות הספרות העברית. וכשלמדו את מנדלי שהוקיע את העיירה לא הששו מהנימה הביקורתית של החיים ב"שטעטל" - זה היה לפני השואה ולפני שהחלה הרומנטיזציה של העיירה.

על העקדה והשלום

יש בשיירך אהבה גדולה לאב, זרמוים - במו בשייר הגר - למוטיב העקדה... העקדה היא סיפור על משא ומתן, משחק שהכל יודע בו מראש, אם כי איש לא מגלה את הידוע לו. כשלוגו של אברהם ואי עמידתו בניסיון הוא בעצם הנכונות שלו להקריב את בנו, אך אינני רואה את זה כסמל לחיינו, כפי שנוהגים לראותו כמה מסופרינו.

אינני רואה עצמנו כקרובות גורל. נכון שההליך שבו אנחנו נתונים איננו תלוי רק בנו, היה לנו חלק ביצירתנו, אך אנו חיים בתוך סביבה אנושית עויינת, וטעות להשלוח את עצמנו כי עם השלום תשתנה המציאות הזאת בבת אחת. אני מאמין בשלום, ויתכן שבעוד שנים רבות הוא ישזור גם כמורח התיכון, אך בעתירה נראה לעין אנחנו יכולים לקוות רק להסדרים שיאפשרו המשך. לא למורח תיכון חדש.

סיפורים וקטעי סיפורים תנ"כיים כחלק מהחוייה המשותפת של הנער הישראלי - הדור הראשון של יהודים מאז גולה בכל, שאימץ לעצמו את ספרי התנ"ך הקדומים כיסוד היהודי של תרבותו הלאומית, אשר אחרים קראו לה אחר כך "יהדות".

"כל הנכים בתנ"ך וכל האגדות / קרו בינינו כשהיינו יחדיו / במדרון השקט של אלהים / יכולנו מעט לנוח / רוח הרחם נשבה לנו בכל / תמיד היה לנו זמן" (שירים, ע. 114).

"ופסה, ואבי יקום בהגרה / זוהי תחיית כותים פרטית שלו. / חבב, רשע ותב, אבי ידע / ובכולם פגש על פני שבילו / ושהר... ואבי מושב לאגרה. / הרחק מכאן מעפילים למצדה / הנערים, הנערות מדור אחר" (שם, ע. 108).

אלוהים

עמידותה של התיבה "אלוהים", בשירה ובספרות החילונית היא אחד הדברים החורתיים ביותר, והמוכחים יותר מכל את נוכחות ה"ישים" הרוחניים בחיי המאמינים הלא-דתיים. נוכחות "יש" רותני כאלוהים היא ממשית וזיה כנוכחות ה"ישים" המוחשיים שאנו מאמינים בקיומם העצמאי. "אלוהים", שהוא אחד הגיבורים המרכזיים בספרות ובתרבות היהודית והכלל אנושית עד סוף המאה ה-18, ממשיך למלא תפקיד בהתייחסות שלנו אל העולם האידאי והמוסרי, גם כשהוא נושא הכחשה או התרסה ומחאה, גם כשהוא מסמל בעולמו של המשורר הפשטה של שלילת הרחמים והחסד, כבשירת עמיחי.

"אל מלא רחמים, אלמלא האל מלא רחמים, היו הרחמים בעולם ולא רק בו. / אני שקטפתי רחמים בהר / והסתבלתי על כל העמקים / אני, שהבאתי, גוויות מן הגבעות, / יודע לספר שהעולם ריק מאלוהים" (שירים, ע. 69).

במאה העשרים, זו המפכה בדמו של עמיחי, רבו לא רק המכחישים את קיומו של אלוהים בעולם, אלא גם המאוכזבים מהתקווה שאלוהים היה לה סמל בכל הדורות, שקיוו והאמינו בישועה. בעת שמאמינים ממשיתים להתפלל לישות שהם בוראים לעצמם ומגמליכים על עולמם, מבכים המאמינים באינתו של אלוהים את התקווה שדעכה בהם, והותירה אותם ואת יסודיהם לברם בזירה. ב"פיוט לימים הנוראים" שר עמיחי את "היא תהלתך":

"בשתיקתי הגדולה ובצעקתי הקטנה אני חורש / בלאום. הייתי במים והייתי באש / הייתי בירושלים וברומא, אולי אהיה במכה. / אך הפעם אלוהים מתהבא וארם צועק איכה. / והיא תהלתך... (שירים, ע. 71).

כביאליק, כן עמיחי, אינו מאמין עוד באלוהי הצדק והרחמים בצילן של ערי ההריגה והשואה אין לייחס לכל יכול אלא את הנורא מכל - את רשע הכאב וההרס:

"יוד אלוהים בעולם / ביד אמו במעו התרנגול השחוט / בערב שבת. / מה רואה אלוהים מעבר לחלון / בעת ידיו נתונות בעולמ? / מה רואה אמו?" (שירים, ע. 65).

תמצית חוויית הכאב על עולם חסר רחמים, על היעדר החסד מן החיים, על נוכחות הרצח בחיי ילדים בני כל הגילים - מתגלה אצל עמיחי באלוהי אמונתו האתאיסטית. בעוד ביאליק קילל את אלוהי הצדק המשתנה מבוא ("מיוגר נא כסאו לעד") בזעם של מאמין פגוע באמונתו המתפוררת לנוכח פשעו של פוגרום העולם נגד ילד קטן, אשר גם השטן לא יכול היה לבראו, מביט עמיחי בעיני הזמן שבו הולכים הרחמים ואוזלים ככל שהילדים הולכים ומתבגרים - לקראת גיוסם, לקראת עקדתם על מזבח כל המעשים וההשגים והנצחונות:

"אלוהים מרחם על ילדי הגן, / פחות מזה על ילדי בית הספר. / ועל הגדולים לא ירחם עוד. / ישארום לבדם, / ולפעמים יצטרכו לזחול על ארבע / בחול הלוחט / כדי להגיע לתהנת האיסוף / והם שותתי דם." (שירים, ע. 108).

מרדכי קפלן-מבוא קצר להגותו

יעקב כהן

אין עוד הוגה במאה העשרים אשר התמודד, כמרדכי קפלן, עם עיקרי בעיות המיגוון של החיים היהודיים בימינו. מרדכי קפלן לא הסתפק בהגות מופשטת בבעיות היהדות. הוא היה איש ביצוע והאמין כי על המחשבה להוליד פתרונות מעשיים לבעיות סוציאליות, אינטלקטואליות, מוסריות ורוחניות של העם היהודי.

"יהדות כתרבות"

קפלן ראה את היהדות כתרבות, כשם ספרו -

Judaism as a Civilization.

שנים רבות אחר כך הוסיף את התואר "דתית", אך באותה עת כבר פיתח גישה מהפכנית לדת בכללה ולדת היהודית בפרט. הוא העביר את התיאולוגיה מהמישור המטפיסי למישור הנטורליסטי; הוא טען כי גם אם האדם אינו יכול להיות מירת כל הדברים הוא המורד של כל הדברים.

קפלן הבין כי אף שלא תיתכן חברה אנושית החיה ללא חוקים חברתיים מחייבים, ישנם תחומים בחיים, - כגון פולחן, טקס וכל מה שכלול ב"מצוות מעשיות" - אשר אותם יש להניח לבחירתו החופשית של כל יהודי. בהוסיפו את המונח "דת", להגדרתו את היהדות כתרבות, ביקש קפלן לשמור על הזיקה בין ההווה לבין העבר. בעיני קפלן היהדות הצטיינה תמיד בדגש שהיא שמה על הדת. על כן, האמין, שעל מנת שהיהדות תתקדם לעידן החופש, הרמוקרטיה והתלות ההרדית של כל בני האדם זה בזה, יהיה על התרבות היהודית להתבגר. תשובת קפלן לאתגר הדש זה לא היתה זניחת הדת אלא התייחסות אליה כתופעה משתנה ומתפתחת, אשר ניתן להתאימה לעולם החדש של המדע.

השפעה על ההגות החילונית

בולטת במיוחד השפעתו של קפלן על ההגות הנקראת חילונית. הוא לא ראה חילוניות כאנטייתוה של דתיות. הוא ראה את החילוניות כמערכת של רעיונות וערכים חדשים אשר ניתן להבליילם בדת, בכל מקרה שניתן לבססם כמובחים.

בו בזמן יש לראות את הדת כהתירה שואלת והוקרת וכמערכת תשובות תיאורטיות ומעשיות, היכולה לשמש לעתים קרובות כמתסום בפני החיפזון שבחידושים.

קפלן מהווה סוגיה קשה הן לדתיים מסורתיים והן לחילוניים קטוחים. למעשה יש הטעיה בעצם התווית קי-גבול מפרידים המקובלים בדרך כלל כהבחנה בין שני סגנונות אלה של מחשבה ואורח חיים. האם יש, למשל, משמעות כלשהי להפרדה זו בכל מה שנוגע להבנת התנ"ך - הדתי והחילוני שבטקסטים היהודיים?

הטעות שבהגדרת קפלן כאתאיסט

בספר שממנו מובאים הקטעים שבהמשך, הוגה קפלן במשמעות הישועה, ההתחדשות החברתית, הטבע, ההיסטוריה ופנים אחרים של התבאי האנושי הבאים לידי ביטוי בתגים של עם ישראל. במהלך הגותו ויצירתו הוא מציע תיאולוגיה חדשה אשר גרמה לרבים ממבקריו לראותו, בטעות, כאתאיסט. טענה

זו ראויה למחקר מעמיק ולא כאן המקום לעשותו. קפלן חשב את ה"רקונסטרוציוניזם" (השם בו כינה את הפילוסופיה שלו) - לתופעה שהיא בעיקרה "יהדות ציונית". אך גם כאן בסוגיה זו אין לזהותו עם שוללי הגולה או עם אלה הרואים את הגולה החופשית חיה תחת איום ההתבוללות.

קפלן חתר בעיקר ליצירת בסיס תיאורטי להישרדות יהודית יצירתית ועל מנת להבטיח כי ייחוד יהודי ימומש תוך פתיחות יחסים עם עמי העולם ותרבויותיהם.

מיגוון תחומי הגותו ופעילותו

בחינה כוללת של הפילוסופיה של קפלן תדרוש בחינה של רעותיו על התנ"ך, המדרש, התלמוד, ומקורות קלאסיים אחרים של היהדות. היא תדרוש כמו כן את הכרת נימוקי החייתו מושגים ריקים ממשמעות במסורת היהודית - כמושג העם הנבחר או העולם הבא; נצטרך להכיר את השקפותיו על החינוך ועל תפקיד האמנות ביהדות, התיאורית המוסרית שלו, השקפותיו על הקהילה האורגנית, קריאתו לקשרים הדוקים יותר עם שכנינו הערבים, ומאמציו לפתח את מה שהוא קרא - חקר מרעי של החיית האדם לשלמות והשתלמות.

העובדה שקפלן כמעט אינו ידוע בישראל היא חסר תרבותי המעכב התפתחות הענותנו הריאליסטית והליברלית ליהדות ולעולם המתפתח בהם אנו חיים.

* "רקונסטרוציוניזם" הוא גם שם של תנועה דתית יהודית הפועלת בארצות הברית, הכוללת 90 בתי כנסת ובית ספר אקרמאי לרבנים בפילדלפיה, ואשר מייסדיה מבקשים להגשים באמצעותה, כמה מעקרונותיו של קפלן.

* על הפילוסופיה של מרדכי קפלן ניתן לקרוא את המבחר של הקטעים מתוך המבוא ל- The Meaning of God in Modern Jewish Religion, שיצא לאור לראשונה, ב-1937 (ותרגומו העברי יצא לאור תחת השם "ערכי היהדות והתחדשותם").

חשיבותה של משנת מרדכי קפלן לחברה היהודית בישראל

עינת רמון

למשנת מרדכי קפלן התוודעתי ערב פניית לבית המדרש לרבנים קונסרבטיבים, במהלך קריאה על הוגי יהדות אמריקה. מיום שעמדתי על עומקה והיקפה של משנה זו, תהיתי כיצד, במהלך לימודי היהדות הממוסכים שלי בארץ, ההל בתיכון וכלה בלימודי מחשבת ישראל באוניברסיטה העברית, לא נכללה הגותו בתכנית הלימודים שלי ואף לא שמעתי את שמו. מן הראשית מצאתי את דבריו של קפלן, את הוישר האינטלקטואלי שלו ואת האופן בו הציע לשקם את היהדות, תקפים, בעיקר בנוגע למציאות הרוחנית בארץ. נגעו לליבני עימותו האמיתי עם החשיבה האורתודוקסית מהר גיסא ועם החילוניות האנטי רחית, מאידך גיסא. התעקשותו

על פתרון דיאלקטי, היינו, על שיקום הדת היהודית, תוך הכרה מלאה במשבר האימון במימסד הרתי שחל בדורות האחרונים, נראתה לי קולעת ביותר. לאור זאת, התחלתי ללמד פרקים מהגות קפלן בהורמנויות שונות, דבר שלהפתעתי, נתקבל בברכה בארץ יותר מאשר בארה"ב.

קרבת קפלן לתרבות החילונית בישראל

לפני מספר שנים, הזדמן לי ללמד מספר יהודים אמריקאים צעירים בתיכון ליל שבועות, פרק על חג השבועות, מתוך ספרו של קפלן, "ערכי היהדות והתחדשותם". בראשית הפרק, מצביע קפלן על הקושי של יהודים מודרניים להתייחס למתן תורה כמאורע הסטורי ומנסה להעניק למתן "מתן תורה"

משמעות רלוונטית לימינו. מתוך הדיון הסוער שהתקיים בקולי קילות באחת השעות הקטנות של ליל שבועות, למדתי על הקושי של אינטלקטואלים יהודים-אמריקאים בימינו, להודות עם עמדותיו ההרטיפות של קפלן. יתכן והדגשת הפער בין עולמם של חז"ל ובין עולמנו הרעיוני, דבר שקפלן עומד עליו ללא הרף, קשה ליהודים החיים בגלות. בשל היותם מיעוט הנלחם על קיומו בתוך רוב לא-יהודי, שאינו אהר את היהדות כלל ועיקר. ביקורת על חז"ל בעולם תרבותי-חילוני, המעוצב על ידי האתוס הנוצרי האנטי-חז"ל, נתפסת בעיני רבים מיהודי הגולה כהפגנת האנטישמיות. לא כן בתרבות יהודית חילונית בארץ. תרבות זו, שורשיה מעוגנים במרד יצירתי נגד האפולוגטיקה היהודית לדרויותיה. המרד שלה מקבל את עולמם הרוחני של חז"ל כחלק מובן מאליו מן התרבות שנגדה הוא יוצא ואותה הוא בונה. קפלן עמד על המרחק בין עולמם של חכמי התלמוד וימי הביניים, מתוך צורך לבנות גשר על פני הפער הגדול הזה. אולם, כרבריו, "כדי לגשר גשר איתן ורחב ידים בין העבר ובין ההווה, מן הצורך שלא להקטין במשהו את שעור הרוחק האמיתי שביניהם". (ערכי היהדות והתחדשותם, עמ' 18). באופן אירוני, יוצא שהתיאולוג היהודי האמריקני המובהק, זה שעיקר חינוכו נרכש בארה"ב, שכתב אל ועל יהודי צפון אמריקה, עשוי למצוא את תלמידיו האמיתיים רחוקא ביבשת אחרת ובתקופה אחרת.

מה הם החיבטים בהם עשויה הגות קפלן לזכות לאוזן קשבת בקרב היהודים הישראלים של שלהי המאה העשרים?

א. תיאולוגיה נקיה ממאגיה וכישוף

הגותו הרחית של מרדכי קפלן מאופיינת על ידי תפיסתה את האלוהות כתהליך, ככה יצירתית המתגלה בטבע, הנוסך תקווה בכני האדם ומניעם לפעולה מוסרית. קפלן מרחיק את קוראיו ומתרחק עצמו מן ההנחות התיאולוגיות המקובלות, בעיקר בקרב היהדות האורתודוקסית, שהאלוהות היא ישות פרסונאלית המתערכת בחוקי הטבע בדרך של ניסים ומעניקה שכר ועונש על פי קריטריונים מסוימים וכו'. נושא תפיסת האלוהות של קפלן מורכב, וקצרה הידיעה מלדון בו במסגרת זו. ביקורת הגותו של קפלן בימינו עומדות על כך שהתלהבותו מיכולות החשיבה המדעית המודרנית והלהט הראציונאלי שלו לתיאולוגיה שאין בה סתירות, יש בהן משהו מיושן ואולי אף תמים. החשיבה המדעית העכשווית מותירה רחוקא שערים לאי וראות ולכלתי צפוי. תיאולוגיה בת זמננו עשויה להיות פתוחה יותר למסתורין ולמגבלות השכל האנושי ויש בה קורטוב של ספקנות, גם ביחס להנחות היסוד הראציונאליות של המדע המודרני. חשוב לציין שקפלן עצמו, אף שהוא מגלה התלהבות מהחשיבה המדעית הפוויטיבית של זמנו, מודע למגבלות הראציונאליזם.

דת ישראל המסורתית זרה למחשבותינו

מרדכי קפלן

דת ישראל המסורתית נמנית על עולם-מחשבה שונה בהחלט מעולם-מחשבתו של האדם בימינו. קדמונינו, שלא התלבטו בשאלות פילוסופיות, השיגו את האלהים בעבר כישות נפרדת ואישיות בעלת רצון וכה, כנמצא העליון וכבעל רצון אישי שאינו שונה מרצון האדם אלא מפאת היותו כל-יכול וכליל השלמות. סבורים היו כי האלהים פועל בבדיאה באמצעות יצורים בלתי-נראים: מלאכים, שדים, שטנים, וכיוצא באלה רוחות ערטילאיות. השמים נצטיירו בה כחלק חלל ממשי, מעון לאלהים ולמלאכים המשמשים לפניו. מידות שהאדם מודד בהן את הזמן ומחלקו לשנים, לחודשים, ליימים ולמועדים, נחשבו כמסמנות שינויים שרישומם נודע בכל הבדיאה כולה.

התנהגות האדם היתה כה חשובה בעיניהם עד כי דימו אותה משפיעה על תהליכי היסודות הפיסיים שבעולם. התורה נראית להם כדבר אלהים, פשוטו כמשמעו.

המציית לפיקודה וזכה לחיי עולם; העובר עליהם צפוי לפורעניות ולאכזרן. תכלית החיים, להיות "נהנין מזיו השכינה", לא תושג לדעתם אלא לעתיד לבוא. העדר מופתים מוחשיים למציאות האלהים בעולם הזה, ייחסוהו לאי-השלמות שהיא מעצם טבעו של העולם הזה, וחשבוהו לראיה שעתיד העולם הזה ליהפך לעולם הבא בקץ הימים.

אין לה לדת אלא להשתנות

אין תועלת בויכוח עם המהזיקים בהנחות אלו. כל מהלכה של מחשבת ימינו עשויה לרהות דעה זו כמוטעית. מאחר שאנו נוטים להתנגד לחלוקת האמת למחלקות נבדלות ולדרוש שכל רעיונותינו יהיו מותאמים זה לזה ומשלימים זה את זה, על כורחנו אנו תובעים מן הדת שתהיה מאוחדת, איחוד אורגני, עם יתר מקצועות חינוך, ושתהיה מעורה בהם בהיותה הפנימית. מכיוון שנשנתנו שאר מקצועות החיים האנושיים, אין לה לרת אלה להשתנות איתם. ומכיוון שנשנתנו כל המקצועות בחיי האדם, אי אפשר להעביר רת כמות שהיא מתקופה אחת אל הבאה אחריה בלי הקפא אותה עד כדי חניטה. עלינו לקיים את המשכה של המסורת הישראלית במיתורה המתאימה לחוש ההיסטורי של ימינו ומביאה בחשבונה את התנגדות דורנו לאנברנונים. המיתורה של רוב הקרמונים היא שינוי ערכים, ואילו הדרושה לנו היא חידוש ערכים.

שינוי ערכים, עניינו: לתוכן המסורתי של דת או מדרשה סוציאלית מייחסים כוונות אשר לא עלו כלל על דעתם של יוצרי התוכן ההוא ולא הוכללו ברביהם אפילו במשמע. מסורת הדת הישראלית, כמה פעמים עברו עליה שינויי ערכים ממין זה. מורים וחכמים, בני תקופה מאוחדת, לא היססו ללמוד

אמונותיהם הם ושאיופתיים שלהם מתוך כתיבי מורים וחכמים, בני תקופה קודמת. רגש ההתמדה הלאומית והאמונה במוצאה האלהי של מסורת הדת שמו את שינוי הערכים לדבר המתקבל על הדעת. כמעט אף לאחד הכתובים אין פירוש חז"ל נקי מסטייה חמורה מעל פשוטו של מקרא. אף פסוק אחד מכתבי הקודש לא הביע לפני התנאים והאמוראים את כונתו המקורית בלבד. על ידי שינוי ערכים זה נשמרה התמדתה של דת ישראל גם בימי קדם. מן ההיגיונותיות – האמונה ביהוה רק כאלהי עמו – שהיתה שלטת בימי בית ראשון, התפתחה דת ישראל בדרך זה עד למושג אלוהות מונותיאי וכל-עולמי. בדרך זה נהפכה דת ישראל גם מדת תיאוקרטית, כפי שהיתה בימי בית שני, לדת המיוסדת על האמונה בעולם הבא.

"היש המסתורי" לפי ספר בראשית ולפי הנביא השט

לא נעמור על משמעותם המלאה של הדברים האלה עד שנבדוק במפורט את מקורותיה הקדומים של מסורת ישראל. אבל מן הצורך להביא דוגמאות אחדות לשם בירור הענין. בשמות (כ, כ"ד) כתוב לאמור: "מזבח אדמה תעשה לי, וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך את צאנך ואת בקרך, בכל המקום אשר אוכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך". ברור כי פסוק זה מתייחס לתקופה קודמת לנבואה, בזמן שעוד מותר היה לבנות מקדשים בכל מקום. ואולם אין ספק שבימי בית שני פורש פסוק זה בדרך השולל את ההיתר הכלול בו. זהו שינוי ערכים. או מול לרזומה סיפור עתיק. מעשה התאבקותו של יעקב, כפי שהוא מסופר בספר בראשית, רות פרימיטיביות עוד פועם בו. "היש המסתורי" הנאבק עם יעקב הוא האלוהים. ואילו לתפיסת הושע, "היש המסתורי" אינו האלוהים, כי אם מלאך. שינוי ערכים זה צורך היה בו למושג יהוה המונותיאי והנשגב שבהכרת הושע.

כשאנו מגיעים למדרשי חז"ל על כתבי הקודש, הרי ידוע לכולנו כי "עין תחת עין" דרשו במובן תשלומים בממוץ. שינוי ערכים זה הכרה היה להם, מצד אחד, מפני התמורה שהלה בדרגת המוסר, ומצד שני, משום רדיפת החכמים לשמור על חזקתו של החוק המסורתי. כל ההלכות שסודו בגזירה שווה, ההגיון נותן שאין הן קשורות לפשוטם של המקראות, ולפיכך יש בהן משום שינוי ערכים. מדרשי אגדה אף הם רוב מנינם. כך, לרזומה, פתיחת התורה בכ"ת למעשה בראשית נותן ענין למוסר השכל. אמורא ארץ-ישראלי דרשו: "מה בית זה סתום מכל צדדיו ופתחו מלפניו כך אין לך רשות לדרוש מה למעלה ומה למטה ומה לפניו ומה לאחור.

אנחנו היורשים לכל נסינות העבר

חידוש ערכים ענייני: מתוך התוכן המסורתי מוציאים את היסודות המקבילים לדרישות קיימות שבטבע האדם וקושרים אותם קשר חי עם מהלך המחשבות של ימינו. אנו מחפשים בערכים המסורתיים את כל הכוונות שהן במשמע, מבהינתם של צרכי הרוח, בורדים לנו אותן הכוונות שהן מועילות לספק צרכינו המוסריים והרוחניים, ומניחים את יתרון עניין לארכיאולוגיה. מאוד מאוד נחוץ שנסגל לנו לחפש בערכים המסורתיים התכונות המועילות לסיפוק צרכי הרוח והמוסר שלנו, את הכשרון לחרור עד לידי הכוונות שהן באמת רבות-חשיבות. אין צורך שתהיינה הללו דוקא אותן שהקרמונים עצמם היו יכולים להביען במפורש – זה מושמע בפתגם הידוע "נבא ולא ידע מא נבא" – נחוץ רק שתהיה קרבת רוח בינך לבין מה שהקרמונים הביעו בפועל. אל נכון יתרון אחד לנו מאבותינו שחיו בעבר החוק, בעת התרומות צורתן של גופי תורה ומצוות שבידנו: אנהנו היורשים לכל הנסיונות שנתנסו בהם כל הדורות מימיהם ועד עתה. בעזרת אלה הנסיונות, בדין שנהיה יכולים להוציא לאור את המגמות החבריות בתורה ובמצוות של המסורה. גם בחוק אי מוסר שנתיישן עקב שינויים בחברה ובהשקפותיה אפשר למצוא ערך קיים, אם רק נכיר שעובדת התיישנותו אינה אומרת כי הצרכים שהולידוהו בטל. אם נהדור אל תוך הגורמים החברתיים והפסיכולוגיים, של הרעיונות שנתיישנו יתבררו לנו הכוונות החבריות ברעיונות ההם.

שלבים בהתפתחות הדת

תוכנה של דת ישראל הטעון חידוש הערכים, יש לחלקו לשלושה רובדים. רובד ראשון כולל את מרבית החומר הנמצא בתנ"ך, משקף את תקופת ההתוותה, או את ררגתה הראשונה של דת ישראל. כדי להכיר, צריך לחקור את התנ"ך הקירה מדעית. רובד שני משקף את התפתחותם הדתית של בני ישראל בימי הבית השני עד הימים הראשונים לספירה הנוצרית. אף הוא מקצתו נמצא בתנ"ך, אבל בדרך כלל מקומו בספרות הישראלית, שבזמן מאוחר כינוה בשם "ספרים חיצוניים". רובד שלישי כולל את התלמודים ואת הכתבים התיאולוגיים שנערכו במשך אלפיים שנה עד תקופתנו אנו. שני הרובדים האחרונים לא היו חידוש ערכי דת ישראל, אף על פי כן, וזכים הם בזכות עצמם להיות הבעה לרוח ישראל; לא מפני שדימו הקדמונים שמקור החומר הזה הוא מסיני, אלא משום שיצירת דתו ישראל הם, כי יד להם בכל חי האומה, וכי עתידה רוח זו להמשיך את קיומה בעם. ואולם בימינו ישנה רק דרך אחת להפעלת שני הרובדים הגדולים של מסורת דת ישראל, והיא, שנחדש את ערכי תכנם ולא שנשנה אותם. כדי שדרך זו להחידוש הערכים תביא לידי תוצאות פוריות, עלינו להתחשב באמת ובתמים ביחס האדם

"האיש המודרני חייב לחוש את חשיבות האלוהות לאדם. תפיסה אנתנטית של אלוהות יש לה קשר לעובדות של תכונות האדם ולעולם של ימינו אנו. אלוהות בתור הכוח בסבע ובמין האנושי, המוליכה לישועתם של בני אדם ואומות, נותנת טעם ומשמעות לקיומה. ביצד יתפוס האדם המודרני מחדש את התפיסה המסורתית של אלוהות? לא בדרך הסוד ולא בדרך השכל, אלא בדרך ההווה הרגשית וכל להשתכנע בקיומו בתור הכוח המבטיח את התגשמותו והתקיימותו של האדם." (דת האומיות המוסרית, עמ' 50-51).

בלהט האנטי-מאגי של קפלן יש מסר שיהודים החיים בארץ, תחת שלטון יהודי ריבוני, הנתון כל הזמן ללחצים של כחות יהודיות אנטי-מודרניות, עשויים להבין, הנחרצות שלו בענין זה היא חלק מתפיסתו את עצמו כתלמיד של הרמב"ם, אשר שאף לטהר את היהדות מן העבודות הוות למיניהן, משום שהן מכונות את שם ה' בעולם. קפלן רואה שליחות עצומה בגיבוש הבנה חדשה של האלוהות. הבנת האלוהות ככח יצירתי בעולם המתגלה במאבקם של בני אדם לצדק, לחירות ולאהבה תאפשר, לדעתו, לאנשים שהתרחקו מן היהדות מן הטעם "שאינם מאמינים באלוהים", להתייחס ברצינות למושג האלוהות המהווה אבן יסוד של התרבות היהודית לדורותיה.

ב. הזחת הלאומית - סוד ההויה הדתית והמוסרית

הגותו של קפלן נתפרסמה גם כהגות דתית יהודית, המתנגדת לתפיסת הבחירה מכל העמים. מובן, שבאשר מדובר בהבנה של האלוהות לא כישות על טבעית בעלת תכונות אנושיות, הרי שמושג הבחירה מקבל מאליו משמעות חדשה. מפרשיו השונים של קפלן ביקרו אותו על כך שבטלו את רעיון הבחירה הוא עוקר מן היהדות את אחד הגורמים החשובים של האמונה היהודית לדורותיה. רוב המפרשים לא עמרו על כך שבספרו "דת האומיות המוסרית", קפלן מפתח פרשנות חדשה לתפיסת הבחירה של עם ישראל. הבחירה משמעותה שליחות ולא עליונות או התנשאות. קפלן רואה סכנה עצומה בתפיסת הפרטיקולריזם השוביניסטי של עמים שונים בעירן בו הנשק הגרעיני מצוי בידי האדם וקורא לעמים כולם, בכללם גם לעם ישראל, לעקור מתוכם נורוזה תרבותית מסוכנת זו.

קפלן סבר שפיתוח רעיון הלאומיות בידי העם היהודי בתנ"ך, והפצתו בקרב העולם אשר קיבל על עצמו את התנ"ך, מתייב את העם היהודי לתת לדעיון הלאומיות משמעות חדשה ומוסרית. משום כך היה קפלן הוגה רעות ציוני וראה בציונות אפשרות להפוך את עם ישראל לאור לגויים. על הציונות מוטלת משימתו ההסטרית של עם ישראל להפוך את הלאומיות למימד רוחני ולעקר ממנה את הכח השטני (דת האומיות, עמ' 127). קפלן, במובן זה, היה תלמיד מובהק של אחד העם ושל א.ד. גורדון. אין הוגה נוסף בקרב יהדות ארצות

הברית אשר הושפע בה עמוקות מן ההגות הציונית הסוציאליסטית והליבראלית. "אלוהי העברים" הוא גורס "מתגלה בתודעתם העצמית הציבורית. המושג של צרקה ומשפט המתואר ב"דרך ה'" (בר י"ח: י"ט), מכונן לאומה בעיני פנים ובעיני חוץ שלה". (דת האומות המוסרית, עמ' 38). השליחות המוסרית היא שליחות לאומית ולא רק אישית, ובכך דאה קפלן הברל מהותי בין החשיבה המוסרית היהודית וזו ההלניסטית.

ג. מחזורי החיים ואורחות חיים כציר ההווה היהודית-התרבותית

עם כל החשיבות הרבה שהועיד קפלן לציונות, כתנועה האמורה להוציא לפועל את שליחות עם ישראל בעולם, הוא הרגיש כי מלאכתה בלתי גמורה כל עוד התחוללה בה המהפכה התרבותית ההופכת את האומות לכלי רוחני-תרבותי דתי ומוסרי. אחד המסרים המהפכניים שלו, כהוגה דעות דתי, היה בספרו הראשון (1935), בו הגדיר את היהדות לא כדת אלא כציוויליזציה. בכל זאת הוא עמד על כך שאין לנתק את הדת מן התרבות היהודית וקבע שהיהדות "פועלת באורח-חיים, בו העצמות, הדת והתרבות הן כה שזורות זו בזו עד שאי אפשר לעסוק בהן בנפרד" (דת האומות המוסרית, עמ' 14). הציונות, כתב ב-1970, לא מימשה את חזונה היות וטרם התמודדה עם שאלת הפירוד התרבותי בקרב העם היהודי (דת האומות, עמ' 123). כפועל יוצא של מאבקו לשיקום היהדות, שהתפררה עקב תהליכי התחבוללות, ההסתגרות והפירוד הפנימי בעת החדשה, תובע קפלן מן הציונות לטפח את אורחות החיים היהודיים שהם חלק מן המערכת הסמלית עליה מושתתת התודעה של קהילת הלאום.

"שבתותיה ומועדיה של אומה הם בבואה לנעלה שבעניניה ושאופותיה. שבתות ישראל ומועדיו עשירים הם ברעיונות המגלים את תקוותיה ומשאת נפשה של האומה הישראלית. ימי "מקראי קודש" עוד רב בה משיבתם כאמצעי להיראה רוחנית, והשפעתם על חיי עמנו מרובה משל כמה יסודות הרוחניים אחרים" (דת האומות המוסרית, עמ' 127).

קפלן מודע באופן חד משמעי לניכור שבין העם ובין אורחות חיו המוסרתיים, כפי שקיבלם מירי הדורות הקודמים. בניגוד להוגי דעות יהודים מודרניים אחרים הוא מכבד את הניכור הזה באופן מוחלט. יחד עם זאת, הוא רואה בניכור שבין אורחות החיים ובין העם, מצב חולה שיש לרפאו. הוא מתבונן באורחות החיים שעדיין יש לעם ישראל עניין בהם ויוצא מתוכם אל עבר תהליך שיקום היהדות בדרך של קירוב היהדות אל העם וקירוב העם ליהדות. ספרו התיאולוגי החשוב ביותר, "ערכי היהדות והתחדשותם", אשר פורסם ב-1938 וא"כ אף תורגם לעברית, מניח את לוח השנה העברית כציר התכנים המרכזי המעצב את

בן-רורנו אל החיים. התהום המפרידה בין ההשקפה הדתית של המסורת הישראלית ובין ההשגה החדשה איננה ללא גישור. אולם כדי לגשר גשר איתן ורחב ידים בין העבר ובין ההווה, מן הצורך שלא להקטין במשור את שיעור הדוחק האמתי שביניהם. בחוגים ידועים שלטת הנטייה לטשטש את גבולותיה המסומנים של האידיאולוגיה המסורתית על ידי עטיפתה בערפל של מלים.

מסתבר כי בסתר פועלת כאז הנטייה להתעלם מן העובדה שעל דת ישראל עוברת תמורה חמורה עד לרשישה. מתוך כך נארגה תיאולוגיה בת-שעשנו אשר קרמונים לא היו מאשרים אמיתותה, ואנשים בני תרבות החיים אתנו כיום, לא ירגישו שהיא מספקת את צרכיהם. עקב עקרותה, אין היא יכולה להוליד מחשבה מעודרת ומאלפת בלבו של המורה להשרות רוח של שירי תפילה ותהילה על המשורר, או לעודר התלהבות לקראת אורה חיים ישראלי אצל בני עמנו כולם.

משמעות האלוהים לאדם המודרני

לגבי האדם בן-רורנו, אין הדת יכולה להיות עניין של קביעת יחסים בינו ובין מה שלמעלה מן הטבע. איזוהי דת אשר תועיל לו לאדם המודרני לחיות ולמצות מן החיים את מלוא אפשרויותיהם? רק זו שתאלפנו להבחין כאלהי, או כקדוש, את כל מה שמאדיר את החיים האנושיים, ויהי זה בטבע האדם עצמו או בעולם שמסביבו. אין הבריות רואים עוד את האלוהים כמקור לכוח קסמים, שאפשר להם לינוק ממנו כל-אימת שהם מרגישים בקוצר ידם כלפי הסביבה. יאה היה זה לאדם הקדמון, הלה ביקש מגע עם אלו או עם אלו, בעיקר משום שחש צורך למלא את החסר לו לכוח גופו המוגבל על ידי כוחות הרוח, אשר, לפי אמונתו, האלים שולטים בהם, הוא ביקש עזרת האלים לשם תגובת שררו, ברכת הינתו מקור כוח, אויבו. ואולם ברבות הימים התחילו הבריות מבקשים שיה עם האלהים לאו דווקא בגלל היותו מקור כוח, אלא בגלל היותו מקור הטוב המוסרי, והתחילו קוראים לעזרתו לא למען השתלט על כוחות הרוח, כי אם למען כבוש את היצרים האנושיים אשר ביחוד או בקיבוץ. אצל בני-ישראל נהיה הדבר הזה בקרמות תולדותיהם. עם התפתחות דרכי טכניקה מרעית להפקת תועלת מכוחות הטבע, ועם שינוי השקפת עולמנו בדרך המבטל את ההבחנה בין מה שבטבע למה שלמעלה מן הטבע, הרי אין האלהים יכול להיות נעבר אלא בתורת סכום כל הרברים שבעולם העושים את החיים רבי פשר וכדאיות - בלשון אחר: קדושים.

משמעות האמונה באלוהים שאינו נפרד מהטבע

האמונה באלוהים, פירושה התחשבות בכוחות ואפשרויות היצירה שבחיים, מכוונת היותם מאוחרים לאחזות אורגנית, והיותם מנחילים לחיים כוונה ופשר נוכח אתותם זו. אימתי יש להם לחיים שהר ופשר בעינינו? כשהם מפיקים מאתנו את מיטב הטוב שבאפשרויות הגנוזות בנו, וכשהם מחסנים אותנו בפני המקרים הרעים המתרגשים ובאים עלינו. פשר זה מתגלה לנו מדי הרגישנו באחרות ההווה, ביצירתיותה, ובחשיבותה. בעצם התהליך של מילוי יעדנו האנושי, בעצם שאיפתנו לבצע את גאולת נפשנו, אנו מודחים באלוהים, ואלוהים פועל בתוכנו. מכאן אנו למדים, כי בהאמינו באלוהים, אנו מאמינים כי המציאות - ההווה הפנימית והרוצונית, עולם החברה ועולם הטבע - עשויה היא לספק בידי האדם לבצע את גאולת נפשו. אם הבריות נחלים כשלוון, הרי אין זה מפני שאין אלוהים, כי אם מפני שאין הם נוהגים במציאות לפי סדריה האמיתיים שבפועל ושכוחות.

אמונה באלוהים ואמונה כערך החיים והאידיאליים

האמונה באלוהים, כפי שהיא מתוארת כאן, יש ביכולתה לפעול בימנו בדרך שפעלה האמונה באלוהים בכל חזמנים: ביכולתה לפעול כאישור לעובדה כי יש ערך לחיים. כמו שמעולם כלולה היתה במושג האלוהים איזו הנחה בנוגע לטיב המציאות, כך אף אמונת האלוהים שבימנו יש במשמעה הנחה שסדרי המציאות מחיבים את השאיפות שהן בעלות ערך עליון בעיני האדם, ומבטיחים את הנשמתו. אמונתנו באמיתותה של הנחה זו - כי, כאמור, אין אמיתותה ניתנת להוכחה - היא אמונתנו באלוהים. אין החיים הדתיים וקוקים להסתכלות מיספסיית מעבר להנחה יסודית זו - שהמציאות מבטיחה בין את התגלותם ובין את הגשמתם של האידיאליים האנושיים.

לאדם המודרני - האמונה באידיאליים אנושיים ובאפשרות ובצורך בהגשמתם, היא האמונה בקרושת החיים ובאלוהים, ללא הנחה מטפסיית כלשהי.

כיוון שנתברר רעיון זה במחשבתנו, צעד תוכף הוא להבחין אותם היסודות בסביבתנו, במורשתנו הסוציאליית ובנו בעצמנו שיש בהם משום אלוהות. ומטעם כפול יש לברר את מושג האלוהות על ידי מונחים ממשיים של מוסר והגיון: ראשית, כדי שנדע מה שנשיב לכופרים בצד האלוהי שבמציאות; ושנית כדי שנקדם את הנטייה המגוימה בחשיבותה של הוויה מסורתית כשהיא לעצמה, גם כשהיא גוררת אחריה חוסר הגיון או שחיתות מוסרית. אף על פי שאי-האמצעיות והמרצת הפעולה שבחוויה מסורתית או הרגשת שכינה, צורך הן לדתיות חיונית - ערכן של אלו מוגזם עד לאין שיעור בעיני בעלי הלך נפש רומנטי או מסורתי. לא ישרה עלינו מצב נפש המביא לידי אמונה באלוהים אלא מתוך החיינו מדעת את הכפירה בערכם הפנימי של החיים; אבל לא די לנו במצב-נפש סכיל לגבי האמונה.

(קטעים מתוך מכתב לספר "ערכי היהדות והתחדשותם")

מקום נכבד בעולם המודרני. לדת יש משמעות דווקא אל מול האבסורד של החברה המודרנית ולנוכח סכנת כליון האנושות על ידי המלחמה. התפילה מהווה "ביטוי לכיסופים לטוב שעדיין לא נתגשם" (ערכי היהדות, עמ' 44).

תפקיד האמונה הדתית, להוביל את האדם "להתעלות מעל עצמו, ללמוד כיצד לנצל את כוחות הטבע לישועתו ולא להשמרתו" (דת האומיות המוסרית, עמ' 17). זה תפקיד האמונה באלוהים. לאורך כל כתביו הוא מדגיש, מצד אחד, את הזדהותו עם הניכור החילוני מן הדת היהודית ומצד שני את ההכרח שלנו ככני אדם להתעקש על

הדת, על האמונה הדתית ועל אורחות חיים המשקפים אמונות אלה ולמצוא בהם בית, תוך כדי עידכוןם כמובן. "זיהוי הדת עם אמונה, במשמעות של אמון או נאמנות, יש לו אחיזה מבחינה פסיכולוגית. שייכות ממין זה, גואלת אותנו מן התחושה ההרסנית של ניכור" (דת האומיות המוסרית, עמ' 72). "השתתפות בעבודה דתית בציבור מאורחת את האדם בעולמו" (ערכי היהדות, עמ' 231). תוך שהוא פותח באופן מהפכני את פרשנות התורה ומושג האלוהות לתובנות מחודשות, מרגיש קפלן את חשיבות הקהילה והיחד הדתי כדרך להיאבק בברידות ובניכור המודרניים. חשיבה דיאלקטית זו שמתעקשת מצד אחד על היושר האינטלקטואלי חסר הפשרות, ועד, מצד שני, לניכור, שספקנות חילונית, שאין לה סוף עשויה ליצור, היא, לטעמי, תרומתו היותר חשובה של קפלן ליהודי מדינת ישראל. דומני שרק חשיבה מעין זו הרואה דרך לשילוב בין חשיבה חילונית והשתייכות דתית עשויה להלץ אותנו מן הניכור הפנימי שאנו חווים פה כארץ בשאלת הקשר בין דת ולאום. חשיבה דיאלקטית זו מובילה להכרה ששיקום אמיץ של ההגות ושל אורחות החיים הדתיים היא חלק בלתי נפרד מן השילוב בין יהדות ודמוקרטיה במדינת ישראל.

ביבליוגרפיה

קפלן, מ. מדרכי, ערכי היהדות והתחדשותם (1938), (תרגום מאנגלית אברהם רגלסון בהשתתפות המחבר), ירושלים, הוצאת ראובן מס.
קפלן, מרדכי, דת האומיות המוסרית (1975), (תרגום מאנגלית נפתלי גולן בהשתתפות המחבר), ירושלים, הוצאת ספרים-פריס כ"מ, 1975.

שעמרה נגד עינוי ברזנו בשאלת ההלכה. את קפלן ענין עם ישראל בכלל, לא רק אותה קבוצה שנותרה נאמנה למסורת ההלכתית. העובדה שרוב העם התרחק מאורח חיים הלכתי קבעה את עמדתו שכל דיון בשאלת אורחות החיים היהודיים הוא דיון פוסט מהפכני. המערכת ההלכתית כפי שהוכרה ועוצבה בימי הביניים התמוטטה. מעתה והלאה, כל נסיון להשיב חלקים ממנה הוא בכחינת שיקום של היהדות. שיקום זה הוא, כמידה מסוימת, נסיגה מן המרד החילוני בהלכה ובמידה אחרת המשך של אותה מהפכה עצמה. זהו, למעשה המצב בו שרוי רוב רובם של היהודים החיים כיום בישראל..

התודעה היהודית בימינו. קפלן אף מעצב, לדעתי באופן מרתק, את תפיסת האלוהות שלו על יסוד לוח השנה העברי. לפי פרשנותו מתגלה בכל חג פן אחר של אותו כח עליון ויוצר. דומני, שהתבוננות סוציולוגית על הקשר בין יהודים חילוניים ויהדותם בארץ מצביעה בריוק על כיוון החשיבה הזה. העם, ברובו אינו מקיים את אורחות חייה של ההלכה היהודית כלשונה, אך מתחבר אליה באותם צמתים של טקסי מחזור השנה ומחזור החיים. זאת נקודת המוצא לשיקום התודעה הרחבת היהודית ואורחות חייה.

ד. כלים חדשים בפרשנות המסורת

על אף שקפלן כתב את רוב ספריו בעורו מרצה בסמינר התיאולוגי היהודי בניו יורק, בית המדרש לרבנים קונסרבטיבים באמריקה, אין המילה "הלכה" מופיעה לעיתים קרובות בספריו. רבר זה ראוי לציון, היות ושאלת היסוד של היום הקונסרבטיבי, בו פעל קפלן רוב ימיו, היא שאלת מקום ומשמעות ההלכה בימינו. עם זאת, היות וקפלן עסק בשאלת אורחות החיים של היהודים, אין ספק ששאלת פרשנות ההלכה העסיקה אותו לא מעט. בעניין זה יש לעמוד על שני היבטים של תפיסת ההלכה, האחד - מתורת הפרשנות, השני - השפעת התודעה המשברית על הבנת ההלכה.

קפלן הדגיש את הצורך בשינוי הכלים האינטלקטואלים לפירוש ההלכה, על מנת להתאימה לדורנו. הוא סבר שבפרשנות ההלכה, על כלי הפרשנות האינטלקטואלים ההסטוריים, הפילוסופיים, האנתרופולוגיים, הבלשניים והספרותיים, לרשת את מקום השקלא וטריא ההלכתיים. בכך

ראה עצמו, בצדק או שלא בצדק, תלמידו של זכריה פרנקל, מייסד הורם הקונסרבטיבי הפוזיטיבי-היסטורי במאה התשע עשרה. לאור גישה מהפכנית זו לפרשנות ההלכה, היה קפלן חלוצן במאבק למען השוואת מעמד האשה למעמד הגבר ביהדות. דברים אלו באו לידי בטוי בכך שבתו, יהודית קפלן (לימים, אייזנשטיין) זכתה לסקס בת המצווה הראשון באמריקה, המכללה הרקונסטרוקציוניסטית אשר הקים בערוב ימיו הסמיכה נשים לרבנות מרגע הווסתה. מעל לכל, חשוב להדגיש את תודעת המשבר

ה. ביקורת על הדיכטומיה בין דת וחילונות, חשיבות בית הכנסת לאדם המודרני

דומני שאחד המסרים המשמעותיים של הגות קפלן לציבור היהודי בארץ הוא השבירה העקבית של הקיטוב המחשבתי הרואה ניגוד בין דתיות וחילונות. קפלן כיבד, כהוגה דעות דתי, את הניכור מן המסורת שחו רוב היהודים במאות האחרונות. אולם, כאיש מרעי החברה, סבר שלדת צריך להיות

מניפסט הומניסטי*

עיניכם, כלפי השורות הבאות. כאשר חושבים אנו על האחר, משותחים עמו או עליו, או מגיבים לתנועותיו, נזכור שהוא רומה לנו הרבה יותר, ומכל הכחינות מאשר הוא שונה מאיתנו.

המורחים מעט שומן על מחצית פרוסת הלחם והשומרים את המחצית השניה עבור ארוחתנו הבאה; אנו ששותקים מול ילדינו, אך ליבנו כואב עת הם מביטים בנו בעיניהם החולות; אנו שמכישות בזה

מרדכי רימור

הפניה הזו היא ראשית אלינו – הנחשבים בעיני עצמנו ובעיני אחרים כ"שמנת" של החברה,

כ"מצליחים" של הסביבה; אנחנו שקמים בבוקר ממיטה מסודרת, בהדרים מסוידים, ליד הכירה עליה אנו מתממים את משקה הבוקר, ועליה תחומם הארוזה הבאה שלנו; אנחנו שיוצאים בבוקר לחנות, למשרד, למפעל, למוסד או לשרה, לבושים בבגדים המתאימים לרצוננו ולמוג האוויר, ומשתמשים במכשירים וכלים שיצרנו ושיצרו עבורנו; אנהנו שמחייכים בבוקר, לפני או אחרי ששפשפנו את שינינו, לבני- או בנות-ווגנו, לילדינו, או לשכנינו במעלית, במרפסת השכנה או בכניסה למשרד; אנחנו שיושבים ליד הטלפון באנחת רווחה, או בתלונה מסוגנת על הלחץ שיצרנו לעצמנו; אנחנו שיצרנו לעצמנו ושיצרו האחרים עבורנו עולם מוגן של אמצעים מוחשיים, ועולם מוגן של אמצעים נפשיים הבנוי מיחסים חברתיים, חוקים, נורמות וערכים; אנחנו המהווים אחוז קטן בחברה האנושית אך מחזיקים ברשימותינו, בכספינו ובכרטיסנו את הרוב המכריע של הכוח והשלטון על ההון החומרי והחברתי של האנושות.

אנחנו והאחרים

פניה זו היא אלינו – לקחת אחריות, ואפילו מעט בתחילה, כלפי עצמנו, כלפי האנשים סביבנו שחיים כמונו, וכלפי האחרים שאינם חיים כמונו, ואשר עבורם אנו מהווים מודל חיקוי להתנהגות.

יחסיות תרבותית

נכון הוא שמה שאני מרגיש או חש, את אינך מרגישה או חשה באותו הדיוק, אך גם נכון הוא שמה שאני חש או מרגיש, את חשה או מרגישה במידה מסוימת.

נכון הוא שקיימת יחסיות תרבותית: מה שצודק ולעיתים אפילו מה שנכון לנו, אינו כל כך צודק, או אינו כל כך נכון, להם. אך נשים ליבנו לכך שטענה זו נכונה במידה מסוימת בלבד; במידה מסוימת, מה שנכון או צודק לעם או לדת אחת, נכון או צודק גם לאומה או לאמונה אחרת.

נראה את חיינו ונראה את כל החברה, ואת כל האנושות, כגוש חי אחד ורוטט, כבעל-חי אחד הבנוי מיחידות חיות – אנו – הקשורות פיזית על-ידי בתים, הפצים, בגדים, מאכלים, מגעים, או תגודות-אוויר של דיבורינו, והקשורות זו לזו על-ידי קשרים סמויים של רגשות ומחשבות. נראה את האנושות כמערכת חיה בה קשרי אבריה הרוטטים מתקיימים בו-זמנית ולאורך זמן; בה מעשינו, הרגשותינו ומחשבותינו מופקים גם על-ידי השני, ומעשיה, מחשבותיה והרגשותיה מופקים גם על-ידינו.

נראה את האנושות כבעל-חי אחד בו תאיו – אנחנו – נוצרים, מולידים, מתים, מתפרקים, מחללים בארמה, ונספגים באחרים; בעל-חי אחד אשר מהו וזכרנו מורכב לא רק ממוחותינו, אלא בעיקר מהספרים, הרשימות, הסרטים, הדיבורים, ומיליוני התיעודים על אופנויותיהם השונות שאנו עושים בשקידה רבה כל כך.

פרק לניה: תענוגות החיים, 1948

שמולנו בחררה מכוחו עלינו; אנו שאושרנו תלוי בחיוד של זו שמולנו; אנו שמרכיבים ראשינו בפני הפקיד או החייל שעוברים לידנו; אנו המהווים את הרוב בחברה האנושית.

אנא, פתחו את לבבכם, ואפילו מעט בתחילה, ואת

פניה זו היא גם אלינו, החלשים, המדוכאים, החסרים; אנו שמתעוררים בבוקר לבושים באותה שימלה או באותו מעיל עימם נלך היום; אנו

היתה מטרת כל חייו? האם רומים או לכלבים בחיפושיו? האם זו מטרת חייו, לנוע ולהפש בכיוונים שונים עד מותנו? נראה שקיימת מטרה. בדרכו הוא, מנסה הכלב לעניין את חושיו ואת שכלו, ולהיטיב את חייו. בדרכו או מנסה כל אחד מאיתנו למצוא מעט אושר בצד זה ומעט טוב בצד זה. נראה את כולנו כנעים לצדדים שונים ולמטרה אחת, להיטיב את חייו, ולהתקרב לאושר. נראה את הכלבים, הארמה, החפצים, האחרים, עצמנו, כמערכת אחת שנעה בתנועות שונות, בזמנים שונים, במקומות שונים, ובכיוונים שונים למטרה אחת – לעבר הטוב. אפשרי שבכל שנראה זאת כך יותר ויותר, תתקצר הדרך לאושר.

לאהוב ולהיות נאהב

נזכור שלכל אדם בעולם יש את, אם, חבר, מורה או ילדים שקשורים אליו. לכל אשה יש אב, חברה, או בת שאוהבים אותה, וכל אדם קשור, אוהב או אהב אדם אחד לפחות פעם אחת. נזכור שאותה אשה, אשר בעיניי הנראות לנו כקרות, מתחרה עימנו בעסקים, בתנות או בכתיבה, חיבקה במוקד את ראש ילדה. נזכור שהאיש שרוחף אותנו בתור חשב על הרמיון בינו לבין ילדו, או נזכר בחיבה בפניו של חברו. נזכור שהאשה שצעקה עלינו בפנים מכורכות יודעת שגם אני נאהבים על-ידי אחר. כן, כל אדם אוהב או נאהב. כל אדם שווה קשור לאחרת, שאהב אחר, וזכר היטב איך הוא אהב. כל אדם שנאהב יודע זאת היטב. וכשאנו אוהבים, אנו מחקים את הדרך בה נאהבנו. לכן, נפתח, ואפילו במעט, באיטיות ובעדינות, תחום זה של אהבה, ואפילו אהבה שבהזיכרות, ונפנה אותה כלפי זה שנמצא עמנו בחרי, זו שבעירנו, זה שלא הביט בנו, ואלה שבמחשבתנו. נזכור שבכך אנו מוסיפים על האהבה שישנה כבר אצל כל אחד מאיתנו.

להביט מעבר להופעה

איך נוכל לאהוב אותו? איך נוכל לפתח את האהבה לאחר, לשונה, לזו ולזה שמולנו התשובה פשוטה. כשאנו מדברים עם השניה, או עומדים מולה, נביט בעיניה ישירות, ללא חשש, או פחד, שהיא תרצה משהו שלא נוכל לספק לה; ולא נדרוש הרבה ממנה, כדי שלא נעיק עליה. נדע שזה שמולנו רוצה מאיתנו לא יותר משאנו רוצים ממנו. נזכור שהעיניים שמביטות בנו אינן רק אבר מאברי הגוף היפה, המקומט, הצעיר, התינוקי, או המבוגר שמולנו, אלא גם מבטאות את הרגשות והמחשבות של זו שמולנו, רגשות או מחשבות יפות, מושכות, משעממות, מכוערות, או ברורות. ננסה, לכן, להביט את השני בידיעתנו וברגש שלנו ולא לראותו רק בחושינו. ננסה להביט בה מעבר להופעתה; ננסה לעיתים להתעלם מחושינו ולקלף את הגוף שמולנו משכבת הכגרים המכסה אותו ומשכבת הבשר והרקמות הבונה אותו, ולהכין ולרעת את רגשותיה ומחשבותיה בידיעתנו וברגשותינו. עולם חדש יתגלה לנו, עולם בו לעיתים הזקנים והמקומטים הם היפים והמושכים, והגמישים והיפים הם הזקוקים לרהמינו.

היופי? כולנו מזהים, נמשכים ופתוחים לפחות לאחת מהתופעות היפות, ואפילו הקטנה ביותר. כל אחד מאיתנו נמשך, נפתח, מתעורר, או מרגיש הנאה ישירה לשמע קול מזמר, או למראה נענוע עלה מול השמיים, או לחיוך בעיני בן-שיחנו, או לצבעים תואמים, או לצרף מילים מיוחד, או למראה זהר בשולי עננים בשקיעה קיצית, או לחיבוק של ידיד, או לזרזירי הכוכבים בלילה אפל, או לתנועת ראש החתלתול, או לנצנוץ כלי האוכל מתחת למנורה זוהרת, או לצבע הקרקע שבחצר בית ילדותנו, או לחיוך אביו; כן, הסידרה היא ארוכה, ומספרה כאפשרויות רגעינו. כל אחד מאיתנו פתוח, או נפתח לפחות פעם בחייו לתופעה אחת ממנה. האם משיכתנו זו היא רק הד להרגלי הורינו והורי הורינו? אולי.

האם היא גם הד ליופי הטמון בנו, להזכרות ביפה המתבטא מפעם לפעם בהרגשותינו? אולי. ואולי גם כהורינו היא הד ליפה הטמון בכולנו, באנושות, והשוואף לעיתים להתבטא, בעדנה ובשקט, בהרגשותינו, במשיכותינו ובמחשבותינו.

הטוב והרע

נזכור שרוב התנהגויותינו מבחינה מספרית הן התנהגויות חיוביות. נכון הוא שבכל סידרת ארועים הרומים זה לזה, הורג, המעוות והשונה הוא שבולט לנו בתפיסתנו ושנקבע בזכרוננו יותר מאשר הארועים האחרים. כך בולט לנו – ומודגש בזכרוננו האישי והקולקטיבי – מעשה רע וחריג מתוך רבים אחרים, טובים אך רומים זה לזה. אפשרי שזאת דרכנו להתמודד עם השונה והחריג, במטרה לדרוחו, כי הוא מסכן את האחדות של הרומה. הכרת הטעויות, השלילה והרע שבחברתנו יכולה אמנם, לעיתים, לכנוף אותנו מהם והלאה; אך יכולה גם להביאנו להכרת הרע ולחזויתו. לעומת זאת, הרגשת הטוב והחיובי שבחינו תכוננו אליו, ותעזור לנו לכנות ממנו את עולמנו. נזכור שתפיסתנו היא בידנו ואפשרית לשינוי בהכרתנו; נתרכו בארועים הטובים, בבלי-בולטים, כאלה מהם בנויה האחדות של עולמנו. נשתרל לא להרגיש את הדיבורים והארועים השליליים שבעולמנו, אלא לשים לבנו, לספר, לחשוב ולכתוב בעיתוננו על הארועים החיוביים שסביבנו. נזכור שבתוך הסידרה שנראית לרבים מאיתנו כארוכה ללא גבול של רוע, רעש ואי-סדר, קיימת סידרה ארוכה הרבה יותר של ארועים של תיור, לטיפה, בניה יפה, ויתור, ואחדות. ניתן לשער שבכך, הארועים הטובים יתבלטו, יתאחדו ויבנו את עולמנו כפי שאנו תופסים אותו.

כמו כלבים מרחחים

ראיתם פעם כלבים מרחחים באפים רוטטים בפיונת הגינה, ברשא, משם למדרכה, שוב לרשא, לגדר, לכביש, ושוב למדרכה, לדלת הבית, למכנס איש, וחזרה למדרכה, והלאה והלאה. נשאל: לשם מה? נתאר לעצמנו שאנו מסריטים את תנועות אחד הכלבים כל חייו. כשנקרין זאת במצלמה מהירה נראה כלב שבועיקר מרתח, מרהרר ומרחח, לכיוונים שונים, עד שמת. אפשר לשאול: האם זו

נבראים בצלמנו

נזכור, באותה מידה, שהילדים נבראים בצלמנו ובצלם סביבתנו, כן אנו עתה משקפים את רגשותיהם, התנהגויותיהם וחשיבתם, שכן אנו – כשהיינו ילדים – הם אבותינו עתה. שאלותיהם, לדוגמא, על החיים וסביבתם, נראות לנו כפשטניות, משקפות את שאלותינו על היקום. 'מי עשה את העולם?' 'למה אמא לא לקחה אותי היום?' 'מדוע השמיים כחולים?' 'איך נסעת אתמול?' 'מי צובע את הפרחים?' 'למה אני חי?' מתפרטים ומתעוררים לשאלותינו אנו. התנהגויותיהם ביחסיהם אלה לאלה ואלינו, והרגשותיהם משקפים בקווים ברורים, ישירים ועיים את התנהגויותינו והרגשותינו. השתקפותנו בהם, מקוריות יחסם לעולם, וישירות חיהם, יכולים להבהיר לנו את עצמנו; החיבה הישירה שאנו חשים אליהם, והאמון הישיר שהם נתנים בנו מסייעים לתהליך ההבדלה. אפשר אפילו לומר שבמידה מסוימת, קרובים הילדים לאותה נקודה עמומה, בלתי-ברורה, אך ידועה לנו כמעט בוודאות כקיימת, המכונה בפינו כ'התחלה' יותר מאשר אנו קרובים אליה, או יותר מאשר אלו שחיו לפנינו קרובים אליה: הילדים מכירים, חיים ומשקפים את טוהר ההתחלה יותר מאתנו. נזכור מדוע כולנו התאגרנו להברה, מדוע שמנו לעצמנו סייגים בחברה – סייגים המכונים בפינו חוקים ונורמות – ומדוע לאחד מכן אנו תופסים את ההברה כזו שכופה עלינו סייגים. החברה בנויה מאיתנו; אתה, אני, את, הם, אתן.

חוקים מחייבים

אני יודע שבלעדיך אין לי חיים: אתה יודע שעליך לאהוב אותנו. כשהיינו ילדים אהבנו אתכם: עתה, כשהתבגרנו, התערבבה האהבה בחוסר-סיפוק מכאיב. אך האהבה חשובה כל כך לקיומנו, ששימרנו אותה בחוקים הכתובים והבלתי כתובים. החוקים ששמנו לעצמנו מחייבים אותך להתנהג כלפיהן כאילו אתה אוהב אותן. החוקים מניחים שאינך אוהב אותי עתה, ומסרתיים אותך להתנהג כאוהב; לכבד זכות קדימה בכביש, לא לרצוח, לכבד הבטחות, לא להוציא אחר מידה כבעלותך ללא סיבה, לשלוח את ילדיך לבית-הספר, לא לשקר בעדות, ועוד ועוד. עד כמעט אין גבול. החוקים מכוננים אותנו להתנהגות של אהבה למרות חוסר האהבה שרובנו מרגישים כלפי האחרים. כנראה שידענו את כוחותינו הדלים באהבה, אך שימרנו אותה בחוקינו, שלא נשבת, וכך, עתה, הגוף החי והרוטט הזה, החברה האנושית, אסף את כל כוחותינו, למערכת כתובה או מפורשת של חוקים מדיניים וחברתיים, אשר מתכוונים לקיים את הגוף החי כולו. נזכור זאת: ננסה להתגבר על הכפייה שבחוקים, בכך שנעשה אותם מרצון, באהבה. כך לא נצטרך להם, ונשתחרר מהעומס שלהם עלינו.

משמעות היופי

מדוע יש לכל אחד מאיתנו בליבו פינה כהויה ומעורגת הפתוחה ליוע, לצליל או למשמעות

במזצרים. ונזכור, זה רק מעורפינו, ועוד אפילו לא ממחסורינו. האחרים צריכים את האוכל, הבגדים, התפצים, המקומות בדיוק כמו שאנו זקוקים להם; ביתן אותם.

באמצעות הנשק, אלא באמצעות הארכת חייו, ומכך – בשיפורם. כך נשמור על חייו וניתן להם משמעות.

בעת שאנו משוחחים עימו או חושבים עליו, נתאר את עצמנו מתקרבים אליו ומנשקים את לחיו; בעת שאנו עומדים מולה, נדמיין אותנו מרימים את ידינו ונלטפים את שיערה; בעת שאנו משוחחים עליו נתאר את עצמנו מחבקים אותו, ובעת שאנו משוחחים עימה נתאר את עצמנו מצמידים את לחיינו ללחייה ועוצמים את עינינו. נחשוב, נתאר ונדמיין התנהגויות אלה גם כשעולים רגשות שליליים כלפי הזולת. נכון, קשה לחבק, ואפילו במחשבה או ברימוי, את זה שעומד מולנו ורוחה אותנו; אך נעשה זאת. בפשטות, כתמונה בדמיונו, נחבק אותו ונלטף את עיניה. נזכור שאם נעשה זאת ונביט בה בעיניים, היא כמעט ותראה זאת בעינינו, ותרגיש זאת. נזכור שאנו כולנו רומים. נזכור שגם היא קוראת שורות אלה, פה או בליבה.

חיים ואיכות חיים

לאן אנו מפנים עתה את המרץ העשייתי שלנו? מה אנו רוכשים עתה במרץ כה רב, ומה מעלה בנו את הצורך לרכוש חלק גדול מתעשיותינו, ובעקבות כך מצריכותינו, בנוי מפרטים שהם עורפים לתכלית חייו ולעיתים אף מסכנים אותנו ומזיקים לקיומו. תעשיותינו הכבדות מבזכות, לדוגמא, מרץ מדעי יקר והון עצום על יצור נשק; תעשיותינו הקלות יותר ממשיכות לבזבז, לדוגמא, הון ומיליוני שנות עבודה של המוני בני-אדם על יצור פריטים עורפים וחסרי משמעות. ואנו נכנסים למרוץ של צריכת מוצרי התעשיות האלה. מירוץ זה הוא הסר-גבולות, כי אנו, הצורכים את המוצרים האלה, מספקים לעצמנו תעסוקה בייצור הפריטים האלה, וממשיכים לצרוך אותם, כדי לספק לעצמנו תעסוקה זו.

האם תוצרי מאמצינו אלה הם בעלי משמעות ותכלית לחיינו? האם לכוננים האלה עלינו להפנות את משאבינו המדעיים והחומריים? סביר שלא.

לאן, אם כן, נפנה את משאבינו? להארכת החיים. כן, להארכת החיים בזמן, ומכך, לשיפורם. המדע, לסוגיו השונים, יתרום את מירב מאמציו, ולפחות בתחילה יפנה את המאמצים המושקעים בתעשיות הכלתי-משמעותיות לחיינו למחקר ולניסויים בהארכת חייו, כפרטים וכחברה. אנו, כפרטים, נתאמץ גם אנו להאריך את חייו, ולהאריך חיי אחרים. נשמור על גופותינו, במאכלינו ובתנועותינו.

נשמור על נפשותינו, מחרדות, משנאה, נשמור על האחרים, נראג להם, נעזור להם, נחביה, בהוקרה; הרגשתנו תשופר, וכן הרגשתם, חייו יושפר, וכן חייהם.

נאריך את החיים גם בכך שנביא ילדים לעולם, נתמוך שאחרים יביאו ילדים לעולם; נראג לילדים, לשיפור חייהם, ולשיפור חייו עימם. נפנה את משאבינו, המדעיים והחומריים, להארכת חייהם, למציאה ולבנייה של מקומות בהם הם יחיו, במקומות חדשים לא נושכים, באוקיינוסים, או מחוץ לכדור הארץ. נפנה את מרצנו כמסגרת הארכת חייו לשיפור סביבתנו הפיזית, את תעשיותינו – לבנייתה, להגדלתה, זו הדרך להגן על עצמנו, ולא

פרנץ למה: קומפוזיציה של דמות האדם

תעשייה של נתינה

הפצת רעיונות חיוביים כמוה כיצירת חיים חיוביים והארכתם. תכנון ובניית רעיונות כאלה בהינוך, בפוליטיקה, באמנות, במדע ובטכנולוגיה כמוה כהולדת חיפה באחר ובדורות הבאים. כך, רסיסים יפים שלנו נובטים באחר ומתבטאים במחשבות, נטיות והתנהגויות, ומתפתחים באנושות במשך עשרות, מאות ואלפי השנים שאחרינו. כך אף חייו מתארכים.

אפשר להתחיל בקטנות: לתת מעורפינו. יש לנו עורפי אוכל? עורפי בגדים? עורפי מקום? ניתן אותם לה שצריכה אוכל, לו החסר בגדים, ולהם חסרי המקום.

נורים לאנשים ולעמים הנוקקים את עורפינו, על מנת להתחיל, ואולי אף בדמיוה ועירה כזו, את הצעד הראשון הבונה אמון בעולמנו – צעד השוויון

האם נסכים שעומדת מוננה טובה מאחורי שורות אלה? כן. האם נסכים שתוכן הכתוב בקטעים אלה הוא חיובי? כן. האם נסכים לטענה ש'הלוא' וכולנו ננהג לפי הכתוב כאן? נראה שכן. כל אחד מאיתנו הקורא את הכתוב כאן, את, הם, אתה, אנחנו, אתן, הוא, אתם, הן, היא, אני, יאמר, 'כן, זה נכון' אם כן, מה מונע מאיתנו לעשות את הכתוב בקטעים אלה? מה מונע מאיתנו בפעולה הבאה שלנו, זו שנעשה ממש עתה, מיד כשנרים את עינינו משורות אלה, לחשוב או לעשות את הכתוב כאן? נקרא את המילים הכתובות כאן בעיון ובדיוק, נקבל אותן, ונעשה את הכתוב בהן, בפשטות ומתוך רצון.

(קטעים מתוך "המניפסט החומניסטי")

יאנוש קורצ'אק והקונפליקט היהודי - ערבי

מנחם רגב

יאנוש קורצ'אק והקונפליקט היהודי - ערבי

במכתב שכתב קורצ'אק לאסתר בורקו-גד ב 27.1.28, שחיתתה בעין-חרוד, הוא כותב בין השאר: "מכתבה האחרון של גברתי הוא לי תעודה חשובה, המאשרת מה שחשבתי על ארץ ישראל והעבודה בה. הרבה הזיות תמימות ואשליות נעורים, ובכן אכזבות מרות הקשורות בארץ ישראל. כשתפוג ההתלהבות, הרקלאמאציה ואי-המנוחה הלהוטה אחרי רשמים, נשארות עובדות מפיכות וצוננות.

אסתר בורקו עברה באחד מן המוסדות של קורצ'אק בפולין, וכמו כן גרו בארץ עוד הניכים ומרדיכים של קורצ'אק. הוא העריך את גישתם האידיאליסטית-הציונית, אך לא היה בטוח שהם הולכים בדרך הנכונה, ורצה להכין אותם לאפשרות שמפעלם יעלה בתווה. למרות גישתו המרוחקת והחשדנית, חש שמה שנעשה בארץ ראוי להערכה.

"אדם" או "יהודי"

דווקא בגלל תחושה זו, הוא כותב במקום אחר במכתבו: "הרבה בדדים מעניינים והשובים יש לה לארץ ישראל לספר לעולם, אך האם לא יותר מדי אכספרימנטים כבר מיד, פתאום." אבל לקראת סוף המכתב עולה הנימה האישית. זו יש להניח, היא תשובה לידידיו בארץ שרצו לראות אותו ביניהם:

"פחות מדי נשארו לי היים, שאוכל להקדיש עשר שנים להתבוללות גופנית ורוחנית בתנאים החדשים של נשימה, יוכלו וראיה. הרי גם העין צריכה להסתגל לבהוק, אולי לאבק?" מצטרפות פה, בסופו של דבר, שלוש עמדות של קורצ'אק: התעניינות כנה במה שנעשה בארץ ישראל הציונית, אזהרה וביקורת מפני התלהבות יתר, שעלולה להביא לידי נפילה ואכזבה, ושהוא עצמו לא יוכל

להסתגל לחיים בארץ החדשה, שהתנאים הבלתי מוכרים בה מתוארים כמעט כאיום על סיכויי להתעוררות כה. אבל שיאו ועיקרו של המכתב מצוי בפסיקה המסיימת:

"בינתיים איני מרגיש צורך לראות במקום, דיי במה שאני קורא, מחשב בדעתי, רואה בדמיוני. יתר על כן: הבעיה "אדם", עברו ועתירו על הארמה - מאפילה בפני קצת על הבעיה "יהודי". כנושא עבודה בחרתי לי את הילד. לא יוננו אותי בעניין פלאים היוצאים מן הכלל של הילד בארץ ישראל.

לא, לו גם רע שם, כי גם שם אין מבינים אותו האנשים המבוגרים "הזרים".⁽¹⁾

האם יש כאן חשש שמה שהוא עשוי לראות ולחיות בפועל יסתור את המסקנות שהגיע אליהן בשלט-רחוק? ועוד: במרכז הגותו ומעשיו עומדת דאגתו לילד המקופח;

הייתכן שבא"י מצבו של הילד טוב מאלה שהוא מטפל בהם?

ובעיה נוספת מטרידה אותו: כיצד ליישב את הדאגה האוניברסלית והאנושית עם ההתמקדות ב"נושאים יהודיים"? אל העניין הזה עוד נשוב בהמשך.

"אנוחתי זה יותר מאשר, "אני"

שש שנים עברו עד שהגיע קורצ'אק לביקורו הראשון בארץ. זה היה ב-1934, והוא שהה כאן שלושה שבועות. הוא חזר לביקור שני ואחרון בשנת 1936 למשך שש השבועות. הביקורים האלה, שבהם שהה רוב הזמן בעין חרוד, עשו עליו רושם עז, שינו

וגרגיר של כנות מוכרת להיות אבק זיוף; חוק הוא בעולם; כי זה האדם. אבל הוא גילה שטעה: "טהורים הם המאמצים והשאיפות שלכם והדאגות, המוכנות ואי-הסדרים אנושיים הם.

כן הוא "מנוכרם"; אין בו דבר, אשר יש להעלימו מן העין - אמיתית גבורתכם, כי ללא רוויה היא נכספת, מטפסת אל העמל - אינה חורגת מעבר לחוג של כוחות אנוש, אינה מעפילה אל הקדושה.

אנחנו - זה יותר מאשר "אני". לא היהודי והערבי בלבד ואף לא רק האדם בכלל - כי אם גם הצרצר ושירתו המופלאה - ורעש הגלים.⁽³⁾ דימני, שמן המכתב עולה נימה של הקלה, הרגשה של שמהה על שרברי הביקורת שלו התכדו. ומן הספקנות שקראנו עליה במכתבו אל בורקו-גד, הוא ממריא עכשיו אל חזון, שתמיד היה יקר לו, של יקום הרמוני שבו האדם, בעל החיים והטבע תיים זה עם זה בשלום. לנושא המאמר שלנו חשוב לציין שקורצ'אק מדבר באורח טבעי, ואפילו שוויוני, על "היהודי והערבי".

לאומיות ואנושיות

על גישתו של קורצ'אק למפעל הציוני, לאחר שהכיר אותו מקרוב, כותב גדליה אלקושי: "אך זיקתו למפעל זה ושל החלוצים העברים בא"י לא הרגה מעבר לגבולות של אהרה ליסודות ההומאניים-פוזיטיביים. לעומת זאת לא הודה קורצ'אק מעולם באידיאולוגיה הציונית, הרוגלת בנאולת האומה מחיי גלות ובהחזרתה לעצמאות תרבותית ומדינית במולדתה ההיסטורית, ולא תפס את מלוא המשמעות של ארץ ישראל כמקלט אחרון להמוני ישראל העומדים על סף האבדון.⁽⁴⁾ נכון הוא, שגם בתחום זה הלך קורצ'אק בדרך המיוחדת ובודאי לא היה מגדיר את עצמו כציוני במובן הפוליטי והמימסדי של המלה. אבל גישתו של אלקושי, הנובעת מתפיסתו הלאומית הקיצונית, עושה עוול מסוים ל"ציונות" של קורצ'אק.

יאנוש קורצ'אק

את גישתו, ועקבותיהם ניכרים בכתביו העיוניים, במכתביו לארץ ובאתרים מסיפוריו הקצרים לילדים.⁽²⁾ בנובמבר 1934, התפרסם ב"מבפנים", רבעון הקיבוץ המאוחד, מכתב הרשמים של קורצ'אק מביקורו הראשון בארץ, ובו כתב, בין השאר: "רציתי במכתבי הראשון לברך אתכם, להודות לכם על כמה וכמה בדדים ולהתנצל לפניכם. להתנצל על חוסר האמון. אמנם כן. נסעתי על מנת להיווכח כמה אי-אמת יש באמת שלכם, אשר בידה הפקדתם את גורלכם ואת עתיד נכריכם - כי על כל גרגיר

אלקושי, שהעריך את קורצ'אק מאוד, התקשה, גם במקומות אחרים במסה שלו, לקבל את הדאיה ההומניסטית הכוללת של בעיות העם היהודי, כפי שקורצ'אק נתן לה ביטוי. אי הרגשת הבלעדיות של הסבל היהודי, למשל, נראתה לאלקושי כאנטייתזה להשקפה היהודית-הציונית שהוא דגל בה.

דבריה של מרים שרשבסקי קולעים הרבה יותר: "השניות המושרשת באופיו של קורצ'אק, מצאה את ביטוייה בתקופה ההיא גם בהשקפתו על ארץ

ישראל, על פיה, תוך כדי הגשמתה של התחיה הלאומית יתנהל בה מאבק על עתידו של האדם או על עתידה של האנושות. הורות לכשרונו הספרותי ידע לגשר בין שני התהליכים. ברצוני להעיר על שתי הבחנות בדבריה של שרשביסקי: במקום "שניות" יש לדבר על שילוב אמיתי של שתי הגישות, הלאומית והאנושית, שהוא אופייני לקורצ'אק בכל דרכו. (5) הוא תמיד ראה את הדברים כשני צידיו של אותו מטבע, תפיסה לאומית ללא יסודות של גישה אנושית כללית לא התקבלה על רעתו ועל ליבו.

כמו כן אין זה נכון לומר שהוא ידע לגשר בין שני התהליכים רק "הודות לכשרונו הספרותי". הייתי מנסה זאת בצורה שונה: כשרונו הספרותי איפשר לו להציג את השקפתו המורכבת הן ביצירתו העיונית והן בסיפוריו.

יהודים וערבים

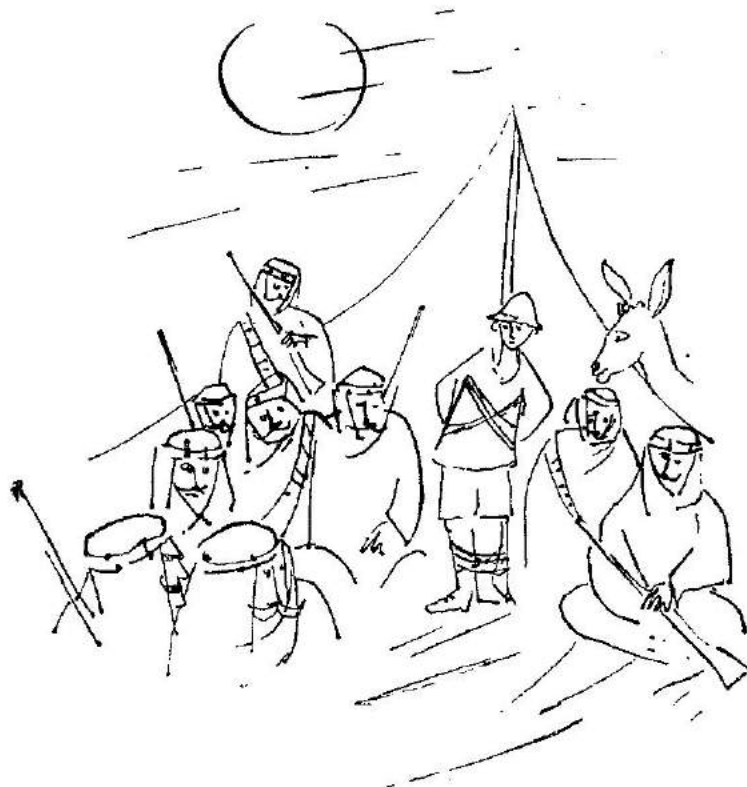
ביקורו השני של קורצ'אק, ב-1936, נערך בעת המאורעות ("המרד הגדול"). הוא הגיב על האירועים ברשימותיו ובמכתביו. על הדרך שבה התמודד עם הנושא בסיפוריו ידובר בסעיף נפרד. קורצ'אק, לאחר שחזר בו מן השקפות והחששות אימץ את השקפות היסוד של החלוציות המגשימה: זילזול בעיר והערצת הכפר, השיבותם של הקיבוץ ושל העבודה החקלאית; והערכה עמוקה, למרות הערות ביקורת, על דרך חינוך הילדים במסגרת הקיבוצית. כך קרה גם לגבי הנושא המורכב והמכאיב של יחסי יהודים-ערבים:

"עקב מעורבותו הכנה בעיניי הארץ ניטשטש כאילו הסטאטוס של קורצ'אק. הוא התקשה לראות את עצמו כאורת בלבד, הזכרת היותו אך ורק תייר לא הועילה. מלת הגוף "אנו", כאשר מדובר ביחסים עם הערבים, מצביעה על הסולידאריות עם הצד היהודי." (6) על פי השקפתו, היה קורצ'אק רוצה שהתפתחות הישוב היהודי בא"י תתבסס על יחסי אימון ואחוה בין יהודים וערבים. השפיעה על גישתו גם השקפתו על הצורך והאפשרות של יחסים סימביוטיים בין יהודים ופולנים בפולין - השקפה שלא זו מנמנה, למרות האכזבות הקשות, עד יומו האחרון. אבל עם היותו איש חזון, לא התעלם מן המציאות הקשה שפגש בה: "על התמונה השלווה של חברה איריאליסטית העיב העימות עם הערבים כימי המאורעות. קורצ'אק, אשר הודה כאמור בכל לבו עם הישוב, התקשה להשלים עם גילויי האיבה...

העיקרון של שכנות טובה בין העמים, הכרוך בהשקפת עולמו, התערער עקב התנאים בארץ כפי שהתערער לפני כן בפולין." (7)

"רעונות פה מסורות הטבח"

בנובמבר 1936, לאחר שחזר מביקורו השני בארץ, הרצה קורצ'אק באולם המכון למרעי היהדות בווארשה על הנושא "ששה שבועות בארץ ישראל". החומר, בתרגומו העברי, נקרא "דשמי א"י", ונכלל בכתביו בכרך "דת הילוד". הוא מתאר את המתח ומצב החידוש: "החיים זורמים כתיקונם, אך הם עצורים: שלוש פעמים מכונות, ולפנים כל שעה,

איור של יוסל בדגני ליכך אני מהרהר

עופרת בראשה להמם את קורבנות ההתנפלות. ראיתי את הכלי הזה - מעניין, פרימיטיבי, רב-רשם." (9)

הטון כאן אירוני-סרקסטי: הנוצרים עדיין אינם צריכים לדאוג, תורם עוד לא הגיע... באה כאן גם לידי ביטוי הסקרנות הקורצ'אקית: האלה המתוארת אינה רק כלי משחית, היא גם מעניינת ורבת-רושם. אולי דרך הכרת הכלי הזה יצליח להבין משהו מאופיו של הערבי. והרי על פי גישתו של קורצ'אק אי אפשר לתקשר עם הזולת והיריב עד שאינך מנסה לעמוד על טיבו. חזון האחוה השלום של קורצ'אק אינו מטשטש את המציאות שעימה יש להתמודד: "רעונות פה מסורות-הטבח".

בקטע אחר הוא מתאר את בני הכפר הערבי השכן, הבאים למלא את כליהם מים בישוב היהודי. העובדה הוואת של הקירמה שהביאו החלוצים לכפר הערבי, צריכה היתה לשמח אותו, אך מסתבר שהיא מרגיזה. ומיד יתברר מדוע:

"לפני שנים היתה הדרך אל המים רחוקה יותר בשלושה קילומטרים ותמותת הילדים הערבים גדולה פי שניים. אין תימה - הלא בזמן הזה היה זה עדיין "עמק המוות". - כבר לאחר פרעות תרפ"ט, ביתר דיוק: לפני שנתיים, היו ילדים יהודיים וערבים רועים יחדיו הצאן, צולים יחד בולבוסים. זה כפר שלי. רק פעם אחת הגיחו אז בלילה, אחר כך הצטרפו - כי לא לשם התנפלות - אלא לוויה מרובת מלווים. התנפלות? לא, הם שלווים, טובי עין. ועתה מחכים, מה יבוא. אחר הידירים גילה לתומו, שכבר בחד לו בית שבו יישב לאחר גירוש היהודים." (10)

"יש ערבים שלווים"

היש סיכוי ליחסי שכנות טובים עם הערבים? לכאורה, קיימים סימנים חיוביים: הישוב היהודי הביא לכפר הערבי מים ותנאים היגייניים משופרים, ונוצרו קשרי ידידות בין יהודים וערבים. והנה מסתבר, שהמתחיות והאיבה מפעפעות מתחת לשטח. השכנים הטובים חולמים בעצם על גירוש היהודים תפיסת נתיהם. וקורצ'אק מסכם באירוניה מושחת: המתנפלים הם בסך הכל "שלווים" ו"טובי עין". קורצ'אק מיטיב לתאר בקטע זה, כמו בקטעים אחרים, את הרצון ליחסים טובים עם הערבים מול מציאות קשה ומאכזבת. אך בשום מקום אינו מנסה, ואולי אינו יכול, להבין שאולי גם הערבים מרגישים מאויימים, ואולי יש להם אספירציות לאומיות משלהם. בנושא זה, כמו בנושאים ציוניים אחרים, מאמץ קורצ'אק את עמדת מארחיו ומנהיגיהם בישוב, שראו בהתנגשויות עם הערבים "מאורעות" חסרי כל בסיס אידיאולוגי, ולא "מרד" כפי שהגדירוהו הערבים עצמם. קורצ'אק, אדם ביקורתי

המכוננת חלונותיה סורגי-ברזל בפני אבנים, וליד הנהג יושב נהג-מילואים, שמא יפצע ולא יוכל עוד לשלוט במכונית. ושוטר - אנגלי, יהודי, ערבי - לפעמים שני חיילים. צריך לשמור גם במקום שיש בו ביטחה גמורה: עורת הצבא הבריטי, בכללה מאחרת, וצריך עזרה רחופה, כי פה מורה: איטיות, עצלות - פתאום התפרצות, במפתיע, בבת אחת. מה הם עדים אף אנו כך, מה הם יודעים אף אנו כך." (8) התיאור מדויק, ציורי וענייני. הקטע הבא הוא מסוג אחר, וכך מספר קורצ'אק לשומעיו ולקוראיו: "קראתי בווארשה בעניין התנפלות על המושבה הגרמנית. והכומר הילדברג הכטיחני, כי שלום ושלווה, לא בא עוד מועד. ידיד ערבי גילה לו כי קודם ישתאו את האנגלים, אחר כך את היהודים ורק באחרונה ייטפלו אל הנוצרים. רעונות פה מסורות-הטבח. תמיד היו סכינים ו"סעיפים": אלה וכדור-

העניים יוצרים לעצמם סביבה נכספת בארץ. אבל המציאות האכזרית מהיבט את המשחקים לעמוד מול התנפלויות הערבים, שאותם הם הודפים באומץ וללא אכזריות לעצמם...

איך הגיע קורצ'אק לכתיבת סיפוריו הקצרים? בין ינואר 1938 ליוני 1939 פרסם קורצ'אק בעתון "החלוץ הצעיר", בטאונה של תנועה זו בוורשה, שני מאמרים בענייני חינוך והדרכה וששה סיפורים. בהם סיפורים על א"י:

"עשר קופסאות גפרורים", שעל היסוד הציוני שבו כבר דיברנו; ושני סיפורים שכל כולם עוסקים בא"י החלוצית: האחד הוא "האנשים הם טובים" והשני הוא "כך אני מהרהר", שעליו, בהקשר לנושא של מאמרנו, ידובר להלן בפרוטרוט. הפרסום הזה הוא אחד ההיבטים החשובים של היחסים שנוצרו בינו לבין תנועות הנוער הציוניות של השמאל, באמצעות השליחים מן הארץ, ובמיוחד עם דוכבל גלעד, חבר עין-הרוד. "תוכנם של הסיפורים מעיד, ללא ספק, על מניעי כתיבתם והם משתלבים ככל נוף חייו והגיגיו באותם הימים."⁽¹⁵⁾

אפשר לראות בסיפורים האלה, כמו גם בדברים ובמכתבים שכתב בעקבות ביקוריו בארץ, המשך, הרחבה והעמקה של מה שחווה בארץ. כל זה הוא ביטוי להודותו עם המפעל החלוצי, שהמשיך לעקוב אחריו מורדשה מתוך התעניינות, הערכה רבה וראגה של ידיו.

"כך אני מהרהר" - סיפור אוטופי

"כך אני מהרהר" הוא אחד הסיפורים האוטופיים המעניינים ביותר של קורצ'אק הן מבחינת תוכנו והן מבחינת מכנהו ואמצעי האמנותיים.⁽¹⁶⁾

גיבור הסיפור, שאינו מתוודע לנו בשמו, מעלה הרהורים-דמיון שונים, שבהם הוא מושיע, לעיתים ביותר מגירסה אחת, את הישוב היהודי בא"י ואת עם ישראל: "כיום אני יודע שכך לא היה, אבל בלילה אני חושב שזוהי אמת. כיום יודע אני שהגני נער פשוט בין תלמידי בית הספר, אבל בלילה אני מרגיש בעליל שכך הוא, שכך יכול להיות." בפרק הראשון הוא מספר על מאמציו להשיפע על מלך אנגליה שיתיר ליהודים לעלות לארץ. אבל עם התפתחות הסיפור מתברר, שעיקרו הוא "הבעיה הערבית": הוא מציל את המלך מן ההתנפלות של הערבים על מכוניתו וכשהמספר נוסע לקיבוץ: "בדרך ירו הערבים אלינו, אבל לא פגעו. והיה לי טוב." לאחר מכן מתוארת פרשה ארוכה וסבוכה יותר: הוא משתתף בהגנת הקיבוץ מפני התנפלותם של ערבים וברואים, ומתגרב להרוץ את התוקפים. הוא מתקרב למחנה הערבים, ומשליך לתוכם את הרימוז היחיד שבידו המגוינים: "קול רעש נורא. עשן. אש. הרימוז התפוצץ. - הרגתי את כל המנהיגים וגם אני נהרג." אבל הגירסה הזו אינה מוצאת חן בעיניו, והוא בודה מלבו עוד כמה גרסאות שבהן הוא הגיבור היהודי הפיקה והאמיץ. לענייננו מעניינת במיוחד הגרסה הבאה:

לא דיברתי על כך, ואף על פי כן הודרתי את מנותחי הילד הערבי. - נמל בתל אביב - זה בכל זאת חודכן הנמל ביפו. פה אני קורא את החיים המורכבים, שם אהיה חייב לנחשם.⁽¹³⁾

קורצ'אק כותב בנימה מתנצלת. האם, כתייר לשעה, יש לו הזכות להשבית את שמחת ההישג שבהקמת נמל תל אביב בעת המאורעות? קורצ'אק, שחווה את אורדת המתיהות והכאב כששהה בארץ, מסוגל להבין גם את כאבו של הילד הערבי ביפו, שאביו ייעשה למובטל. קורצ'אק, כפי שכבר ציינו, לא הפך אף פעם ל"ציוני" במובן הלאומי הצר של המושג. הוא לא ידע לשנוא. ואם נערוך פרפראזה על מה שהובא בשמו למעלה, הרי שהמושג "אדם" היה כרוך אצלו במושג "לאומי". בשעה של התנגשות בין השניים, ידע בדיוק במה יבחר. והדברים לא היו תיאורטיים: כך נהג במלחמות שבהן שרת כרופא צבאי, ולא במקרה ביקש כל ימיו לשרת הן את הילד היהודי והן את הילד הפולני.

פתרון אוטופי ל"בעיה הערבית"

אי אפשר לחלק את קורצ'אק לשניים: זה שכתב למבוגרים, וזה שכתב לילדים. קורצ'אק הביע את עצמו בצורות שונות ובולאנים שונים, אבל תמיד זהו אותו יוצר והוגה הכותב אומנם לקהלים שונים, אך מתמודד עם אותן בעיות.

לקורצ'אק היתה נטייה חזקה לכתיבה אוטופית. בדרך זו יכול היה לתת רדור לדמיונו, ו"להגשים חלומות" שהמציאות וההגיון אינם מאפשרים אותם. כך מצליח "קאיוטש הקוסם" לשנות סידרי עולם, "המלך מתיא הראשון" מנסה להקים ממלכת ילדים, וגיבור "כאשר אשוב ואזיה קטן" חוזר, בעזרת קסם, מעולם הנגרות אל עולם הילדות. הלבוש הסיפורי איפשר לו "להגשים" חלומות שבפעלם המציאות לא היה להם שום סיכוי, הסיפורים האלה משחררים את קורצ'אק מן הראייה המפוכחת והביקורתית של המציאות הקשה על בעיותיה הבלתי פתורות, ומאפשרים לו להמריא לרגע אל פתרונות דמיוניים בתוך פסיפס של קטעים ריאליסטיים ופנטסטיים, שיוצרים "מציאות" שבה יכול הסופר להגשים את האמת הרעיונית והתברתית שלו.

"עשר קופסאות גפרורים"

לסיפורים האוטופיים שייך, במידה מסוימת, גם הסיפור "עשר קופסאות גפרורים". הילדים בסיפור בונים, בעזרת קופסאות גפרורים ריקות, עולמות שלמים. הסיפור מתרחש בגולה, הילדים "בונים" את ארץ ישראל: חלוצים, פרדס, קיבוצים. אבל, כמו במציאות שאותה מחקים הילדים במשחקיהם, יש מי שרוצה להפריע לבונים: "אבא של ישראליק נתן מסמרי-עץ (סנדלר היה) - ואלה היו ערבים. הערבים התנפלו, אבל הילדים החביאו את האוניה עם הבול. האוניה ניצלה והערבים לא יכלו לנצח." בהמשך המשחק בונים המשחקים "פרדס", וגם לו מתנכלים: "הערבים רצו להתנפל. אך על המשמר עמדו רודיק ואיציק והדפו אותם אחרו."⁽¹⁴⁾

האוטופיה בסיפור הזה (שרק חלקו עוסק בא"י) אינה במציאות פתורות לבעיות, אלא בכך שהילדים

ומעדר על מוסכמות כרוך כלל, מזדהה עם סבל המתיישים שאת האידאליזם שלהם הוא מעריך. בשנועות המעטים ששהה בארץ, הוא חי בתוך החממה הציונית-הקיבוצית. אפשר רק לשער מה היה קורה לו פגש, בתיווך אחר מירידי היהודים, פלח ערבי שנושל מאדמתו שנמכרה, בכסף רב, לקרן הקיימת על ידי האפנדי. ואיך היה מגיב לו סיפר לו משהו על גישתו הביקורתית בנושא זה של יצחק אפשטיין? כיצד היה מתייחס לדעות של "ברית שלום"? האם היו דעות אלו משנות במשחו את הערכתו לירידי החלוצים? האם היה מנסה להסביר להם שמעשיהם הטובים והחשובים עלולים גם לגרום סבל לוולתם? והרי קורצ'אק היה, בכל מעשיו, רגיש לסבל ולקיפוח. כמוכן, לא היה שום סיכוי שבקיבוץ שבו חי ישמע דעות חרוגות מן הקונסנזוס. זאת ועוד: קורצ'אק נלחם כל ימיו בכל גילוי של אלימות, וכאן נתקל בה על כל כיעורה כשהיא מאיימת על אידאליסטים שוחרי בניין ושלוש.

כל גילוי של ידידות בין יהודים וערבים עודד בו תקווה מתודשת: "יש ערבים שלווים. הרשק יש לו ידיד דייג, והוא רק שנתיים בארץ ישראל; לא כל שכן אלה שהערבית שגורה בפה, והם יודעים מנהגייהם, כבר עברו עליהם פה 20-15 שנה, היו מארחים אותם בכתיבה, היו מתארחים אצלם. הרי לא אייב הוא הכרסתו, הוא, המביט בנו ומחטט בנחיריו, ולא ההוא שיש לו עסק משותף ורב הכנסה עם יהודי. מהכים בסולידאריות עד שהעניין יסתיים, כי הוא עולה להם ביוקר. אימרה ערבית ציורית: היהודים והערבים מושכים חבל אחד, אלה לכאן ואלה לכאן, ומתקרבים אלה לאלה. כשהם קרובים בא אנגלי, חותך את החבל שלא ייפגשו."⁽¹¹⁾

הידידות בין הרשק וירידו הדיג ראויה לציון ולעידוד, אך החשד נשאר: האם, לאור הנסיבות אפשר לראות באויב אוהב? אבל קורצ'אק, שהוא גם מפוכח סוריאליסטי, מבין שלא הזמנים יכריעו, אלא היווצרות אינטרסים כלכליים לאור הנסיבות. הידידות בין הרשק וירידו הדיג ראויה לציון ולעידוד, אך החשד נשאר: האם, משותפים: כל אחד מהשותפים זקוק ליחסים של רגיעה, כי ההתנגשויות מזיקות לעסקים.

להבין את העמדה הערבית

ציטוט האימרה הערבית מעניין במיוחד, כי היא משקפת גם מציאות, שבה כאמת נהג השלטון הבריטי על פי העיקרון של "הפרד ומשול". אך הבלטת אשמת הבריטים בליבו הסכסוך הערבי-יהודי לא תרמה לרצון, מן הצד היהודי, ללמוד ולהבין את העמדה הערבית. עניין זה בא לידי ביטוי, בין השאר בספרות הילדים הערבית של התקופה.⁽¹²⁾ יכול להיות שרק כאשר התבונן באירועים בא"י מרחוק, השמיע ההומניסט שבו את קולו. במכתב למשה זילברטל (זרטל) מן ה-30.3.37, הוא כותב בין השאר: "אתה כותב, כי תייר קל לו להכיר (בדרך שטחית) ולכתוב. הכל לפי האדם. -

"אחר כך בריתי מלבי עוד אחרת. כי חסתי על החיים שלי וגם על הערבים קצת חסתי, - מפני

שגם להם יש הורים וילדים, אף על פי שהינם כל כך פראים. בדיתי כי הרימוני היה רטוב ומקולקל. זרקתי אותו, אבל הוא לא התפוצץ. מיד תפשו אותי הערבים וקשרו אותי בחבלים. מייד התקיימה ישיבת מועצה גדולה של מנהיגיהם ואמרו:

– אם גם הנערים היהודים הם כאלה, אז לא נוכל להם. צריך להניח להם. ציון לחול מידות. קיפלו את אוהליותם והלכו להם להרים. אבל אותי לקחו. בלבוש סיפורי-בדיוני שוב ניכר קורצ'אק בלבטים שבין הרצון להשיב לערבים כגמולם, ובין הגישה

שעלינו להיות טובים מן הערבים, ולחוס עליהם כי יש להם הורים וילדים. הרי זה קרוב לגישה שהובאה למעלה, שבה דואג קורצ'אק לגורלו של הילד הערבי מיפו, שאביו יהיה מובטל בגלל הקמת נמל ת"א. מובן מאלי, בהקשר הזה, שהם אינם מכינים את המחווה שלו ומאיימים להרגו. הם אינם מסוגלים להבין את הגישה ההומאנית, "כי הם כל כך פראים". גיבור הסיפור מצליח לברוח וחוזר לקיבוץ. הפרק הזה מסתיים במילים: "בדיתי מלבי עוד גם אחרת. צריך הרבה פעמים לשנות, אם רוצה אתה שהסיפור יהיה מעניין ואמיתי." הסבר זה של המספר, שרומים לו מצויים גם בקטעים קודמים בסיפור, הוא פנייה לקורא שנותנת לגיטימציה לאפשרויות השונות הפתוחות לפני המספר, אך יש כאן עניין נוסף: קורצ'אק המבוגר מתלבט במציאת פתרון לבעיה קשה ומתרגם את הלבטים האלה לסיפור דמיוני רב כיווני. האם המסר של הסיפור הוא, שהבעיה כה סבוכה עד שאי אפשר למצוא לה פתרון שיענה לכל השאלות?

העליונות הציונית

הפרק השלישי בסיפור חותר לקראת "פתרון" מפתיע להתרת הקונפליקט בין הערבים ליהודים: המספר מתיידד עם נער ערבי יתום ומוכה ועם אחותו, שניהם

סובלים מלעגם והתעללויותיהם של הילדים הערבים. המספר עוזר לסולן, זה שם הנער למצוא כבשה שאבדה לו מן העדר שהוא מופקד עליה. הם נעשים ידידים והמספר מביא לו אוכל ואף מלמד אותו לקרוא.

זהו ביטוי לתפיסה הציונית שקורצ'אק קיבל אותה. כמו הכפר הערבי שזכה לקבל מים ותנאי תברואה משופרים בזכות הישוב היהודי, כך מופיע כאן המספר כמי שמציל את הנער הערבי מתנאי רעב ובערות. מעשיו השובים מקבלים יתר תוקף לאור העובדה שמעסיקו של הנער הוא "הערבי העשיר"

שהוא "איש רע, מכה את הנער ואינו נותן לו אוכל די צרכו."

במילים אחרות: "הנער הציוני", בניגוד לחברה הערבית המפגרת, והמתעלמת מן החלשים שבתוכה, הוא זה שמביא את הקידמה, ברמות מזון והשכלה, לילד הערבי המסכן והמקופח. כאן שוב יכול המחבר לעסוק בנושא המרכזי של חייו: הילד שהחברה מדכאת אותו. אלא שפה העניין מקבל גוון מיוחד על ידי השילוב עם האידאולוגיה הציונית. ראינו למעלה את אכזבתו של קורצ'אק מן הערבים,

הילד הנרוק גולדשמיד (יאנוש קורצ'אק)

האוצר. סולן מספר מאוחר יותר שהנביא מוחמד בא אליו בחלום ואמר לו: "תן את התרשים (המפה למציאת האוצרות) לנער היהודי, האוצרות שייכים ליהודים". אחרי דרך של תלאות מגיעים המספר, סולן וחסינה אחותו, אל מערת האוצרות שלחופו של הירדן. שוב מודגשת העליונות הטכנולוגית של הנער היהודי, שבזכותה הם מגיעים אל היעד: "פעמיים תעינו. אבל היה בידי מצפן."

היש פתרון לקונפליקט?

במקום זה של הסיפור, ובטרם אמשיך, רצוני להעיר שתי הערות: ראשית, כמו בהרבה סיפורי ילדים, שעוסקים בבעיות חברתיות ופוליטיות קשות, שהמבוגרים אינם יכולים לפתור אותן, הילדים משני המהנות העוינים הם שמצליחים למצוא את המוצא מן הסבך. הם, בהיותם משוחררים מרעות קדומות, מגלים תושיה וחוכמה ומראים למבוגרים שיש דרך לפתרון. האם במקרה של סיפורנו (ובמיוחד בהמשכו של הסיפור), מורה השימוש ביסוד הסיפורי הזה על כך, שהמחבר אינו מאמין שלקונפליקט יש פתרון אמיתי? ואולי, על פי "תורת קורצ'אק", אם יש בכלל תקווה לעולם, היא טמונה בילדים?

שנית: העליונות הטכנולוגית של הישובים היהודיים על פני האוכלוסייה הערבית היתה עובדה, שגם הערבים נהנו ממנה. כאן, כמו בהרבה סיפורי ילדים מתקופת הישוב ואילך, הופך מצב זה לנושא המרכזי ביחסים שבין שני העמים. ומכיוון שאין התייחסות לרגשות של תיסכול, כעס ושאילות לאומיות של הערבים, נוצרת ההרגשה, וזו היתה תמיד התפיסה הציונית, שככל שיהנו הערבים מן הקידמה הציונית, ישלימו עם קיומו של הישוב העברי. כלומר, העליונות הטכנית והמדעית של המתיישב היהודי, הופכת בהקשר זה לאידאולוגיה.

"הפתרון האפריקאי"

ולהמשך הסיפור: הילדים נוטלים מן האוצרות רק פנינה ושתי מטבעות. הם מוכרים את הפנינה הענקית, ובסכום שקיבלו הם משפרים את חייהם: בונים בית וארבעה יקבים ולומדים לנהוג במכונית... המספר כותב מכתב למערכת שבו הוא אומר: "כי יכול אני לקנות את כל הארמה שבארץ ישראל." ובעתון מסבירים שהאוצרות הם נכסיהם של היהודים שטמנו אותם, "כאשר התנפלו הרומאים על ארץ ישראל". בכל אלה יש הר ברור

המשיבים רעה תחת טובה. מה יקרה במסגרת הסיפורית? האם סולן יודע להעריך את כל מה שעשה למענו חברו היהודי?

והנה מסתבר, שבסיפור הכל אפשרי, לא רק סולן מכיר תורה לחברו, הוא אף מסייע לו בפתרון הקונפליקט בין היהודים והערבים. סולן יודע את המקום בהרים שבו "טמונים אוצרות. זהב ממקדש שלמה וכיתרו של המלך דוד." הוא מסרב להיכנע לאימויו של מפקד כנופיות ואינו מגלה לו את מקום

"החום שם בלתי נסבל וצריך לרכוב במשך שבועיים על גמל. נמצות שם מחלות שאיש אינו מכיר, ומתאי יכול למות ממחלה ממחלה בלתי ידועה. הויך מזה אי אפשר להאמין לפיראי אדם אלה, הרמאים והבוגדים. אני (הסרן שמנסה להניא את מתאי מלנסוע לאפריקה) מכיר אותם כי נלחמתי בהם. אכן הלכנים הורגים בהם כדי שלא יהיו כל כך פיראיים ובוגרנים." (19)

בנימה אחרת לגמרי, קורצ'אק, מתואר ביקורו של המלך מתאי באפריקה: "מתאי סידר בארצו של ידירו המזור (המלך בום-דרום), לעיתים קרובות על גבי גמל או על גבי פיל. הוא ראה הרכה כפרי ילדים אשר שכנו ביערות עד מופלאים. אף פעם לא ראה שם בתים בניינים. רק סוכות ובקתות. בכל מקום שדר לכלוך, ובעלי היים ואנשים גרו שם יחד. כושים רבים היו חולים, והרי בקלות כזאת אפשר היה לרפא אותם. הרופא חילק להם תרופות והם היו אסירי תודה. הם ראו ביערות כושים שנטרפו על ידי היות טרף או מתו מנכישות נחשים ארסיים.

... הכושים המסכנים מתענים כל כך מפני שאחיהם הלכנים אינם רוצים לבוא לעזרתם ופוזרים מפניהם. וברעתו של מתאי עלה הרעיון שמיר אחרי שיחזור הביתה יפרסם בעתונים שכל מחוסרי העבודה יכולים לנסוע אל ארצות השחורים, לבנות להם בתים ולהתקין רכבות." (20)

בניגוד לרברי הסרן, שניסה להניא אותו מנסיעתו לאפריקה, מרחם מתאי על השחורים המסכנים ומספק להם תרופות. ברוח הפטרנאלית של העולם הלבן כלפי השחורים הוא מבקש להביא לשם מובטלים לבנים, שיבנו להם בתים ורכבות.

אחווה יהודית-ערבית באלטמילנד של הרצל

"כך אני מהרהר" הזכיר לי את האוטופיה המפורסמת של הרצל, "אלטמילנד". גם בה גפתר הקונפליקט היהודי-ערבי בצורה תמימה: רשיר הערבי, מספר כיצד נהנו הערבים מן החברה היהודית שבנתה את א"י: "...הבט נא וראה את השרה הזו עדיין זוכר אני מימי נעוריי, שכאן היו ביצות. את הקרקע הזו רכשה לה החברה במחיר הוול ביותר. והשדות הללו שייכים לכפר זה, המכתיק שם על הגבעה. זהו כפר ערבי. - המסגד הקטן מסתמן משם. אנשים מסכנים

אפריקה בעיניים אירופיות

האם אפריקה היתה ריקה מתושבים? ואם היו שם תושבים, האם הביעו את הסכמתם לקבלת המתישבים החדשים? נראה לי, שאין זה מקרה שנקודות אלו לא נזכרו בסיפור: גם בתפיסה הציונית הרווחת התייחסו לארץ כריקה מאדם (היו, כידוע, יוצאים מן הכלל כמו אחר-העם), ואפריקה נחשבה לארץ פראית וענייה, כר נרחב לקולוניאליסטים אירופיים, מגלים ומיסיונרים: ומקור בלתי נדלה לנושאים לסיפורי הרפתקאות. מעניין להשוות את תיאור אפריקה והאפריקאים

איור של יוסל בנדר לייכך אני מהרהר

לתקוות ותוכניות שריחפו במשך תקופה ארוכה בעולם היהודי עוד בטרם קמה התנועה הציונית.

החלק המרתק, ומעורר המחשבות, בסיפור "כך אני מהרהר", מצוי לקראת סופו. הסופר משלב קטע שאינו סיפורי, ונראה כלקות מפמפלט ציוני: "הקרן הקיימת קונה אדמה, קרן היסוד מביאה מכונות יקרות ובכל מקום נקדחו בארות. בונים בתים ובתי חרושת. באו היהודים מכל קצווי תבל." והנה מגלה הנער המספר, שמה שמשמה אותו, מעציב מאוד את ידידו הערבי. ומדוע? הוא מגלה ששוב ניגלה לו הנביא מוחמד בחלום בלילה:

"ציווה לקנות אדמה בשביל הערבים - באפריקה." מסתבר שהסיבה לעצב של סולן היא חוסר כספים לממש את הפרויקט הזה ולכן תגובת הנער היהודי היא מובנת מאליה: "סולן, רעי הטוב, נתן אתן לך זהב כאוות נפשיך." סולן הרי גילה ליהודי, שמופיע כנציג העם היהודי, את מקום האוצר, ועתה מן הראוי להשיב לו טובה תחת טובה, ולסייע לו (וכמובן למתישבים הציונים) לפתור את בעיית הקונפליקט אחת ולתמיד. (17)

הביצוע הוא פשוט וחלק: "הקימונו בנק אפריקאי, כל ערבי שהיו לו בארץ ישראל המישה דונמים ארמה, קיבל מטעם הבנק עשרה דונמים. בנינו ספינות, אשר הביאו חינם איך כסף את הערבים שרצו להתפלל או לראות את ארץ ישראל. טוב היה להם באפריקה."

כמה טוב להתחיות בתוך סיפור רמיוני, שבו הכל יכול להתרחש ללא

קשיים ובעייתו זו ממש "פרשת אוגנרה" במהופך: המקום שהציונים רחו אותו, מתאים מאוד לערבים, אף על פי שלא שאלו את רעתם. אפילו "הבנק האפריקאי" הוא חיקוי של "אוצר התישבות היהודים" הציוני. האם צר היה לערבים לעזוב את ארץ אבותיהם? כיצד הסתגלו לגופים ולתנאים החדשים? על כל אלה לא נאמר דבר. אבל משהו מזה משתמע מכך, שמתוך להם לבוא לבקר בארץ ולהתפלל בה. הכל ביזמת הציונים הטובים שכנו לשם כך ספינות מיוחדות, והסיעו בהן את הערבים המאוישים.

הערות

1. קורצ'אק, דת הילד, הקב"מ, 1978, עמ' 177-176.
2. ראו בעניין זה:
- מ' רגב, ילדים טובים, אלא שלא שקלו בדעתם ועל יתמו של ק' ליהרות ולאנטישמיותו. בתוך: תהיל"ה, מס' 5, 1993.
- י' פרלים, איש יהודי מפולין - חייו ופועלו של יאנוש קורצ'אק, הקב"מ, 1986, עמ' 160-116.
3. דת הילד, עמ' 70-69.
4. ג' אלקושי, יאנוש קורצ'אק בעברית - כיבוליאוגרפיה מוערת בצירוף מבוא, הקב"מ, 1972, עמ' 76.
5. מרשים שרשכסקי, שתי הטולרות - על בעית זהותו הלאומית של יאנוש קורצ'אק, ביה"ס למדעי היהדות, אוניברסיטת ת"א, 1990, עמ' 134.
6. שרשכסקי, עמ' 127.
7. שרשכסקי, עמ' 127.
8. דת הילד, עמ' 109.
9. - דת הילד, עמ' 110.
- מ' רגב, לגעת באדם - רטורו הגותו של קורצ'אק כפי שהן משתקפות בכתביו ובסגנון אחרים, אקדמיק, 1996, עמ' 177.
10. דת הילד, עמ' 108-109.
- לגעת באדם, עמ' 176.
11. דת הילד, עמ' 109.
- לגעת באדם, עמ' 176-177.
12. מ' רגב, "השתקפותם של יחסי יהודים-ערבים בספריו ילדים בארץ", בתוך: ספרו: ברבתי הספרות לילדים, הקב"מ וספרות פועלים (סדרת "אפיק"), 1985, עמ' 113-111.
13. - דת הילד, עמ' 200.
- לגעת באדם, עמ' 176.
14. קורצ'אק, סיפורים לילדים, הקב"מ, תשל"ז: "עשר קופסאות נפחורים", עמ' 30-25.
15. איש יהודי מפולין, עמ' 151.
16. - סיפורים לילדים: "כך אני מרדה" עמ' 60-44.
- עיון מפורט בסיפור ב- "כך אני מספר-דרכי של קורצ'אק בסיפור הקצר", מאת מ' רגב, ב-עיונים במורשתו של קורצ'אק, מס' 2, 1989, עמ' 114-101.
17. להשלמת תוכנו של הסיפור: לאחד תיאור "הפתרון האפריקאי", מטופר שהזוהרים הלוח כסף למדינות שונות לשם שיקום הגנה, אפילו היסלד התקשר והסיפור נכתב בטרם השואתו והרשה ליהודים לשוב לגרמניה. הם טרבו. "אלא קבתי בשביל הילדים הגרמניים הלם, האה, וכל מה שצריך ואין להם."
- הכסף יפתור איפוא את כל הבעיות.
18. קורצ'אק, המלך מתיא הראשון, ח"א, כתר, 1979, עמ' 111.
19. שם, עמ' 113.
20. שם, עמ' 122.
21. תיאורו הרצל, אלטנולנר, הוצאת נימק, תש"ז, עמ' 149.
22. אלכס בייז, הרצל - ביוגרפיה, הספרייה הציונית, תשל"ז, עמ' 318.
23. אלטנולנר, 179.
24. אלקושי, עמ' 35.
25. לפי סימנים שונים נראה שקורצ'אק הכיר את כתבי הרצל. ייתכן שהניסוח הזה מושפע ממה שכתוב בהקדמה ל"מדינת היהודים" של הרצל: "היהודים הרוצים תהיה להם מדינתם".
26. שארל טשרניחובסקי, שירים, שוקן, 1944, עמ' 35.
27. אלקושי, עמ' 35.
28. קורצ'אק, דת הילד, עמ' 86.

על הירדן ובשרון שם ערביים חונים, לנו זאת הארץ תהיה גם אתה בנונים; ויום יקומו נושאי-דגל, אל תמעלה מעל: אל כלי-זינך בגיבורים כי שמשנו יעל! (26)

להשיב לתחיה את היהודי והאדם

לאלקושי יש תמיד קושי עם האמביוולנטיות והרב-כווניות של קורצ'אק, המגלה בכל תופעה פנים שונות. בסיפור זה נדמה לו שקיימת משמעות לאומית אחת ברורה. אבל דווקא מכנה הסיפור, שאלקושי כלל אינו מתייחס אליו, מכטא את ההיסוסים והגישושים של קורצ'אק ביחס לבהירות הדרך הנכונה. גם בכתביו העיוניים, הן בסגנון והן בתוכן, אין קורצ'אק מדרבן בשם אמת מוחלטת. הוא תמיד מדרבן את המורים והמדריכים לא לשקוט על שמריהם, ולנסות מדי פעם דרכים חדשות וטובות יותר. קורצ'אק מגלם אדם ליברלי, שיש לו אומנם דרך, אך שום רבר אנושי אינו נר לו, וזה מקרין גם על גישותיו בענייני ציונות ולאום.

אלקושי ממשיך בהתייחסותו לסיפור הזה:

"ובסתור לבם אף הערבים חשים בכך. (ש) לנו הארץ הזאת תהי... ..ואכן הנער היהודי, הושב אומנם "בסוף מערב" אך לבו ב"מזרח", פותר את בעיית הערבים כהתאם לפקודת הנביא מוחמד: "הקימונו בנק אפריקאי, כל ערבי שהיו לו בארץ ישראל תמישה דונמים אדמה קיבל מטעם הבנק עשרה דונמים... טוב היה להם באפריקה." צליל לאומי-ציוני טהור זה, שבו הסתיים אחרון סיפוריו של קורצ'אק לילדי ישראל, הוא גם שסימל את התהנה האחרונה אליה הגיע מחברו של הסיפור ב"דרך התשובה" שלו אל עמו. (27)

אלקושי מתייחס אל הסיפור הזה כמעט כתוכנית פעולה בת-ביצוע... את קורצ'אק הוא רואה כבן האובד שחור אל עמו. האמת היא שקורצ'אק אף פעם לא התכחש ליהדותו ותמיד גילה, בדרכו שלו, עניין במפעל הציוני.

לאחר ביקורו השני בארץ ב-1936, פירסם קורצ'אק ב"מבפנים" (יוני 1937), את מאמרו "רשמים והרהורים". כמה מלים מתוכו יש בהן כדי לחזור ולהאיר את הדברים כפי שקורצ'אק ראה והס אותם: "אבל בארץ ישראל יש לראות, ולו מבעד לסרק, מבעד לאשנבי הקרון, את הנסיון להשיב לתחיה את הארץ, את השפה את האדם, את גורלו ואמונתו." (28)

אלה נעשו מאושרים הרבה יותר מאז. הם מתפרנסים בכבוד, ילדיהם בריאים ולומדים דבר-מה. ברתם ובמנהגייהם העתיקים לא נגע איש לרעה. רק טובה צמחה להם." (21)

התפיסה בספרו של הרצל, שהתפרסם ב-1902, דומה בהחלט לגישה ההומניסטית של קורצ'אק. נדברו על "אלטנולנר" כותב הביוגרף של הרצל, אלכס בייז: "גושא אנושי כללי הוא, שהרצל בוחר לו כאן, כשם ששאלת היהודים כולה היתה לו לשאלה אנושית-כללית, והציונות עתידה היתה, לדעתו, לשרת, ע"י פתרון שאלת היהודים, את האנושות כולה. כי הצלחת התנועה והמדיניות הציונית, והקמתה של מדינת היהודים, תביא באמת לירי תוצאה זו, להעלות את אושרם של היהודים ושל האנושות כאחד." (22)

גם לאפריקה יש מקום ב"אלטנולנר". החוקר, פרופסור שטייניק, מהפש תרופה למלריה. לאחר שהזכירה הקדחת בארץ, חייבים לעזור לשחורים: "ואפריקה תתגלה רק אז לאנושות ולפעולת התרבות (ציביליזציה), כשהמלריה תיכחד מתוכה. רק אז יפתחו אותם המרחבים הענקיים לפני העמים ההם, המייצרים מעל לצורכיהם בארצות אירופה, ורק אז יוצר המוצא הבריא לזרם הגדול של ההמון הפרוליטארי." בהמשך הוא אומר שרק היהודי מסוגל לחוש את סבלם של השחורים שנמכרו לעבדים. והוא מזהיר: "לאחר שזכיתי לגאולת ישראל עמי, הפץ אני לתת את ידי גם לגאולת הכושים." (23)

גם כאן התפיסה היא קולוניאליסטית-פטרנאליסטית: אפריקה הסיבולת והפסיבית, תוכה ליהנות מפירות הקיימה האירופית, אך גם תפתור לאירופה את בעיית מובטליה. והנה גם בספר זה, שנועד למבוגרים, אין המתב שואל את עצמו אם אומנם יקבלו השחורים הגירה כפויה כזו ברצון.

רוח יהודית - לאומית מלאת בטחון?

הבאנו למעלה את הביקורת של אלקושי על מידת ציוניותו של קורצ'אק, אבל כשהוא מגיע אל "כך אני מהרהר הוא משנה את גישתו וקופץ על הסיפור כמוצא שלל רב: כ"כר אני מרדה" מקופלות בעיות היסוד של הציונות ערב השואה, החל משערי הארץ הנעולים על ידי שלטונות המנדט בפני עליית יהודים וכלה בבעיית היחסים בין הישוב היהודי והערבים, כפי שהן משתקפות בהרהוריו של הנער היהודי בגולה הנכסף למולדת הרחוקה. ומאפיינת את הסיפור רוח יהודית-לאומית גאה, מלאת ביטחון, המנשבת במין השיטין ומשרה וראות רליגיוזית-מיסטית, כי על אף המכשולים - לנו זאת הארץ תהי." (24)

אלקושי מסתמך בוודאי גם על הקטע הבא בסיפור: "לא את הכל אני יודע עדיין, אבל הסוף יהיה כזה: שהיהודים תהיה להם מדינה שלהם בארץ ישראל." (25)

המשפט של אלקושי "לנו זאת הארץ תהי", הוא מובאה כמעט מדויקת משיר מפורסם של טשרניחובסקי הפותח במלים: "ניטשו צללים, לא במקרה נבחרה השורה מתוך הבית האחרון של השיר:

הופר הסטטוס קוו: מעתה - בתי קברות לכל היהודים

"מנוחה נכונה": כרטיס ביקור*

כמה יבחרו בקבורה חילונית?

בסקר שערכנו באוקטובר 93 (דרך מבחן שרדי), באזור חיפה והצפון אמרו, 44.1% מהנשאלים, כי הם מעוניינים בשירותי קבורה חילוניים; מתוכם היו 19% שהגדירו עצמם כדתיים, 61% העדיפו קבורה בארון, בניגוד למקובל היום, ו-19% הוסיפו כי יש לכלול בטקס ההשכבה גם קטע מוסיקאלי. (נתונים מפורטים על תוצאות הסקר פורסמו ב"יהדות חופשית" מס' 1, בינואר 1994).

תושבים זרים המעוניינים להקבר בישראל, ועוד.

במה יהיה בית העלמין האלטרנטיבי שונה מהקיים?

אסטרטגית השיווק של הפרוייקט תבדיל את בית העלמין האזרחי חילופי מהשירותים המונופוליסטיים המוצעים כיום, על בסיס הקריטריונים הבאים:

- * תכנון ארכיטקטוני ברמה גבוהה.
- * רמת שירות ורמת תחזוקה גבוהים, יחסית למתחרים.
- * רמת מחירי זהה או אף נמוכה יותר יחסית לתעריפי חברת קדישא.

מחיר הבסיס להלקת קבר יהיה תעריף הביטוח הלאומי. בנוסף יוצעו שירותים נוספים כאפציה בתשלום נוסף, במחירים נמוכים יותר יחסית למתחרים.

השירותים יוצעו בתבילות שירות אשר יכללו את כל ההליכים הבירוקרטיים הכרוכים בארגון הלוויה. מתירי

התבילות יהיו קבועים ויתבססו על חזרת הלקוחות מתוך מגוון אפשרויות.

השיווק יעשה בעיקר ע"י מסע יחסי ציבור ופרסום ממקור בקרב קהלי היעד הרלוונטיים.

(*) "כרטיס הביקור" הוכן כחלק מהצעה עסקית שהוכנה ע"י העמותה בתל אביב

הטכניים הנוגעים לפטירה, להלוויה ולקבורה.

מי יבצע את המלאכה?

בכוונת העמותה להפעיל את מערך שירותי הקבורה על ידי צוות ניהולי מצומצם ושימוש בקבלני משנה על בסיס תנאי שוק תחרותיים לביצוע מירב הפעילויות.

התובנות העיסוקית מוכיחה, כי מעבר לתרומה המשמעותית לרווחת הפרט והציבור, קיימת כראיות כלכלית להפעלת שירותי קבורה בסטנדרטים גבוהים אשר עתידה לעניין משקיעים רבים.

יצוין כי כבר בשלב זה הביעו מספר משקיעים פוטנציאלים את התענינותם.

למי מיועד בית העלמין האלטרנטיבי?

במהלך השנים האחרונות נוצר ביקוש הולך וגובר לשירותי קבורה ובתי עלמין לקבורה אזרחית חלופית.

מקורות הביקוש העיקריים לשירותי קבורה אלו הינם:

עמותת "מנוחה נכונה - ישראל" הוקמה בשנת 1986, במטרה לאפשר לכל אדם בישראל להקבר בטקס ובצורה התואמים את השקפת עולמו, אמונתו ורצונו, ובסמוך למקום מגוריו. זאת, ע"פ הגישה, כי המעוניינים בטקס רתי או חילוני, בנוסף זה או אחר ראויים לקיום טקס מכובד, ולסובלנות כלפי כל אדם, כאשר הוא. העמותה חותרת להפעלת שירותי קבורה תוך שמירה על כבוד הנפטר והנותרים אחריו, ועל רמת שירות גבוהה ואיכותית. לצורך הפעלת בתי קברות אזרחיים חילופיים, הוקמו בשנים האחרונות "עמותות בנות" בכל חלקי הארץ.

מי מפעיל את "מנוחה נכונה"?

עמותת "מנוחה נכונה" הוקמה על ידי שלוש תנועות: "תחילה" - תנועה חילונית ליהדות הומניסטית, "התנועה ליהדות מתקדמת", ו"התנועה המסורתית". כמו כן שותפים בעמותה חברים שאינם משתייכים לתנועות אלו. התנועה נתמכת על ידי "הקרן החדשה לישראל". בנוסף זוכה העמותה לתמיכה פעילה של גופים ציבוריים נוספים, כדוגמת "הפורום הצינוני" - המאגד עמותות מקרב

עולי חבר העמים, עמותת חמד"ת, ועוד. הנהלת עמותת הגג מורכבת מנציגי העמותות המקומיות ומנציגי התנועות המייסדות.

עמותת הגג של "מנוחה נכונה" הוקמה על ידי מתנדבים, והם המנהלים אותה. עמותות המשנה אינן פועלות למטרות רווח הן זוכות לתמיכה עממית רבה בקרב שכבות שונות של הציבור.

מה יהיה אופי הטקס?

העמותה אינה מתכוונת להכתיב טקסי קבורה אלה או אחרים. העמותה תדאג לעריכת טקסי קבורה בהתאם לדצון הנפטר או קרוביו, בכל אחת מהדרכים הבאות:

- * טקס חילוני.
  - * טקס רתי, על פי מסורת היהדות האורתודוקסית, הקונסרבטיבית או הרפורמית * דרכה של ההתישבות העובדת.
  - * טקס צבאי.
  - * טקס אוד אותו תבקש משפחת הנפטר.
- העמותה תיקח על עצמה את ארגון כל הצדדים

באר שבע, מאי 96 - אתר בית העלמין החילוני הראשון בישראל

1. ציבור חילוני המבקש קבורה שתהלוך את תפישת עולמו.
2. עולים חדשים, בעיקר ממדינות חבר העמים, אשר יהדותם מוטלת בספק על ידי הממסד הדתי, וכן מגזר העולים החדשים הלא יהודים.
3. פלח שוק של תושבי מדינה המשתיכים למגזרי הקהילה הקונסרבטיבית הרפורמית. מעבר לפלחי שוק אלה, קיימים מגזרים נוספים, כמו

כיצד יראה בית העלמין החילוני? עקרונות העיצוב האדריכלי

אסף גוטסמן וברכה קונדה

כללי

בית העלמין הוא מקום הפרידה של החיים מיקיריהם, שהלכו לעולמם. פרידה זו היא אירוע אינטימי וקשה, שבו משתתפים – מלבד המשפחה – גם מלווים רבים. בית העלמין הוא גם מקום, אליו עולים – קרובים וידידים – להתייחר עם זכר הנפטרים. מעבר להבטחת תיפקודו של בית העלמין לייעודיו הנזכרים, נודעת חשיבות להיבטיו האסתטיים ולמשמעויות שבניצובו האדריכלי. "מנוחה נכונה" אמונה על ערכי סובלנות ופלורליזם בטכסי הקבורה, תוך התחשבות במשאלות הנפטרים ובני משפחותיהם, ועם זאת תוך שמירה על כבוד הנפטרים והימנעות מפגיעה ברגשות מלוויהם וקרוביהם.

בתיכנון בית העלמין ובעיצובו ייתן ביטוי לפרידה מכובדת מהנפטרים, להתייחרות האינטימית עמם, לפלורליזם וקבלה של משאלות הנזקקים לו, אך גם לאיפוק, עם זאת, חייב התיכנון להתחשב באילוצי הקרקע וצפיפות הקבורה, המוכתבים לו ע"י הרשויות הממלכתיות.

המראה והתחושות

בבית העלמין של "מנוחה נכונה" ייעשה ניסיון לגוון ולהעשיר, במידת האפשר, את המראה השיגורי והנפוץ של בית-קברות בישראל, הנראה כים עצום והמוגי של לוחות אבן ושיש, ללא כל אחריות בעיצוב המצבות, כמעט ללא גינות, וללא יד

אדריכלית מכוננת. לבית העלמין האזרחי יוקנה ציביון מוגדר ואחד, שמירה על אינטימיות ותחושת התייחדות ויחוד, ובמסגרתו יבוא לידי ביטוי גם היחודיות והשונות של כל נפטר, עפ"י משאלות הנפטר או משפחתו.

בית הקברות יחלק למיתחמים – מעין "חצרות", או כיכרות, או גאיות מלאכותיים – בעלי אופי סגור ואינטימי, שבהם תיווצר תחושת התייחדות, פרטיות ואינטימיות. מיתחמים כאלה ייווצרו באמצעות מיפלוס החלקות, קירות תומכים, תילים (מלאכותיים) ותעלות. הקבורה תיעשה בחלקה בקומות, שימוקמו בגובה של עד קומת אדם. מול כל קבר תיבנה פינת התייחדות, בה ניתן יהיה להניח נרות-נשמה, פרחים, אבנים וכו'.

על מנת ליצור מראה אחד, מכובד ונאה לבית העלמין: יקבעו ע"י אדריכלי העמותה ויפורטו לפני משפחות הנפטרים החומרים, התגמורים, הפרטים האופייניים, הצמחייה והשילוט. כל אלה ועוד, הם מרכיבי "השפה העיצובית" אשר תקנה לבית העלמין את ציביונו ואופיו. על כל אלה להיות בבחינת מסגרת תזותית ורעיונית כוללת, אשר בתוכה מתאפשרות וריאציות, הדגשים וביטויים אישיים.

הכניסה הראשית

איזור זה יטופל כמעבר ברור, מובהק וייצוגי בין עולם החולין והיום-יום, המתגלם בררכי הגישה החיצונית והחנייה, לבין "עולם האחר", של בית הקברות. בחזית בית העלמין תוקם גדר מעוצבת בשילוב עם צמחייה. כיכר הכניסה תכלול אזורי

הראשיים תתאפשר תנועת כלי רכב לשם העברת ארונות הקבורה, ולטובת נכים ומוגבלים.

– הכתנה בין אזורים ומקומות שונים ע"י גיוון בטיפול העיצובי והנופי, תוך שמירה על שפה עיצובית בהירה ואחידה במכלול המיתחם. הגיוון יוכל להיות מושג ע"י אמצעים פשוטים, כגון: וריאציות בריצופי השבילים וטיפול בשוליהם, גוני העצים והשיחים וכו"ב.

– עיצוב מערכת שילוט נאה וקריאה.

החנייה

ינתן טיפול נופי גם למישטת החנייה (מחוץ לבית העלמין), על מנת למנוע את מראה הכעור של "מרבירית החנייה". מגרש החנייה יעוצב – תיכנונית – ב"שפה העיצובית", שבה נעשה שימוש בבית העלמין.

לסיכום

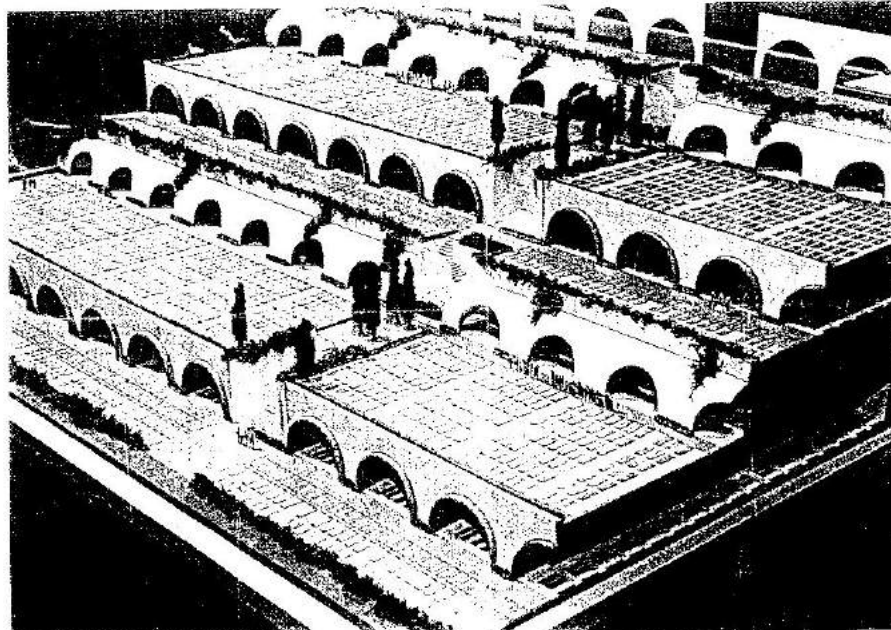
בתיכנון בית העלמין של "מנוחה נכונה" – בית העלמין האזרחי – ינתן ביטוי עיצובי-תיכנוני לרעיונות ולערכים העומדים ביסוד פעילותה של העמותה: ערכי הפלורליזם והסובלנות, כבוד האדם באשר הוא ובהיותו נבדל בצלם, כיבוד בני משפחתו ומשאלותיהם, וערכי אסתטיקה כלליים.

הקבורה כמסגרת "מנוחה נכונה" תהיה נכונה גם מן ההיבט התיכנוני. את

הקונספציה התיכנונית

שואבים האדריכלים מהדרישות התיפקודיות של טכסי הקבורה, ומאילוצי תיכנון מקומיים, וכן גם ממסורת-קבורה עתיקת יומין, שגילוייה פזורים ברחבי ארץ ישראל. קבורה בישראל אינה חייבת להתאפיין בטכסים דתיים-אורתודוקסיים גדידא, על רקע מכווער וחסר תיכנון, כרוח המציאות הנהוגה כיום.

תיכנון בית העלמין של "מנוחה נכונה" יהיה תוך התאמה ובהתייחסות לתכנית המיתאר הארצית לבתי עלמין – תמ"א 19, אשר אושרה ב-17.12.1987. עבודת התיכנון תבוצע ע"י צוות מקצועי, מיומן, הכולל אדריכל ואדריכל-נוף, רשומים ומורשים כחוק.

דגם מוצע לקבורה בקומות בבית העלמין העתידי בירושלים

התכנסות והמתנה, מוגנים מפגעי מזג האוויר ע"י אלמנטים אדריכליים ונופיים. בסמוך ימוקמו הררי הסהרה והזיהוי, וכל הנדרש לטיפול בגופות הנפטרים.

המגמה היא לרכז את טכסי ההלוויה על כל הכרוך בו – מבחינה טיכסית, רחית, הספרים וכו"ב – במקום אחד, וסמוך ככל האפשר לכניסה לבית העלמין.

תנועה והתמצאות

המעבר בשבילים ובדרכים בתוך בית הקברות יהיה נוח וקל להתמצאות ולאיתור הקברים, וזאת ע"י שימוש באמצעים כגון:

– יצירת מערך-תנועה הידארכי, בו תתקיים אבחנה ברורה בין שבילים ראשיים למשניים. בשבילים

קדיש

מי איננו מכיר את ה"קדיש"? מי לא שמע, או גם אמר, לפחות פעם בחייו, את תפילת האשכבה על פתחו הרענן של קבר המת, או לויכרו? האמנם יודע אותה?

יתגדל ויתקדש שמה רבא. בעלמא די ברא כרעותה, וימליך מלכותה, בחייכון וביומיכון וכחיי ובהי ישראל, בעגלא ובזמן קרוב, ואמרו אמן. יהא שמה רבא מבורך לעולם ולעלמי עלמאי. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה רקרשא בריך הוא. לעלא לעלא מכל ברכתא ושירתא, תשבחתא ובחמתא דאמירן בעלמא, ואמרו אמן.

נכדי הקסן, שליווני בהלווית שכננו הטוב שהלך לעולמו, שאלני לאחר ששמע את ה"קדיש" מפי הקברן:

- סבא, מה אמר הרוד?
- זוהי תפילה, עניתי לו.
- מה הוא אמר על השכן שלנו? האם הוא סיפר כמה הוא היה איש טוב?
- לא, עניתי, הוא לא אמר כמה טוב היה השכן המנוח.
- האם הוא בכל זאת אמר משהו על השכן? המשך הנכד ושאל.
- לא, עניתי, הוא לא אמר שום דבר על השכן היקר שלנו שהלך לעולמו.
- האם הרוד סיפר שהשכן נפטר?
- לא, השבתי, הוא לא סיפר על כך דבר. הוא בכלל לא הזכיר את השכן ואת מותו. אז בטח הוא סיפר על המוות? הספיד את המתים בכלל?
- לא, נכדי, אמרת, הרוד לא דבר בכלל על מוות, ולא על מותו של מישהו בעולם.
- אז מה הוא כן אמר? שאל הנכד המופתע.
- הוא דבר בשיבוהו של אלוהים, השבתי בבושת פנים. הוא פאר והילל ושיבח וברך את האלוהים בו הוא, הקברן, מאמין.

לנכדי שאיננו מבין ארמית, ולכל עם ישראל שאיננו מבין את פירוש ה"קדיש", ושמרביתו מייחס ל"קדיש" את מה שאין בו, אביא את התרגום ולהלן:

יתגדל ויתקדש שמו הגדול, בעולם אשר ברא כרצונו, וימליך מלכותו, בחייכם ובימיכם וכחיי כל בית ישראל במהרה ובזמן קרוב, ואמרו אמן. יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעלמי עלמים. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמו של הקדוש ברוך הוא, למעלה מכל הברכות והשירות, התשבחות והנחמות, האמדות בעולם, ואמרו אמן.

תשאלו - מה שייך כל זה להספרת המת? אכן, זוהי שאלה טובה.

דן מלר

אצלם ב"חברת קדישא"

*טכס דתי אורתודוכסי ע"י "חברה קדישא" (בד"כ חרדים).
*התפילה רק ע"י גברים.
*לוח זמנים לחוץ (כדי לא להלין את הנפטר).
*מניעת השתתפות כוהנים.
*הפרדת גברים-נשים.
**קריעה וטהרה.
*קבורת גופה ללא ארון.
*קבורת מתאבדים או "שתוקים" או ספק-יהודים "מחוץ לגדר".
*תכתיבים לגבי נוסח המצבות.
*חיכוכים על רקע דתי.

*רק תמורת תשלום: "השמיים הם הגבול".
*שומה חופשית ושרירותית.

*ללא כל "שפה" עיצובית. המצבות - ללא הנחיות (למעט איסורים שונים, כמו תאריך או כיתוב לועזיים).
*גינון עלוב וללא תיכנון.
*חוסר פרטיות וכיור.

*אין.
*קייבוץ נדבות חפשי - "צדקה תציל..." - ותרומות ל"כלי הקודש".

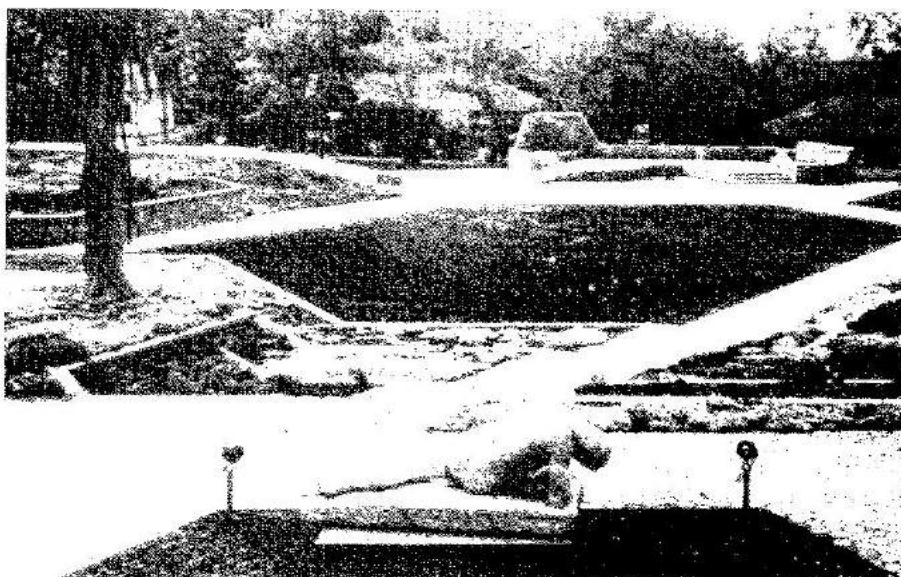
אצלנו בעמותות "מנוחה נכונה"

*טכס חופשי ברוח הפלורליזם והסובלנות ועל פי מישאלות הנפטר או קרוביו.
*טכסי קבורה דתיים (רפורמיים או מסורתיים או אורתודוכסיים).
*ביצוע טהרה ו"קריעה" - רק בהסכמת המשפחה.
*טכסי קבורה חילוניים - חופשיים (הקראת קטעי ספרות ושירה, נגינה מתאימה, הספדים).
*ניהול הטכס - ע"י אנשים, שהוכשרו לכך.
*הקבורה בארונות קבורה.

*שמירת מקום לבני הזוג - ללא תשלום.
*שמירת מקום לאחרים - בתשלום קבוע ובהתאם לתקנות.

**שפה עיצובית אחידה. הנחיות לתיכנון המצבות.
**גאיות וכיכרות סגורים. שילוט, גינון מתוכנן.
*הקפדה על אסתטיקה.
*כיתוב חפשי במצבות.

*בקריאה טלפונית - ארגון הלווייה מבית הנפטר.
*כוון בכל שעות היממה.
*מודעות אבל והסעות.
*סיוע בארגון הלווייה.
*הקמת מצבות מבורקת.

אתר הנחה בקיבוץ נבעת ברנר

אזהרה בדרך להגשמת חזון

אברהם גל

ה"חברות קדישא" האורתודוקסיות, מכונות לעיתים קרובות: גחש"א, לאמור: גמול חסד של אמת. ואמנם, ביסודן היו אלו מסגרות קהילתיות, שכל פועלן ומניעיהן היו בתחום החסד והרחמים, אחד מאותם מוסרות-קהילה, בהם יכולה היהדות להתגאות במבט היסטורי. אלא שכיום הפכו חברות הקדישא - ברובן - למשל ולשניה, כאחד ממבצרי הריאקציה של האורתודוקסיה הרתומה.

תופעות של שחיתות ופרוטקציוניזם, משכורות עתק ל"כלי הקודש" (קרוב למיליון ש"ח לשנה לראשי הגחש"א בת"א), טעויות טרגיות ומכונות, צפיפות, חוסר כבוד לנפטר ולבני משפחתו, ניצול מצוקת המשפחות האכלות לסחיטת כספים, העדר כל כללי מינהל ציבורי אלמנטריים וכיו"ב - הם ממאפייני "חברות הקדישא". מה"גחש"א נותר רק ה"ג"...

עלולים שלא לעלות בקנה אחד עם יערי הארגון המקוריים.

* היעדים הקהילתיים של הארגון אינם חופפים את האינטרסים הכספיים של העובדים למען הארגון, כגון קבלני הביצוע או אף מקבלי השכר. אמנם יש ומתקיים קשר ישיר ביניהם, כמו למשל, ככל שהשירות הקהילתי או העיצוב האסטי משתפרים - כך יגדל הביקוש לשירותי הארגון, תגדל הריווחיות של הקבלן המבצע ותזרז חלילה. אלא שלעיתים קרובות קיים מתח שלילי בין הגורמים האינטרסנטיים השונים.

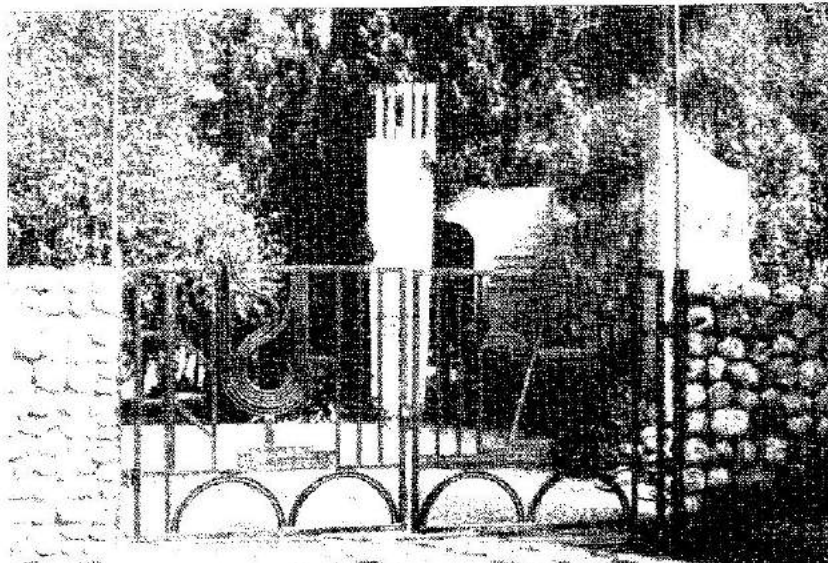
* ביזור ארגוני חיוני להתאמת השירות לצרכי הקהילה ולהגברת מעורבותה אך מקטין את יכולת הבקרה והאיוון של גוף מרכזי. בנופים מקומיים יש אפשרות ופיתויים להתגבשות אינטרסים מקומיים על חשבון האינטרס הכללי והאידיאליסטי.

בניטול-מה לערכו של הכסף לנוכח מצוקת השעה. לשם המחשה: פיתוח של דונם אחד לקבורה (בירושלים) עולה בין \$ 200,000 - \$ 300,000 (קבורה בקומות); זאת ללא הוצאות השוטפות של הקבורה והתקורה של המינהלת. המוסר לניטוח לאומי משלב לחברת הקבורה בין מיליון ש"ח ל - 2 מיליון ש"ח (בקומות) לקבורה בהיקף של דונם אחד.

* חוזה חכירה לבית עלמין נחתם לתקופה של 999 שנה ושומה לדאוג להחזקת בית העלמין בתקופה זו גם כאשר אין הוא מפיק "הכנסות".

* עמותה הינה אישיות משפטית, שחיה אוטונומיים ומתנהלים בתוכה ללא אפשרות (כמעט) של הירדת גורמים זרים. "שק סגור" - משפטית - כזה יכול להקנות מסווה ומסתור לכל שחיתות ואינטרסים זרים כמעט ללא התערבות מבחוץ או בקרה הייצוגית.

* מתח אידיאולוגי - מטבעו, תוחלת חייו קצרה. יש לדאוג למתחים של שיגרה - כגון, מתח הרווחים הכספיים או המעמד והעוצמה החברתיים - על מנת להבטיח חיות והמשכיות לארגון.

כניסה מטופחת לבית עלמין באילת השחר

פחים ומוקשים

בעמדתנו כיום בפני הגשמת החזון של קבורה אזרחית בישראל - אף זאת ע"י עמותות, בדומה ל"חברות קדישא" - שומה עלינו להתבונן היטב במתרחש אצלם ולהפיק לקחים בעין מפוכחת ובלתי-רגשנית.

קביעת המיבנה הארגוני חייבת ליתן מענה - רוקא כיום, בעוד האידיאליסטים וה"משוגעים לדבר" הם הם נותני הטון - לסיכונים האורבים בדרך. ואמנם, כפי שיוצג להלן, טמונים בדרך של כל חברת קבורה "מוקשים" ופחים, המאיימים להורידה מדרך הישר.

הגבלות ובלמים

קל עד מאד להמחיש את התהליך, שבו הסתאכו ארגונים אידיאליסטיים כמו חברות הקדישא (במקורן), והיו לחברות המוכרות לנו עד ורא. כשלעצמנו אין אנו, ובמיוחד בטווח ראייה של עשרות ומאות שנים קדימה, שונים מהם מעיקרנו: הכסף יעזור עיגן פיקחים ולפתח חטאת רובץ. מול אלה יש להציב את "כלבי

השמירה" הפנים-ארגוניים, את מערכת הבלמים והאיוונים האימננטית לארגון, אשר תיכנס לפעולה באופן אוטומטי כל אימת שתתרחש סטייה מהדרך.

זו יכולה להיות שעתן הגדולה של התנועות השותפות ל"מנוחה נכונה" (תהילה, הרפורמית והמסורתית), אשר מטבע ברייתן הן יושבות על כס לאומי מודם ומתבוננות בקנה מידה כלל ארצי וכלל תרבותי. זו חייבת להיות גם שעת ההתעלות של הארגונים המקומיים, שיטילו על עצמם מרצון את מערכת הבלמים וההגבלות הללו, שאיש איננו אוהב לקבלם על עצמו. אם נשכיל לבנות יסודות מוצקים וישרים לבניין - הוא יחזק מכל מתנכליו.

אידיאליסטים ואינטרסנטים

* קיימים אפשרויות ואינטרסים שונים ומשתנים במקומות מרובי אוכלוסיה ובפריפריות מדולדלי אוכלוסין ומרוחקים ממרכז הארץ. אף על פי כן מגיעות לאלה גם לאלה זכויות שוות בנושא הקבורה, כמו גם בכל מערך זכויותיהם האזרחיות.

* לארגונים יש "פסיכולוגיה" משלהם והם נוטים - כפי שהורנו פרקינסון קשישא - לפתח אינטרסים משל עצמם, המנותקים מעיריזי המוצהרים של הארגון מעיקרו. אפילו אינטרסים של בעלי תפקידים בארגון - כמו משכורת, מעמד וכיו"ב -

* המצב הבסיסי הוא של משפחה בשעתה הקשה, כעוד מתה מוטל לפנייה, הניצבת בחוסר ידע ואונים, מול מימסר (חברת הקבורה) מאורגן, חזק, בעל אמצעים ושליטה מוחלטת. זהו מצב בלתי סימטרי, המפתח את החזק להתעמר בחלש או להפיק לעצמו טובת הנאה - ולו נוחות גרידא - על חשבון החלש יותר. טובת הנאה זו יכולה להתבטא בכסף, או ביחס, או בהערפה, ואין ספק לאפשרויות.

* מדובר בתחום, שבו מעורבים כספי עתק, בעוד שקיימת בקרב משפחת האבלים נכונות להתייחס

הפרידה מן החיים

בן-ציון הוכשטדט

"משאלת-הלב הקרומה ביותר, החוקה ביותר והמתמדת ביותר של האנושות היא האלמונות, או לפחות החיים אחרי המות" כתב פרויד.
דתות רבות, אולי כולן, מטיפות ומפיצות את הרעיון של החיים ב"עולם הבא". אפשר להרהר ולשאול: אנשים כה רבים מאמינים לאורך זמן כה רב, בקיומו של "העולם הבא" והחיים בו, האם אין אמת בכך, לפחות אמת תלקית?
התשובה היא: לא, פשוטו כמשמעו.

העלבון

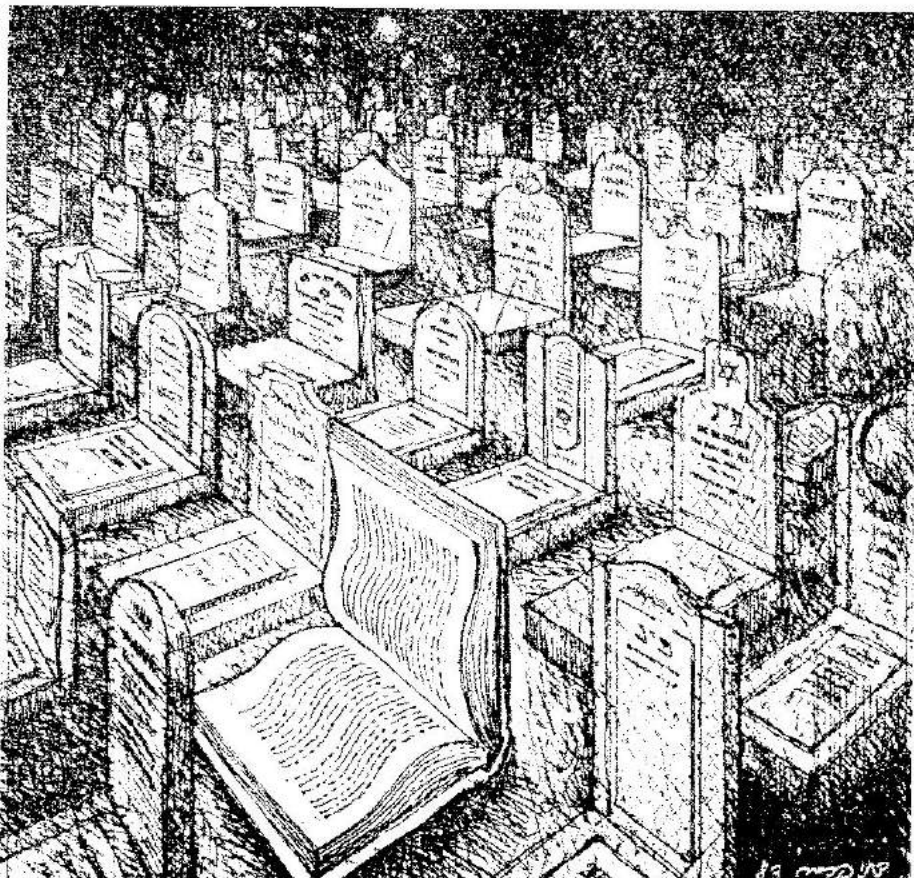
העמרות של דת משה ביחס למוות אינן מכבדות את המת ואינן מנחמות את האדם המתאבל על מות קרוב משפחה או על מות חבר יקר. למעשה הן מהוות עלבונות לשניהם. תפילת הקדיש אשר נאמרת ע"י חסידי דת משה בקבורה, ענינה הלל ושבת לאלוהים. היא מתעלמת לחלוטין מזכר הנפטרת או הנפטר. עוד נאמרים בתפילה פסוקים לצידוק הדין, אשר כשלעצמם, פוגעים בלבו של אדם יהודי בן דורנו, אשר היה עד להשפלת העם היהודי ולרציחתו ללא זכר של חסד אלוהי.

עוד נתפרסמו לגנאי נוהגי ההפליה של המיסדר הדתי: אנשים אשר מרצונם שמו קץ לחייהם, אנשים אשר תרמו אכרייהם להצלת חיי אנשים אחרים או אשר תרמו את גופותיהם למדע ודאויים לכבוד ולהערכה, זוכים במיסדר הדתי בעונש ובהשפלה, וקוברים אותם "מחוץ לגדר".

ההצגה

לשורת העלבונות מתווספת הנוסחה המושמעת בכל קבורה הפוגעת בהדרת האדם: "אלוהים נתן, אלוהים לקח, יהיה שמו מבורך". פסוק זה מבטא תפיסה שמותו של אדם משדת מטרה נעלה, היינו, שמות אדם מהווה התגשמות של רצון עילאי.

מכאן משתמע: א. שאין להתאבל כלל, משום שקיימים ערכים חשובים יותר מאושרו של האדם ואפילו מחייו. תפיסה זו איננה ערך מוסרי. היא סותרת את הערך של מוסר אנושי, ומחווה ביטוי להשקפה שהאדם הוא שפל ונטול-ערך. ברור שתפיסה זו פוגעת בכבוד האדם ואינה עומדת בקנה אחד עם הדרת המת. חסידי דת מעמידים פנים שהם מאמינים בהיים ב"עולם הבא" ומצהירים, רק למדיאת עין, שמות אדם יקר מהווה התגשמות של רצון אלוהי.

איור: דני קרמן

תאוות ההשתלטות של המיסדר הדתי אינה יודעת גבול. נציגו אינם נרתעים מהפעלת כוח אליים: זכורות היטב פשיטות אנשי חברת קדישא על המעברות הפתולוגיות,

גניבת גופות, השחתת ציור יקר, על מנת למנוע נתיחות אחרי המוות, למרות הסכנת המשפחה, בטענה ש"למשפחה אין זכות להסכים לנתיחה" וכי "רק אהנו קובעים".

ההשתלטות היא לא רק על חוקי המדינה ועל זכויות המשפחות, אלא גם על מסורת ישראל; בהירות הרבה המסדר הדתי נוטל לעצמו זכות להחליט מה שייך למסורת ומה לא שייך. בישראל הקרומה קברו את המתים בארונות עץ, אבן או חומר והמקודות מוכיחים זאת ושמות י"ג: ירושלמי כלאים ט, ד, ל"ב; מועד קטן כ"ה; קוהלת רבה א, ט"ז

העובדה שדעה מסוימת היא נפוצה, אינה עושה אותה לאמיתית. הורות רבים ראו אמיתות רבות כאמיתות, עד שהתברר שהן נטולות יסוד. לדתות עניין רב לטפח את רעיון "העולם הבא": מאז שכני האדם נוכחו לדעת שהבטחות האלוהים להעניק להם חיים ארוכים ולדאוג להם ליבולים בשפע, אינן מתקיימות, וכן ש"אוי לצדיק וטוב לרשע", קשה לשכנעם שקיים צדק אלוהי בעולם הזה. קל להבטיח להם מקום טוב ב"עולם הבא" - או לאיים עליהם בשלילת הלקם ב"עולם הבא" - הכל לפי הצורך. השיטה היא ברובה ובטוחה: איש לא יחזור משם כדי לנגות את השקר הקדוש.

תהליך ביולוגי, יש לו התחלה ויש לו סיום. ברפואה בת ימינו הפסקת פעילות המוח קובעת את חיי האדם, אפילו כאשר אפשר באמצעות הטכנולוגיה המודרנית, להמשיך ולהגשימו.
עם הפסקת פעילותו, המוח נכחד ומתנוון. כל סוג של מודעות כביטוי של חיי אדם איננו אפשרי עוד; התהליך הביולוגי מגיע לסיומו - סופי ובלתי-הפיך. מכאן שכל התייחסות לחיים אחרי המות, לתחיית מתים, ל"עולם הבא", מושתתת על הנחות שוא.

תפילת הקדיש הדתי נאמרת בשפה הארמית. הקהל נדרש לאמור "אמן", שלמרות שרובו אינו מבין את השפה, ומניה שקיימת בתפילה התייחסות לנפטר ולצערו של המתאבל. כאמור, אין בה איזכור לאדם המת. "גדול מאוד, מאוד הכאב! היה איש - וראו: איננו עוד" כראב המשורר (הג.ביאליק; אחרי מותי), אך הכאב הגדול הזה אינו בא לביטוי, לא בתפילה הדתית ולא בטקס האשכבה הנהוג ע"י המיסדר הדתי.

חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית התשנ"ו - 1996.

"...בהחוק זה - 'בית עלמין אזרחי חלופי' - בית עלמין אזרחי שהקבורה בו תיעשה על פי השקפתו של אדם".
"אדם זכאי להיקבר על פי השקפתו בבית עלמין אזרחי חלופי אם בחר בכך; הבחירה יכול שתהיה בצוואה או בכל דרך אחרת".
"...קבורה תיערך תוך שמירת כבוד המת".
"...בתי העלמין יהיו באזורי הארץ השונים, ומרחקים סבירים ביניהם".

הצעה לדגם קבורה

דגם זה מהווה נוסח הצעה, שתימסר למשפחת הנפטר. המשפחה תהיה רשאית לשנות את סדרי הטקס ואת אופיו.

- 1. מודעת אבל:** מוכיחות "מנוחה נכונה" מפרסמת מודעות-אבל. העיצוב הגרפי אחיד והוא כולל ציון מועד ההלוויה.
- 2. בחדר הטהרה:** החצת הנפטר, ייבוש הגופה באמצעות מתקן לאוויר חם. הלבשת הנפטר בבגד או בתכריך, לפי רצון המשפחה (עם או בלי איפור). הכנסת הגופה לארון עץ, העברת הארון לבית ההלוויה.
- 3. בבית ההלוויה:** הנחת הארון על מתקן מוגבה (60 ס"מ). הנחת זר פרחים על הארון ונר דולק על ידו.
- 4. מסע ההלוויה:** בדרך אל הקבר משמיעים מנגינות מתאימות, בתיאום עם המשפחה.
- 5. ליד הקבר:** "קדיש" - כן או בת משפחה אומרים "קדיש" (נוסח הומניסטי) ליד הקבר הפתוח, מיד לאחר הורדת הארון לתוך הקבר.
- הסוף -** חבר/ה נושא דברי הספד. אם אין דובר שהכיר את הנפטר: ייאמרו דברים ע"י נציג "מנוחה נכונה" (קריאת טקס ספרות או שירה).
פרידה - עם תום סתימת הגולל מניח כל מלווה פרח על הקבר.
- 6. גילוי מצבה:** גילוי המצבה והאזכרה ייערכו ביום השלושים ממועד הפטירה. צורת המצבה וגודלה יהיו לפי בחירת המשפחה. מצבה בגודל חריג כמופה לאישור "מנוחה נכונה". הכיתוב על המצבה: שם ושם משפחה של הנפטר, תאריכי לידה ופטירה. אפשרית הוספת משפט אישי.
- הערה:** לא יופלה נפטר בגין דת, לאום, גזע, מין או עדה. לא יופלה מתאבד, אדם אשר תרם את אבריו או אדם אשר תרם את גופתו למדע.

"המביש אדם", קובעת ההלכה, "מאבד את חלקו בעולם הבא". מסתבר שהרב המלומד, אינו מאמין בעולם הבא, אולי גם לא בהלכה.
3. יצירתו ועשייתו של האדם אינן נפתחות בערכן בהיותן מוגבלות בזמן. אפשר לטעון: מה שוויו של מפעל חייו של האדם, כאשר זמן פועלו מוגבל לתקופה קצרה יחסית? על כך אומר הפילוסוף: "אשר הוא אושר אמיתי, גם אם הוא חייב להגיע לקיצו, ומחשבה ואהבה אינן מאבדות מערכן מפני שאינן נצחיות" (ברטרנד ראסל: "למה אינני נוצרי" 1986).

4. טכס האשכבה והפרידה יבטא את הכבוד ואת ההערכה למפעלו של הנפטר. הטכס חייב להיות מוקדש כולו להתייחסות לנפטר, לאופיו, לאהבתו, למסירותו, לערכי המוסר שלו ולמפעלו, יהיה זה בתחום המשפחתי, החברתי, המדעי, האמנותי או אחר.

5. טכס הפרידה מיועד גם לאדם החי, המתאבל. המתאבל שרוי בצער וביגון, הוא חייב להמשיך בחיים, בלי אב או בלי אם, או בלי חברו הטוב, הוא מרגיש בורד ועוזב חוקו לנחמה ולתמיכה.

בעקבות היחס המעליב והפוגע של המיסד הרתי אל האדם המת ואל האדם החי, נהגה לפני למעלה מעשור שנים הרעיון של טכסי אשכבה פולרליסטיים חלופיים ונוסדו עמותות "מנוחה נכונה" במרכזים שונים בארץ.

אחרי מלחמה קשה, עיקשת ומתישה, אישרה הכנסת ב-12.3.96, בקריאה שנייה ושלישית, את "חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית - 1996". חוק זה שם קץ למונופול של המיסד הרתי על עניני הקבורה ומאפשר לערוך טכסי אשכבה מכובדים, ראויים לפרידה מן החיים בהדרה.

ועוד). המיסד הרתי הנוכחי החליט שקבורה בארון נוגדת את מסורת ישראל. הוא אוסר כל נגינה בטכסי קבורה. היו מקרים בהם האבלים החלו שרים ומנגנים, ואנשי החברה קרישאו עזבו את גופת המת בדרך אל הקבר והפטיקו את ההלוויה.

התפיסה ההומניסטית

העולם הטרנסנדנטי נתרוקן מתוכנו וממשמעותו ובמרכזו הישות וההווה הועמד האדם. אין זה משנה להומניסט אם נראה, כלודיג פורברך, את "האדם כאלוהי האדם", או נראה אותו ררך ערשתו של שפינוזה, "כיצור מיצורי הטבע האחר", או שמא נצטרף לקאנט ונראה בו "מין יחודי ומיוחד בקוסמוס". העובדה המשמעותית היא שהאדם הוא ישות אימננטית בשלמותו. יצור טבעי. נפש האדם איננה מתנה מאת אלוהים.

לאדם הכישרים לתכנן את חייו ויש לו היכולת להגשים את תוכניותיו. הוא זכאי לעצב את אורח חייו בתוך מסלול אוטונומי ומוסרי של רצונו. מן התפיסה ההומניסטית זו של החיים, מן הראוי לגבש עקרונות הומניסטיים לגבי הפרידה מן החיים:

1. גופו, נפשו וחייו של האדם הם קניינו. פילוסופית החיים ההומניסטית דוגלה בזכות האדם לחיות חיי הרה באורח חיים שיהיה לפי שיקול דעתו. הפילוסופיה ההומניסטית של הפרידה מן החיים מאשרת את זכותו של האדם למות בהדרה.
2. זכות האדם להחליט מתי ואיך לסיים את חייו. אדם הריצה לסיים את חייו בכבוד רשאי לבחור לו את המועד בו רוצה למות. רוב הדתות שוללות ממנו זכות יסוד זו. לא מזמן, אמר, בראיון לעתון "מעריב", רב ראשי לשעבר, ראשון לציון וחכם התורה: "העונש משמיים על מעשה התאבדות הוא חמור במיוחד, ודין מתאבד כדין רוצח, את כל המתאבדים, כולל זקנים, צריך לקבור מחוץ לגדר". כגסות רוח מחוצפת, מחליטים איפוא רבנים לבייש אדם, לפגוע בו ולהשפילו ע"י קבורה בזויה.

מראה כללי של בית העלמין בנבנית חיים

הזמנה לפריס! בואי אתנו לכנס בינלאומי בצרפת

הכנס השנתי של הפרדציה הבינ"ל של אירגונים הומניסטיים יהודיים יתקיים השנה בין 6 - 4 באוקטובר 1996, בפריס.

נושא הכנס: "יהודים בין העמים"

לכנס יגיעו נציגי התנועות ההומניסטיות מכל רחבי העולם, וכמדי שנה, הוא יהווה הזדמנות יוצאת דופן להפגש עם שותפים לדעה ואמונה מדרום אמריקה, אוסטרליה, מדינות חבר העמים, אירופה וארה"ב.

למעוניינים מוצע להצטרף לקבוצה שתצא מהארץ לשבוע ימים, במחיר מוזל של \$850. המחיר כולל: טיסה (מ - 3.10.96 עד 10.10.96) + 7 לילות במלון בדרגת תיירות

פרטים והרשמה במשרד תחיל"ה בירושלים.

יהדות בעידן של חילוניות

אנתולוגיה של הגות יהודית הומניסטית חילונית

בעריכת רנה קוגל וזאב כץ

(באנגלית)

להיכן יפנה הומניסט יהודי המבקש למצוא תימוכין להשקפת עולמו? מה יעשה חילוני החפץ ללמוד ולבסס את אמונתו?

ליהודי הרתי ישנה הלכה כתובה, המורה לו מצוות עשה ואל תעשה.

מצויה בה, לכאורה, תשובה לכל שאלה, מענה לכל קושיה.

עכשיו, לראשונה, הופיעה אנתולוגיה המקיפה את ההגות ההומניסטית, למן תקופת ההשכלה ועד ימינו.

האנתולוגיה נפתחה במבוא מקיף שכתב פרופ' יהודה באואר, וכוללת מובאות ממשנתם של: ברוך שפינוזה, בנימין זאב הרצל, אהרן גורדון, דוד בן גוריון, מרטין בובר, מרדכי קפלן, אלברט איינשטיין, לואיס ברנדייס, חיים נחמן ביאליק, שמעון דובנוב, מקס נורדאו, אהרן העם, בר בורוכוב, חיים ברנר, שאול טשרניחובסקי, זיגמונד פרויד, תנה ארנדט, ישעיהו ברלין, אלברט ממן, חיים כהן, שוניא ברנור, זאב כץ, יעקב מלכין, שולמית אלוני, גרשון וילר, יהודה עמיחי, א.ב.יהושע, שריון וזיין ואחרים.

ניתן להשיג במשרד תחיל"ה בירושלים.

הזמנה לחוויה לימודית

מקורות היהדות מנקודת ראות חילונית
כיצד ללמד יהדות בבתי ספר חילוניים?
2 סמינרים למורים, סטודנטים ושוחרי יהדות תוכנית:

אפעל

18-17 ביולי 96

יום ד', 17.7.96

12:00 - 09:00 - ארי אלון: מדרש חילוני
13:00 - 15:00 - שניאור זינג: גלות וגאולה - הזכות על הארץ

17:30 - 15:30 - ד"ר ראובן גריבר: מדרש ציוני חילוני לימים הנודאים

יום ה', 18.7.96

12:00 - 09:00 - אבשלום אליצור: מוטיב "האחר" בספר בראשית

15:00 - 13:00 - ארי אלון: מדרש חילוני

17:30 - 15:30 - ד"ר צופיה מלר: איוב: "אלוהים ענני מן הסערה"

הסמינר יתקיים בסמינר אפעל

ירושלים

23-22 ביולי 96

יום ג', 22.7.96

12:00 - 09:00 - ארי אלון: מדרש חילוני
13:00 - 15:00 - פרופ. יעקב מלבין: תנ"ך כספרות יפה

17:30 - 15:00 - פרופ. הוה לצרוכ יפת: מדרש רבא

יום ד', 23.7.96

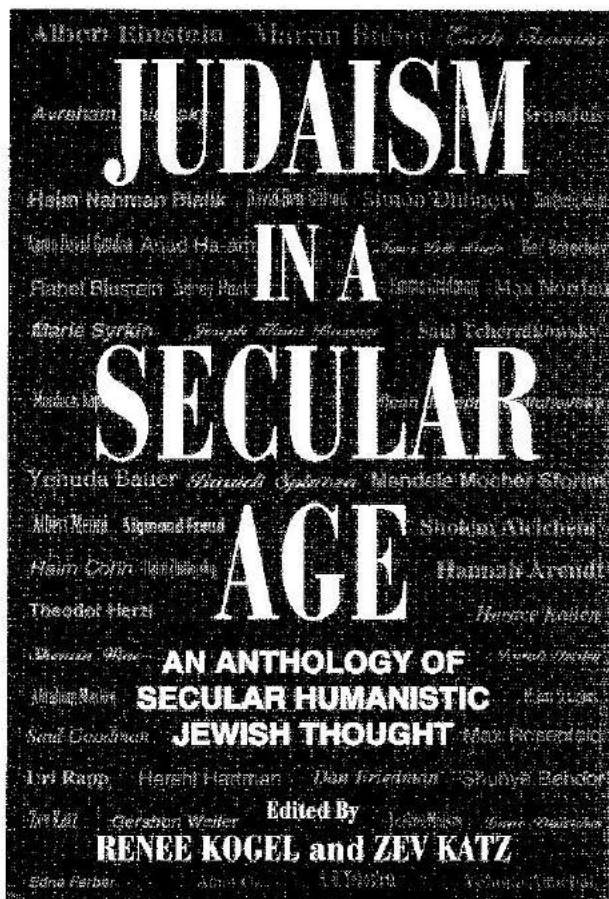
11:00 - 09:00 - רחל הודרה: רות - סיפור אהבה
13:00 - 11:30 - הרב עינת רמון: פמיניזם במקרא

15:30 - 14:00 - ד"ר אליעזר מרבוט: הסיפור העממי כסכסוך להוראת תנ"ך

18:00 - 16:00 - שיה מסכם

הסמינר יתקיים ב"מבקשי דרך", ש"י עגנון 22, ירושלים

דמי השתתפות בכ"א מהסמינרים: 150 ש"ח

בית המדרש ליהדות פלורליסטית:

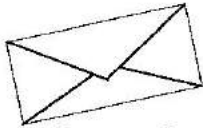
מדי יום א' בשעה 19:00, במכון "כרם" - פגישות בנושאי "יהדות והומניזם"

מדי יום ג' בשעה 19:00, ברח' גיזרון 4 בירושלים קבוצה לומדת בנושא: "פלורליזם תרבותי בתקופת בית שני"

מדי יום ג' בשעה 19:00, במת"נס תלפיות מזרח בירושלים - לימודי יהדות לעולים מאתיופיה

מדי יום ו' בשעה 09:00, סמינרים להכשרת מרצים בנושאי יהדות, ב - 9 מקומות בארץ

מדי חודש - מפגש סוף שבוע באפעל של קבוצת בית המדרש לעולים

אל י. מילין

המאמכם על ערכים ואקטואליה - סילוף

קראתי בעיון את דבריו בבטאון "יהדות חופשית" (מרץ 1996, מס' 8) לגבי אופן הצגת האשה בקובץ מס' 5 של 'ערכים ואקטואליה', מכון ון ליר בירושלים - "מה דינה של אשה שהקדיחה תבשילה".

העניין הנדון הוא בנושא הגירושין, ובאלה - אמנם לא חסכה היהדות שבטה מן האישה, מעטים הטקסטים הנותנים לאישה יתרון בנושא זה - וכיוון שציגת במאמריך "אף שמקורות יהודיים אלה רבים ונפוצים יותר", - אשמח לראותם.

בקובץ 'ערכים ואקטואליה', לצורך הארוז המינימלי הובאו כעשרה מקורות עיוניים לאישה, וביניהם כארבעה מקורות אחרים - ומאלה בחרת להתעלם, ואף ציינת שהינם בלתי משמעותיים ואינם תורמים דבר. תמורתנו! אחד מהם, מבראשית רבה, אף ציטטת - אך עד חצי! החצי ששירת את מגמותיך! למבחר קטעים מהתנ"ך, משנה, תלמוד, מדרשים, רמב"ם, שולחן ערוך ושו"ת" קראת "מגווד סלקטיבי של אחד מעירניה של היהדות", ושוב תמהתני.

כבר זמן רב שלא ראיתי מאמר כל כך סלקטיבי, מגמתני, מעוות ומעוות וחסר כל יושר אינטלקטואלי. האם זה נובע מחוסר הבנה או מקריאה סלקטיבית? או מרצון להציג

נושא כלשהו באופן מגמתני? האם הצגת טקסטים חיוניים בלבד כלפי האישה היו הפכים את היהדות ליותר יפה בהתייחסותה? או שעדיף יושר אינטלקטואלי ופיתוח קריאה ביקורתית אצל התלמידים? מותר להם לא לאהוב את הטקסטים הנתונים - אך גם רצוי שיתמודדו עם היבטים שליליים במקורות היהודיים - על מנת שישגלו דילמה ערכית או והיום. האם רצונך להעלים או אולי אף לשרוף את דברים כ"ד 1-4, או את המשנה - מסכת גיטין ומסכת כתובות המצוטטות, או כמה פסוקים מספר מלאכי? שמך בעליל מתאים לך - יהודי מכביר מילים.

ציפיתי לסטנדרטים הרבה יותר אובייקטיביים מבטאון "יהדות חופשית" - והתאכזבתי קשות, בהיותי חילונית מוצהרת שאוהבת את המקורות היהודיים ואף בקיאה בהם במידת מה.

באכזבה,

דסי אפרתי

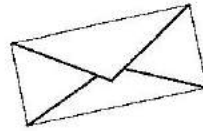
מרכזת התכנית 'ערכים ואקטואליה',

מכון ון-ליר

תשובת המחבר:

מכתבה של הגב' דסי אפרתי מתעלם מן העובדה, כי המבחר של 'ערכים ואקטואליה' בנושא הגירושין ונימוקיהם, מתעלם מרעות הרווחות ומקובלות על רוב היהדות חרמית. אין במבחר הנ"ל וכו' לרעות הרווחות ברוב הליברלי החילוני של יהדות העולם וישראל בסוגיות אלה, הוא מתעלם מהביקורת היהודית הקטלנית נגד גישה מפלה ומקפחת של האשה כרביני גירושין, אף שגישה זו מוסכמת על הוגים, מחוקקים, מנהיגים ומנהיגות יהודיים ביהדות התפוצה וישראל. דעותיהם אינם מייצגים את היהדות מחוץ מרעות רבנים, הנוקטים עמדות שובניסטיות כמו אלה שהובאו במבחר הנ"ל. התעלמות מערכים של יהדות ימינו ומערכי חרמים הליברלים והחילוניים הדומיננטיים ביהדות, גורמת לסילוף פניה של היהדות בעיני התלמידים, החשופים למבחר המוצע להם ב'ערכים ואקטואליה' בסוגיית הגירושין ביהדות.

י. מילין

לכבוד מערכת "יהדות חופשית".

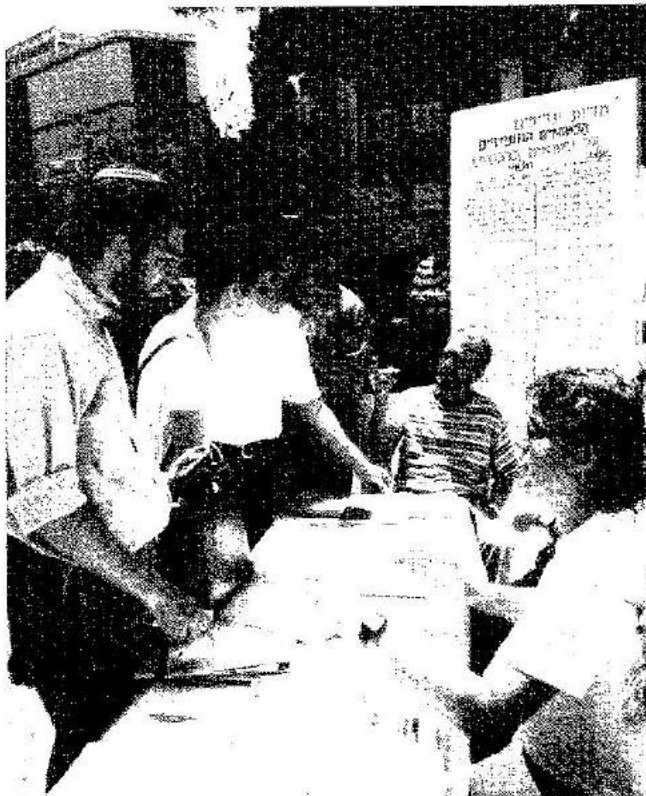
עכשו תורכם.

עכשו, אחרי הבחירות, כשכדור היהדות גולגל שוב לחצרות הרבנים, כשמגלגלי העיניים וכותבי הקמעות נהיו שוב לגונאי הטון, כשמשרד החינוך ישוב להיות שוב למשרד לעניני יהדות דתית, כשהישיבות (הדתיות, כמוכן) יעלו ויפרחו תחת כל עץ רענן, כשחילוניים רבים יחזרו אל הגומחה המסודרת, המתנצלת המתרצת, כשרות המלצות ועדת שנהר והחקיקה למען זכויות האזרח יפוסו מן הארץ.

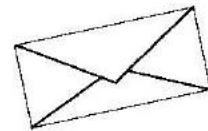
כשאירושקויט ו"רוח ישראל סבא" יחזרו לארצונה, כששליחי הקב"ה יסובכו במחורתינו ויבקשו להשיבנו בתשובה - עכשו תורכם.

עכשו תורה של היהדות ההומניסטית להשמיץ קולה, לצעוק, לצאת למלחמת חורמה. כי אם לא אתם, אז מי?

שמעון מעיין, רחובות.

דוכן תחילה ביריד לנישואים אלטרנטיביים, מאי 96

העיר "יהדות חופשית".

זכויות שוות לנשים בבית הכנסת

קראתי את הדאיון עם עופרה פרידמן, מוכ"ל נעמת, "דוב הנשים אינן מודעות להפלייתן", שהופיע בגיליון האחרון של יהדות חופשית. (גיליון מס' 48).

כאישה פמיניסטית והומניסטית שכן מודעת להפליה נגדה, וכתושבת רעננה ילידת ארה"ב, הזדהיתי עם התסכול שהיא הביעה בהשוואה בין קבלת הפנים שקיבלה בבתי כנסת בקנדה ובארה"ב לבין ה"פינה הלא נחשבת בבית הכנסת" בישראל אליו נדחתה כבר המצווה של בנה.

האורתודוקסיה אכן "השניאה על החילוניים את הדת", אך הבעיה נובעת מהגישה המציגה את היהדות כ"הדת", ולא כשלל של אינטרפרטציות של תורת ישראל.

ברעננה, עירה של עופרה פרידמן, יש לאם ולאשה אפשרות לזכות במעמד הגון, הולם ושוויוני בבית כנסת של התנועה ליהדות מתקדמת, ב"קהילת רענן", שקבלה לפני שבועיים ממועצת העיר, הקצאה של רוטם קרקע, לבניית בית כנסת. הגב. פרידמן מוזמנת "לחזות הווייה יהודית", ו"אפילו לעלות לתורה" על בסיס שוויוני. וכל זה בארץ, במחוז מגוריה, ולא מעבר לים.

נימה דן, רעננה